

קדמות ספר הזהר

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org

ע"י חיים תשס"ה

מאת הרב הגאון ר' דוד לוריא זצ"ל

עם תולדות הרד"ל

מאת הרב שמואל לוריא

מאמר

זהר הרקיע

מאת הרב רבי ירוחם ליינער מראדזין

הוצאת "נצח" תל אביב

ניו יורק, ה'תשי"א

בס"ד

ספר זה נסרק ונעבד ע"י
"יודאיקה אימג' אוצרות התורה בע"מ".
ניתנת רשות ל"היברא בוקס" שע"י חיים רוזנברג"
להכניסו לאתר ולהפיצו לצורך שימוש אישי בלבד.

וזאת למודעי

אין רשות לאף אחד להדפיסו או להעתיקו
בכל אופן שהוא או בכל אמצעי שהוא
בין בחינם בין בשכר בין ליחיד בין לרבים

ניתן להשיג עותק מספר זה ועוד ספרים
אוצרות התורה וכן התוכנה המשולבת

(בשילוב אוצר הפוסקים)

אצל:

בית ספריית מורגנשטרן

רחוב רבא 14 ת.ד. 3620 אשדוד

טלפון 08-866-0821 פקס 08-866-5059

OTZROT HATORAH

THE MORGENSTERN LIBRARY

14 RAVAH STREET

P.O.B.3620 ASDOD, ISRAEL

Email- kidosheypolin@bezeqint.net

This sefer has been provided by
Judaica Image OTZROT HATORAH for individual use only.
All rights reserved by Judaica Image OTZROT HATORAH.
Permission is only granted to Hebrew Books Org.
No Permission is granted (in any form to distribute these books)
to anyone else even if they don't sell them.

מאמר

מניד צדק דובר משרים

קדמות ספר הזוהר

כי מימיו מן המקדש מולאס, מרשביי ותלמידיו מקורו סגלמן, צין
משלבים דברות קדשו ילקט אורות, סכסכי סוד ליראי ס' ומושבי
סמו, יסודי התלמידים ומשובות סגלונים, יכללו סדר יסעפו.

נחלק לחמשה ענפים

שתולים בנח לשלח פארותיהם.

מעשי ידי אמן מוצנע איש חי רב פעלים סקבצאל הרב הנאון
הגדול המבורק אור ישורון ותפארתו המפורסם בחיבוריו הנפלאים
בקש"ת מוהר"ר דוד לוריא סבוזאב וזוק"ל.

ונלוח עליו קתמרים

ויאסף דוד

אשר תגאון תגל אסף בו כל שכות וסלות חקשות ותארות ומחזירים בחזק ות"ת.
וביארם עם רחב בינתו ועצם בקיאותו ול.

הוצא לדפוס בעזר עי שטיאל בלאאים אליעזר אתרן לוריא ול
ש"ב תגאון המחבר ול.

דברים אחדים על הרד"ל וספרו

הספר הזה „קדמות ספר הזהר“ היוצא לאור כעת כתב הגאון המקובל רבי דוד לוריא זצ"ל מבוחאב ישן הנודע בשם הרד"ל. הוא היה גאון וצדיק ומקובל, בלשן ותוכן, חוקר ומבקר, ומבני בניו של המהרש"ל ורש"י והיה בר אוריין ובר אבהן. ובצדק יאמר עליו איש האשכולות. כתב ספרים על כל מקצעות התורה על הש"ס, ועל מדרשי חז"ל ועל הזהר הקדוש, ועל ספרי הגאונים, ועל הרמב"ם, ושאלות ותשובות. בדרך לימודו הלך בדרכי מרן הגר"א זצ"ל, ועל פי יסודו ושיטתו בסדר הלימוד, והוא אהבת האמת והפשט, ברור ולבון הגרסאות, ולבאר דברי רז"ל על פי דרכם שהורונו: דברי תורה עניים במקומם ועשירים במקום אחר (ירושלמי ראש השנה פ"ג ה"ה). אהבת הקיצור, ולקבל האמת ממי שאמרו ולימוד ועיון גם בספרי האחרונים. כמו בביאורי הגר"א לאורח חיים מציין תמיד את הט"ז והמגן אברהם, וכיורה דעה את הב"ח והט"ז והש"ך והפרי חדש, ועוד אחרונים כמו שכתב בביאור הגר"א ליוורה דעה (סי' ב' ס"ק כ"ב), „וכבר תמהו עליו כל האחרונים“. ושם (סי' של"א ס"ק פ') „וכן מצאתי במשנה למלך“. ועיין בירושלמי (סנהדרין פ"י ה"א) אם שמעת דבר מפי קטן, לא יהא בעיניך כשומעו מפי קטן אלא כשומעו מפי גדול וכו' אלא כשומעו מפי הגבורה. וכל הרואה וקורא בעין יפה בספרי הרד"ל יראה כי דרך לימודו הוא על פי שיטתו של מרן הגר"א ז"ל ודרכו בקודש כמו שכתב במכתבו אודות הספר „עליות אליהו“ שנדפס שם וז"ל: „אין עושין נפשות לצדיקים שדבריהן זכרוניהן, רק לעורר לבב הקורא להלהיבו על כל פנים לחפץ לדרוך אף בקצה דרכי אליהו הרמים

והנשאים, וכמאמר חז"ל חייב אדם לומר מתי יגיעו מעשי למעשה אבותי אברהם יצחק ויעקב". (תנא דבי אליהו רבה פרק כ"ה).

הוא היה מקובל גדול, וכתב ביאור על הזהר הקדוש „נפש דוד". והגהות על הזהר חדש. מענין הדבר מה שכותב בהגהותיו על הזהר חדש מחלומי, „ראיתי בחלומי סמך לחיוב לטהר ברגל בטבילה מדכתיב (תהלים ס"ו) בנהר יעברו ברגל (קרי ביה ברגל פי' ביום טוב) שם נשמחה בו שמחת הרגל". וברם זכור אותו האיש לטוב, שהוא העתיק וסידר את כתבי מרן הגר"א ז"ל בנסתר, ואלמלא הוא לא זכינו לאורם כמו שכתב ר' שמואל לוריא המו"ל ספר יהל אור על הזהר מהגר"א, עם ספרו נפש דוד. הוא היה בעל אגדה, וידע את דרכי חז"ל בדרשותיהם, ובבקיאות וגאונות נפלאה גילה וחשף מכמני אוצרותיהם והאיר את דרכיהם.

ומענין הוא שהגאון הגדול ר' נפתלי צבי יהודה ברלין זצ"ל (הנצי"ב) העתיק וסידר את הגהותיו למדרש שמואל רבתי (ווארשא תרי"ב), כמו שמזכירו בסופו שעמל וטרח בזה.

גם ידע את חקר המדרשים וסדרי זמניהם, ואופן חבוריהם והשתלשלותיהם, ומלבד ביאוריו והגהותיו על מדרשי חז"ל כתב, מבוא לפרקי דרבי אליעזר, ומבוא לפסיקתא רבתי, היקרים מפז ופנינים. כן כתב ביאורים על השאילתות, והגאון ר' נפתלי צבי יהודה ברלין הנצי"ב זצ"ל העתיקם והביאם בביאורו העמק שאלה על השאילתות. כמו שכתב בהקדמתו לספרו (פתח העמק). והוא היה האחד המיוחד בדורו שהנצי"ב לקח ממנו הסכמתו על ספרו (פתח העמק שם). וגם בספר זה יש ביאורים על איזו תשובות הגאונים.

כן היה בלשן נפלא וידע שפת יונית ורומית, ועל פיהם ביאר הרבה דברים במדרשי חז"ל בהגהותיו,

ובסוף הפסיקתא רבתי יש מאמר על ביאור המלות
במדרשים המובאים בערוך, ושם כותב שחבר ביאור
על הערוך.

כן ידע את כל שמות הערים והכפרים, הנהרות
והיאורים, המובאים בדברי חז"ל סימניהם ומצריהם,
כמו שמצינו הרבה בהגהותיו וביאוריו למדרשי חז"ל.
וחבר קונטרס „ויאסף דוד" על שמות המקומות, ועל
מלות זרות, בתלמודים ומדרשים ובסוף ספר זה נדפס
מעט ממנו, על מלות זרות בספרי הזהר.

הוא היה לו ידיעה עמוקה בחכמת התכונה, כמו
שהאריך לבארה בביאורו על הפרקי דרבי אליעזר
(פרק ה' ו'), ובספרו שו"ת הרד"ל (סי' ו') כותב
בתשובתו לרבני מנטובה על דבר יום טוב שני „ואני
הגבר ראיתי בעניי בהיותי עצור בשנת תקצ"ח בסכת
עלילות שוא במבצר אשר הוא לא רחוק יותר מן י"ב
פרסאות מעיר מלוכה פטרבורג. הנה על שנה אחת
תקצ"ט, עלתה בידי לסדר לוח על כל השנה כראוי.
ולא היה לי ספר או אדם להודע ממנו הדבר על בוריו.
לולא כי ברחמי ה' שרי הממשלה הרמה אוהבי אמת
חקרו ודרשו ומצאו, כי חף אנכי מפשע, ופטרוני ת"ל
לשלום לביתי בחשוון שנת תקצ"ט". כן מענין הדבר,
שבתשובתו זו מזכיר את סדר ברכת הנהנין להרב
מלאדי זצ"ל, ולמרות שמחלוקת המתנגדים על החסידים
והרב מלאדי זצ"ל היתה אז בכל תקפה למד את ספריו,
וקבל את האמת ממי שאמרה.

הוא נהנה מיגיע כפו ועסק במסחר, ולא שמש
ברבנות, אבל כל ימיו הקדיש לתורה, ובכל עניני הכלל
היה הוא ראש המדברים בכל מקום.

הספר הזה כתב בשעתו, לפני מאה שנה בערך,
שצצה המינות, והכפירה, בארץ אשכנז, ובמרמה
ותרנית ושפתי חלקות, ובארחות עקלקלות, הרבו

בחקירות, לעקור התורה והמצות, וכתבו ספרי מינים, כשיטתם של הצדוקים והבייתוסים, להכחיש התורה הכתובה והמסורה, וגם הזהר וחכמת הקבלה, ויחגור דוד את חרבו ויקנא קנאת קדושת ספר הזהר אשר חרפוהו, ובאו בו פריצים וחללוהו. ובחכמתו וגבורתו, לחם מלחמת ה', להגין על קדושת ספר הזהר, וגם על ספר מגיד מישרים למרן הקדוש הבית יוסף זצ"ל, וברוח שפתיו ושבת פיו, הכם על קדקדם. ולו נאה לברכו בברכת מגן דוד.

הספר הזה יקר מפז, מועט מחזיק את המרובה, גאונות בנגלה ונסתר, חקירה וחכמה ולאיכותו אין די שבח. והיה חביב וחשוב מאד בעיניו כמו שכתב בספרו על הפרקי דרבי אליעזר (מבוא אות א') „וכבר עזרני ה' עד כה לסדר קונטרס, להוכיח קדמות ספר הזהר, ושהיה נמצא בידי הגאונים, וקראוהו בשם ירושלמי, וכן ביד הרבה מהראשונים ז"ל, בראיות שיש בהם די למודה על האמת". וגם נתן לו דין קדימה לכל ספריו, וכפי שכותב ש"ב ר' שמואל לוריא בהקדמתו, צוה להוציאו ראשון לכל חיבוריו הנפלאים אשר הניח אחריו ברכה.

וכגורל עם ישראל שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו, כן גורל תורת ישראל בכל דור ודור עומדים עליה, לעקרה ולהעבירה. וכשם שכל דור ודור יש לו דורשיו וצדיקיו יש גם דור דור ופושעיו (במדבר רבה פ' כ"ג סי' ה') ועתה בדורנו שוב קמו בישראל תרבות אנשים חטאים, כופרים ופוקרים בורים ועמי הארצים שלא קראו ולא שנו, וכלשון מדברת גדולות דורסים ברגל גאווה את קדשי ישראל להלעיג על דברי חכמים, ונעצו צפרניהם בחומת קודש הקדשים להלעיג וללגלג על ספר הזהר הקדוש, לכן מה טוב ומה נעים להוציא לאור כעת מחדש הספר הזה והוא דבר בעתו

ומצות עשה שהזמן גרמא, למען ידע ישראל ויתבונן,
באמונה אומן.

הספר הזה נדפס בראשונה בקעניגסבורג שנת
תרמ"ז עם „קינה לדוד" והוא הספד אשר נשא עליו
הרב הגאון רבי יחיאל העליר ז"ל, האבד"ק סובאלק
בעל ספר שו"ת עמודי אור, ואחרי שלושים שנה
הדפיסו שנית ר' שמואל לוריא, בהוספת קונטרס, ויאסף
דוד, והוא ביאור על מלות קשות וזרות שבזהר מאת
הרד"ל, וגם הוסיף וכתב את תולדות הרד"ל. והספר
הזה כמעט שאינו בנמצא.

ואין בית המדרש בלא חידוש, כתבתי בעניי
מאמר קראתיו בשם זהר הרקיע, הערות על הספר הזה.
גם על התרת הספקות של אמיתת ספר הזהר וספר
מגיד מישרים, ובעה"י בראיות ברורות, והוכחות
מרבותינו ז"ל ודברי הגאונים, השבתי על כל שאלותיהם
ונצדק קדש.

וה' יאיר עינינו בתורתו, וישים בלבנו אהבתו
ויראתו, וישמח נפשנו בישועתו, ויקויים בנו מאמר
הכתוב ויאמינו בדבריו ישירו תהלתו.
יום ה' לסדר ומקדשי תיראו ל"ג בעומר ח"י אייר תשי"א.

ירוחם ליינער בהרה"ק מראדזין זללה"ה
ברוקלין, ניו-יורק.

ועל הטוב יזכר ידידי הנכבד הר' יחזקאל נ"י רומנברג
מתל אביב בעל הוצאת „נצח", מו"ל הספר הזה ומזכה את הרבים.
כמו שכתב מרן הבית יוסף ז"ל בשו"ע או"ח (ה' שבת סי' ש"ז
סעיף ט"ז) על הספרים החיצונים „ומי שחברן, ומי שהעתיקן,
ואין צריך לומר המדפיסן מחטיאים את הרבים". ומדה
טובה מרובה.

התוכן:

ג	דברים אתנים.....
ט	תולדות הרד"ל.....
כה	רשימת ספרי הרד"ל.....
כו	קדמות ספר הזהר.....
צט	ויאסוף דוד.....
קט	מאמר זהר הרקיע.....

מדבר קדמות

ה' א

הצעת המו"ל וקצת מתולדות הגאון המחבר ז"ל.

אברך ה' אשר חנני עתה לשבז ולסדפים זה שנים הס' קדמות ספר הזוהר להשלים רלון כל יראי ה' הנכספים אליו. אשר זה עשנים רבות עוררני בזה אך לכל זמן ועת לכל חפץ כי יחפזו ולא ימלאו, יען מלא זה שלשים שנים (תרע"ז) אשר הולאתיו בעז"י לאור, הוו קפילי עלי' זכיתי, כי הים כבסרה בערם קיץ בעיני כל גדולי חכמי הזמן, חרדו וינסו עליו, בראותם כי בראיותיו הנכחות יש די השב לרבים מן המצוקים, אשר הסעוס השערותם להסיג גבול עולם לחלל יפעת אור הזוהר, בהסירם ממנו הלניף הטכור, שם הסנא הרשב"י ותלמידיו אשר נקרא עליו מעולם, ולייחסו להרב ר"מ דלילאון (אשר לדעתם זה משה האיש זיפן וזדלי הים ח"ו), וע"י יעמדו על האמת ויוחזר עטרת קדושת הזוהר ליושנה וזה הים כל חפץ הגאון המחבר בחיבורו הזה. וע"כ דרשני לתת לו דין קדימה להולאתו לאור ראשון לכל חבוריו הנפלאים אשר ביניהם אחריו ברכה. וגם ברכה זו להצין הרבה מתשובות הגאונים שהביא בחיבורו ופירשם ברוח צינחו, כיד ה' הטובה עליו. ואודיע, ולא אכחד, כי הרבה יוחר על הנדפס מלאתי בכ"י הגאון המחבר ז"ל במהדורא קמח*). בכ"ז לא רליתי לשנות ולסוסף על מה שסידרו ז"ל לפני ימים אחדים לפני חסיפתו, ולזכר זאת קראתי הקונטרס המאורף לו בשם ויאסף דוד וקילרו וסכינו למוסרו לי להולאתו לאור. וגם מלאתי בכ"י ז"ל כעין הקדמה שהחל לסדר לחיבור הזה, מתוכה ניכר

שהים

(*) שם בכ"י, הרבה להשיב בראיות והוכחות על אחת עשר נקד הנדפס. גם העיר שם על ענין ס' ילירה וס' תלגי וברייתות דשיעור. קומה לר"י ור"ע, ועל עיקר יסוד חכמת האמת והשם קבלה, והמשכחה, ומהותה, וכן יליץ שם (וליום) על מה שהתלוץ לזנץ על שבשמות הסכמים שבזהר ובהיר רגיל בסופן שם חי, ולא ידע כי גם בש"ס ומדרשים נמלא הרבה מאד שמות כאלו, עלעלי, אנדרלונאי, אלכסנדראי (שהזכיר הוה בליננותו) הילנאי (שהזכיר ג"כ), אחאי, דוסתאי, דוסאי, זכאי, זוראי, זילאי, זוהמאי, חגילאי, יוחאי, יחודאי, ינאי, לואי, נהוראי, נאנאי, סימאי, ליחאי, רבינאי, רעילאי, שמלאי, שבתאי, חוטאי, ובגלונאי שחחר התלמוד, חבומאי, דוסתנאי, הילנאי, נהילאי (שהתלוץ, ובחנה הביא כי לא נזכר רלל לז' הזוהר וז"ל ותיקונים ולא בס' הזהיר), גם העיר שם ע"ד הספר חרי וט ומחברו, (ושנראה שנמלא בו העתקות מזויפות), אך ל מה שמנחמי זכ"י ראיתי כי הם בלתי מסודרים להולאתם בדפוס. הור.

קצת מתולדות הרד"ל

שנים ראונו לקרר בהחיבור הזה. וז"ל: מאז אחזתי במטפחת יעב"ץ. ראיתי ונתון אל לבי לתור ולדרוש על זמן יסוד חיבור הזוהר, האם פנים דברי יעב"ץ אשר רוצה לאחר זמן חיבורו הרבה אחר יסוד התלמוד. ואשר יש את נפשו לייחס להחכם ר' משה ב"ר שם טוב די ליאון ז"ל חיבורו. והנה על יד על יד קבצו רעיוני אשר פגשתי בזה בצינותי לבקר בספרים. לרפתים וזקקתים ושקלתי בפלס האמת והלדק ודנתי לבקר משפטו כי שקר דברו אשר הציטו אחרי משה וישימו לו עלילות דברים, אכן הזוהר חובר מימים ראשונים, וכבר בימי הגאונים היה נמלא וקראוהו בשם מדרש ירושלמי. המשפט הזה חרפתי מכבר, ויהי הדבר שמור במורשי לבבי, לא עלתה על דעתי להשמיעו החולה, כי חשבתי אז שהוא בלתי לורך לרבים, כי לפני החכמים השלמים בלעדי הלל המה מחזיקים לתמום בדברי הזוהר, ולא חשו לדברי יעב"ץ המעוררין והמנקפים את הלב, וכולם כאחד הסכימו כי אף יעב"ץ לא אמרן כ"א לורך שעה לפריצי עם אשר התגודדו לחבורה לבי מודח, ושמו מבטחם לבנות קו חוהו טיח תפל על דברי הזוהר [ומפיו ז"ל שמעתי שאמר לי שיש די להליץ על הג' יעב"ץ במה שרמז שם בדבריו בראש הס' ה"ל על מארז"ל כיתח נחש הנחשת שעה משה כו' כי צימיו קראו לו נחושטן, שהכוונה שלורך שעה עשה זאת], ועם המלעגים על החכמים אשר לבם ריק מלהאמין אף בכתבי הקדש, דבר אין לי עמם, וכבר ייעלו חז"ל לא להשיב: ע"כ. אמרתי מקום שאמרו לקרר אין רשאי להאריך:

והנני למלאות בקשות שלמים וכן רבים מיר"א אשר דרשוני לסדר תולדות הגאון המחבר ז"ל (תולדותיהן ש"ל תורה ומע"ט) ומדותיו ומעשיו והנהגתו ודרכו בקדש. ורבותיו אשר ילק מים ע"י (וכמו שהוא ברוב החיבורים אשר המו"ל מליעים כ"ז בהקדמותיהם, לבעבור אשר המעיינים בם יתבוננו ראשונה בהפלאות גדולת מחברם. וישימו לבם לשחות בלמא את כל דבריהם, וע"ד שאמרו ז"ל האומר דבר שמועה יראה כאלו בעל השמועה לנגד עיניו, וכמ"ש הגר"א ז"ל כ"פ שהלומד באיזה ספר לריך לידע מי חברו). ואם כי לתלואתי ומדותי העלומים לא אמלא עתה ידי ולבי להעריך ולסדר כראוי, בכ"ז חלילה לי לחדול מלהשלים ראונם וכוונתם הטובה לעשות שם וזכר עולם להלדיק הזה, למען ידעו דור אחרון מהפלגת לדקתו וסקידת תורתו ותרומת מדותיו כו' ויאמרו זה סדרך לכו בה אשרי מי שלמד תורה כו' ויהיה ש"ס מתאבב ע"י:

בישנת תקנ"ח עד שלא שקעה שמשו של רבינו הגר"א ז"ל נולד בגאון הרד"ל לאביו הרה"ג כו' מוהר"י ידל לוריא ז"ל
שנים

שנים דור נביעי להגאון מהרש"ל ז"ל א). בעיר בוחאז יטן ב):
מעט הגמלו החל להביע בו רוח חשק הסודי ויכרו עליו כל סימני
השגחה. חידוד השכל. כח החפיהם הנפלאה. והזכרון העלום:
בהיותו בן חמש למקרא, כיה בקי בכל החל"ך עם ביאוריו הראשים
רש"י והרד"ק וסבין בכל חכמת הדקדוק לס"ק: בהיותו בן שש
החל (לשוט בים החלמוד) ללמוד גפ"ת. ואז ייחד לו אביו הס"ג
עלי'

א) אביו הס"ג מוהר"י ז"ל היה חתן הגאון הגדול מוה"ר ישראל ראשפורט
הגאון ד"ק בוחאז יטן, והיה גביר אדיר מגדולי גבירי המדינה
וסוחרים, ומפורסם בשמו ובמעשיו וחכמתו ומדוּסו לחלה ולתפארת
בישראל [האדמו"ר מוהר"ר דוב בער בן הגאון האדמו"ר מו"ס זלמן מלאדי
כ"ע היה כותב תמיד לחכ"ם שיטתו בכל ענינם לעלמו. כי הוא חכם
מחכמי המדינה]. פזר נתן לאציוני עירו בכל חדש סך עלום, והיה
מלביש בגדים לכל הנערים מת"ש שבעירו, דלתיו פתח לכל האורחים הבאים
לעירו, והיה מכניסם לביתו הרמה בכבוד גדול כמנהג הגבירים נדיבי
התבל, בכל שבוי"ט היו סביב לשולחנו אורחים נכבדים רבנים חכמי
ישראל כו', מעולם לא לקח רבית ולא חבט שום אדם בערכאות (וע"כ
נשאר מאתו שט"ח על הון רב). בכל אריכות ימיו, לא צמק מעולם
תפלה בלבו, ולא קרה לו שיצטל מעולם שום תענית לבור, היה נזהר
כל ימיו מעון לה"ר, ולא הוליד מימיו שום דיבור מגונה או שלא לפי
הכבוד על שום אדם ואפילו על משרתיו, ועולה על כולם היה מחבב
ומכבד את התורה, ואוהב חכמי' כנפשו ממש, (בכל חייו היה לילה היה
עומד באפלה אחורי בית הלימוד אשר ייחד לבניו מופלגי הדור להחנך
משקידת לימודם), וע"כ זכה לבנין רבין (כמו שאמרו ז"ל מאן דרחים
כו') ולטעת ג' ארזים ארזי הלבנון בישראל, ה"ם בנו הבכור
מוהר"ר צבי הירש ז"ל היה לדיק והסיד ועניו גדול עולה תמימה. כמעט
לא שח שיחה בטילה מימיו, כ"א בתורת ה' חפלו והגיונו, ובכל שנה
היה מהדר תלמודא דבבלי עס כל הפוסקים והיה מכוון לסיימו בכל ערב חג
הספסח (כמנהג הבכורים), ושלמו לו שבעים שנה בתו"מ ומת בחיי אביו
הס"ג הכ"ל. השני הוא הרב"ג האדיר החריף הנכבד ומפורסם בכל רחבי
תבל מוהר"י אהרן לוריא ז"ל ממינסק [רוממות גדולתו ותפארתו ולדקת
פרזו ומפעליו הקודים בישראל ותולדותיו מבוארים בחיבור מיוחד שסידר
בנו הרב"ג יקר רוח איש חבונה כו' מוהר"ר שמחה לוריא ז"ל]. והשלישי
(מן השלשה הכי נכבד) הוא כבוד הגאון המחבר ז"ל, וזה לנצח בשיבה
טובה ולראות בני רבנים, ולרוות נחת תלמי לבנו מהם, בצואם בכל
שבוי"ט להתברך ממנו יותר ממאה אנשים מיוצאי חליו, (והיו רשומים
בשמותם ומלוויים לפניו בצורת חילן וענפיו), ובהיותו בן ל"א שנים ולא
מן העולם בכבוד וסדר, ודעתו היתה מיושבת עליו עד רגע האחרונה
אשר בה ייחד את ה' והשלים נפשו אליו. וב"ה שבעורי זכיתי להתקרב
מאדו, גם כבדנו לשלוח לי הוא וכבוד בנו הרד"ל זל"ה דר"ג על
חתונתו. זי"ע:

ב) העיר בוחאז יטן, מלפנים היתה עיר מלאה חכמים גאונים
ולדיקים, כמבואר באורך בהקדמת ה' סלת בלולה וס'
קנה חכמה:

עלי' מיוחדת ומורה מיוחד מגדולי ההריפים שבזמנו הוא הרד"ק
 כו' מוסר"ר באיר ז"ל מסיליעץ (כביחו הג' המחבר ז"ל צביאורו
 על הפר"א בשם חלוף נעורי) ולמד עמו איזו שנים ושמו לילות
 כימים על עיון החלמוד, ומשך איזו שנים אח"כ הוסיף לקח בעיון
 וסברה מהרב הגאון המפורסם מו"ה שרלוב מדעבאזעוויטץ ז"ל :
 בהיותו כבן ט' שנים היה צקי צע"פ צט' מסכתות הראשונות
 מהחלמוד צבלי ג') : בהיותו כבן עשר למסנה זכה להיות שמונים
 ושגורים צפיו כל שיחא סדרי מסנה לספור ממש חיבותיכם. וכל
 ימיו הודה לה' חסדו אשר משמיה אכתיע לאוקמי' בגרסיי' מגירסא
 דיוקתא. וכל ימיו היה מפשפש ומעביר עינוי צכ"י על כל סדרי
 המסנה בשעה קלה, ג' סדרים ביום וג' צלילה לפני שנתו, לרחות
 אולי עלה חלודת השכחה באיזה תיבה מהם : בהיותו בן י"ב הביאו
 אביו בה"ג צמכורת קשר החיהון עם גביר אחד מגדולי מיוחדסי
 ווילנא וחכמיה ד'). בהיותו נקרא בשנה היתה ממחותנו הג' לצא מעירו
 ווילנא. צבואו שם דרש צבהכנ"ס הגדולט חילוק ופלא לפני גדולי
 חכמי ווילנא. והמס ראו וכן תמכו ויתפללו על הפלגת חריפתו
 ועולם בקיאותו. ואז צכל העיר הגדולט ווילנא המנהיג חכמים
 וגאונים. ילא שמו לתכלס ולכבוד, ועדיו לגאון ותפארת. וכל משך
 היותו שם, כל גדולי הגאונים אשר בשם, ש"צ הגאון הגדול המפורסם
 מו"ה שאול ק"צ זללה"ה וסגאון המפורסם מוסר"ר אבלי זללה"ה
 ראב"ד דק"ק ווילנא היו משתעשעים ומחשלים צו ומעיילים עמו
 ארוכות וקלורות צלימודו : בהיותו כבן י"ג צא לפרק הנשואין,
 ויאל לשבת צווילנא מקום התורה וחכמיה על שולחן חותנו הגביר
 ולחסות

ג) זלה סיפר לי מחסידי ה' והסגאון המובה עליו, כי בהיותו כבן ט'
 שנים צא כבן הערצים צבד אביו ז"ל עם האדון הדוכס של ציריך
 צוחצ' אל חדר לימודו, ועמם גם מורה ה' אשר הביאו הדוכס מלפת
 צעד צני, וינסהו המור' צחכמת הסבבון והתצבור, ויתפללו מאד מאשר השיב
 חיבק על כל שאלותיו. והדוכס נתן לו מתנה וגמר אז עם צבד אביו שיצא
 צכ"י בשעה קצונה ללמוד עמו חכמות וידיעת הלשונות, הוא השעה
 שהיה קצוע לו לחזור על הס' מסכתות שזכה להיות צקי בהם, ומפני
 אימת וצבד אביו לא היה אפשר לו לסרב צזה, אך מאז הפומס שחמס
 ללכת, הוריד למשה מאין הפיות כל הלילה על צער אצדת השעה הקצוע
 לו על חזרת המסכתות, ויהי כאור הצקר שמש קול הצרה צעיר כי
 מלאו חת המורה הג"ל נהרג סמוך לעירם :

ד) שביעתי ממנו שאבי חותנו זכה להיות בין הקרואים אל המשתה
 והסעודה שעה הגר"א ז"ל כשגמר פירושו על הת"ז
 ונתן לו חלק מהעוף הפקוס שהמלאו לו מן השמים לצא על שולחנו (עיון
 מעלות הסולם הצרה י"ע, שם כתוב ספד"ל) :

ולחסות כלל ש"צ הגאון הגדול מוהר"ם ז"ל לדלות מעומק צינתו
ולשחות בלמא ממי באר תורתו, וס' נתנו לחן בעיני הגאון הנ"ל
והי שאלו ארכב את דוד ומחזבו עד לאחת. הים נעלה בעיניו
ע"כ בני גילו אשר היו לשם בחריפות ובקילוח בוילנא, ולמד עמו
בסקידה נפלאה משנת י"ג. עד שנת י"ז, וימלאו חכמה ובינה ומסר
לו כל יסודי ושרשי התלמוד והורהו סדר הלימוד, וזכה למיגרם
ולמסבר מיני' כל התלמוד בבלי עם כל הפוסקים פעמים. ובשנת י"ז
עזרו ה' לגמור פירושו הנפלא על מסכת ברכות מהבבלי כך גדול
(יכיל כמאס בויגין בדפוס): בשנת י"ח שב מוילנא לבית אביו
הס"ג לבוחאב. ממולא בתורה ויראה ומעוטב בכל המדות שהורה
נקנית ע"י, ומוכתר בכתר ש"ע, ככל אשר הופיעו ונתנו מסודם
וסמכו ידם עליו מו"ר הגאון מוהר"ם וסגאון מו"ס אבלי ז"ל ועוד
הרבה מחכמי ווילנא, אשר ילק מים ע"י. וקבע לו בית (מיוחד
ומופרש מב"ב) לתלמודו, ומקום שם שם לתפילתו (במקום רב שם
תכא תפלה) ע"י מנין קבוע מאוסביו יר"א אשר זמין תלחא
בכ"י היו באים להחפלא בשעה הקבועה ומיוחדת לתפלה. ומשמיא
הסתעף שכונו בכ"י לגמור ק"ש עם הסך ממש (אם דלאו כ"ע
יכני לכווני). ושם היה עזר ה' והללחתו עליו להאיר פניו במאור
הורחו ולהביאו בכל חדרי' ולחפש ולמלאו הרבה מגמיה (הלפונים
לישרים סודם), ולפרש ולחדש ביאוריו על כל חלקי התורה. מהחל
בין שרשי לס"ק עד פירושו הגדול על כל הסכ"ך והסרגומים ופרקי
ר"א ומכילתא, וכל כמדרשי', שיתא סדרי משנה וכל הסוספחות, ותלמוד
בבלי וירושלמי, ועל כל תשובות הגאונים והרמב"ם ז"ל וש"ע, ופי'
הארוך על הערוך. לבד כמה מאמרים על יסוד המדרשים. הסרגומים.
הזוהר והמקובלים. גם מאמר ארוך להסיר כל תרעומות המנין בכ"מ
שפקרו ותרערו על התלמוד ומדרשי'. וחיבורו הנפלא שם חדש. לבד חלק
התשובות בכל ד' חלקי הש"ע אשר השיב לכל גדולי החכמים אשר שאלוהו
[ומהם הרבה להלכה למשה] (ה' יחנו שיבואו בדפוס ויחנו כל
צ"י לאורם, ישועמו לרבים ותרגם הדעת): יסוד הללחתו לתורה
ולתעודה ולעשות שם בישראל במפעליו וחיבוריו הנפלאים, כמה שלשה
מטיבי לעד אשר יכינו מלעדי גבר לקניית השלימות. הא'), כח
הזריזות אשר חנו ה' בה מעוריו (ועלי' היה מודה לה' חסדו כל
ימיו). כי אף שדעהו הרחבה והקדושה היחה מיושבת נח ושקיע. בכ"ז
מעשיו ומפעליו היו בתכלית הזריזות להיות מסיר במלאתו (לחקר רגעי
הזמן בעיניו) עד שעתה לו שעה אחת בעסקיו הרחניים והגופניים
מה שלזולתו ל"י יום שלם. סב') כי זכה להיות לו חבר טוב הוא
הקולמס

הקולמס (ע"ד שחננו וקנס לך הצר) כי ה' זה חס הצרכים בכל משלח ידו לכתוב או לסעתיק, לפרש או לכתוב, לחדשאו להגיד, להיות עמו מהיר כחץ יעוף ה) ולשמרו מכל שיבוש וטעות וכח מהירת הכתיבה עמדה לו אשר בכל דבר הקשה לו בתלמודו עד מהרה הריץ דברו לרבו הגאון מוהר"ש ז"ל ולכמה גאוני הזמן להעמידו על האמת. וכן להשיב תיכף נכל שואל באיזו דין והלכה. או בתלמוד ופוסקים ואגדה. [בדרך כתיבו שהיה אחריו צרכים מלאתי מכתבים אין ספורות למו מכמה גאוני הזמן אליו ז"ל. לא הבאתי מהם (כי ירבה הולאת הדפסתם) כ"א שני מכתבים מרבו הגאון מוהר"ש ז"ל ומהגאון הגדול מוהר"ר יעקב מקרלין ז"ל (אשר הביא את תשובת הגאון המחבר שכתב אליו בערותו בם) משכנות יעקב וקה"י) הם מסודרים פה למטה בהערס ו]. והיא (מהירת הכתיבה) שיעמדה

ה) **ב** מהירת הכתיבה אשר חננו הש"י ה' מפליא עיני כל רואיו (עד שהיה כמפורסם לכל שזכה להשבעת הקולמס, ובפרט כי היה נמלא בכ"י במגלת סתרים שלו סדר השבעת הקולמס), ועיני ראו וכן תמחו בהצאתי אליו ז' חיבורים גדולים נפלאים כת"י להעתיקם למעט ז"ל, שהי' תופס בהקירה אחת עד כחצי עמוד מהם ובהרף עין היה מעתיקם מבלי שום טעות ושיבוש, וכן העתיק כל כ"י הגר"א ז"ל הרבים כל ההעתיקות המיוחסים לו (וסדרם וסכינם כראוי לדפוס והרבה מהם הולאתי בעזה"י לאור) ועוד כמה כ"י וספרים עתיקין בלא היה ביכולתו להשיגם :

(ו) מכתב הגאון מוהר"ש ז"ל.

בעזה יום ה' י' בשלו יס"ע ר"ב לפ"ק

כבוד ש"כ ידידי הרבני המופלג החריף ושגון מו"ה דוד ג"י **מכתבו** הגיעני ושלחתי לחותני כ"י אם הוא כותב וא"ל שא"כ ולכן נתעכב ואמרתי בקצרה להשיב מפני הכבוד למעלתך. ע"ד הטלית שכחת מאמרם ז"ל ויקחו שם ויפת השלמה זכו בניו לטלית של מזה וזה קאי על הטלית ולא על ליטת דה"ל"כ מה הועיל א"א בתקנתו ע"פ מאמרם ז"ל חולין וסוטה זכו בניו וכו'. וגם בל"ז מ' שופר גופיה העיקר הוא הקול והעפ"כ קחני שופר נאה ואין להאריך מהממת נחילה, ומידי דברי זו זכור לחזכרנו לבקשו על מחונת בתי הכלה חי"ה תי' אשר במוך ונראה בר"ח טבת חי"ה או ימים עשור בחודש כנפסך ונפש ש"כ ידידי דש"ס שאל בהגאון מו"ה יוסף זללה"ה :

ושלום לאביו ש"כ הגביר המפורסם מו"ה יהודה ידל כ"י גם אליו בקשתי כנ"ל ושלום. שאל.

וזה מש"כ הרד"ל ע"ד

לענ"ד חפ"י נתפוס תי' זה על הא דשם ואברהם, א"א לאומרו כדברי רב הגאון כ"י, דודאי טלית בלא ליטת אין זו מזה כלל, והר"א

שעמדה לו לסדר היטב ביאוריו (שהכינוס לדפוס) ולעשותם כסלת נקיה אחרי שזיררם בכ"י במסדורא צחר מסדורא עד י' מסדורות (ויחזר ז'). הג' ומן השלשה הכי נכבד כוחות הנפשיית אשר חנונו ה'.

והרא"ס צפ"י על רש"י אמר תי' זה צע"א, והוא כי ע"י שם זכו ללבן וע"י אברהם לתכלת וזה עולם יפה דקי"ל אין מעכבין זא"ז לרוח"פ, לצד הרז"ה פ"ב דשבת, אך לענ"ד האמת צחי' קושיא זו כי ע"י שם זכו צניו של שם ואברהם זכה לו ולצניו צפרט, וכן ל"ל ע"כ דמסיק וחזיל במדרש שם על חמ"ו בזכות שם ניללו ולא שלט בהן האור, ואמרו במדרש שהוא בזכות יהודה שהליל חמר וב' צני', ויש לדחות דבזכות שם לא שלט בצגדיהם ג"כ, או שזכו להיות מלוכסים גוליות נאות כפי' בעל יפת ה' ומנלתי בתוספות על התורה שכתבו תי' זה ג"כ :

וע"ד הגאון נ"י משופר, תמהני, דהתם עכ"פ חפלא דמלוה הוא השופר ובו שייך הנוי ולא צקול, וקול אין בו ממש. (ואם שיהיה קולו נאה ודאי גם זה נכלל בכלל שופר נאה, אם איתא שייך בזה נוי אך כל הקולות בו דק או לרוד כו') משא"כ כאן שיש חפץ אחר דהיינו חוטי הליית שבו תלוי עיקר המלוה, ולא הדבר [שהן תלויין בו] :

מכתב הגאון מוהר"י מקארלין ז"ל

בעזרי' יום ה' ז' טבת ישמח לב צדיק לפ"ק קארלין יצ"ו

מאפסי ארץ ינהרו נחלי שלומים ורב טוב לכבוד ידיד ד' וידיד ב"י ה"ה הרב החריף מפורסם לתהלה נכבד לב"י הן גביר ויראת ה' אוצרו מו"ה דוד ג"י. שלום בהיכלו כבוד אומר כולו.

יקרת מכתבו ע"י ידידנו הישיש המפורסם מו"ה יחזקאל חאגיז קבלתי לנכון בצירוף לקחו אשר הטיף צמעדיים צמילי דברכות, לוף חמרי נועמו ערבו לנפשי, ובחיבה יתירה נודע לי מרחוק מהמעט אשר הוצא לפני, על טוב שכלו ובקיאותו צכולי תנויי, חזיתיו איש מהיר צמלאכתו מלאכת שמים, כתפוחי זהב צמשניות כסף משובלים צמלאותם צמאמרי חז"ל הנעימים צחריפות ובקיאות בכל פרט ופרט צירך ה' הילו לאורייתא ויהי דוד משכיל וד' עמו ושמעתתי יצדרון לשערים המלוינים בהלכה. ולמען יהיה לו לעדה כי דבריו חביבין עלי, הנה עם טרדתי וחלישות כוחי ורפיון מלץ גופי לקחתי מועד מעט לעיין בדבריו, והנני משיב מפני הכבוד, אשר חכמים ינחלו, מעט דברים הרשומים מעל"ד*). ומעתה יתענג על רוב שלום, הון ועושר צציתו ישכון, שובע שמחות יסבשו, כנפשו הזכה ונפש תדרשנו יעקב בלאאמו"ר מו"ה אהרן ז"ל חופ"ק קארלין יל"ו :

(ו) **ביאורו** על פרקי ר"א העלה ה' צידו לסדרו ולקלרו צתכלית הקיטור ולהכינו לדפוס מחוך ע"ו מהדורות שסידר עליו (אך למלץ הזמן נשמת ונחסר בו הרבה צדפוס כמס"ס בסוף הס', הש"י יחנני לשוב להדפיסו בכל השלימות) :

(*) נדפסו כבר צחיצורים פס עוד הרבה חי' תורה אשר העתיק (בסוף נכתבו זה) למעט ודרשו לעיין בהם.

ס' הוא הפלאת כח התפיסה ופולס הזכרון. אשר צביונו כרגע צבשקפה קלה בלחץ ספרי היה כל הדף הנראה לעיניו (ועין הבדולת) נתפס תיקף ברעיונו (ח) ונקלט בכח זכרונו לעולמים (כי לא שלט בו כח השכחה). ועולה על הכל הוא הסייעתא דשמיא (אשר זכה ע"י שקידותו ומס"י על התורה) והעזר האלקי ממרום אשר מיד ס' עליו השכיל, ונתקיים בו מ"ש ויחי דוד. לכ"ד השכיל וס' עמו :

עוד חננו ס' להיות ממלדיקי הרבים ומשכיליהם אשר כוזב הרקיע יזהירו באורם לזולתם ככוכבים לע"ו, כי צבואו בוחאב בית הביו הס"ג ז"ל. לצד אשר המך וסחזיק כל בתי הס"ת, וע"י אחוהו ספסלי כולם. שם עוד את לבבו וסליך את נפשו לקבץ ולרצץ ולעשות פעלים לחורה (תורת הסד תורה ללמד) • ופזר כון רב שלו ושל כבוד הביו הס"ג. ויכרה שם באר מים חיים יקראו לו רחובות (שמרחיבים בו ד"ת). וקבע בית גדול (שמגדלים בו ד"ת) לתלמוד. ישיבה שיש בה כמיכה. ואת הרס"ג החריף המפורסם בדורו מו"ס עבריל ז"ל מבוחאב שם שם לראש הישיבה. והוא ז"ל ואחיו הגדול הרס"ג כו' לי"ע מוהרר"ן ז"ל תמכו בידיו בקביעות לימוד כשיעורים (כל אחד ביומו) והשגחת והנהגת הישיבה • וחפץ ס' בידו הכללי. נהרו לשם עדרי לאן קדשים. כל צורכ כל חלמיד. לשחות בלמא ממי בארו. ויעשו פרי תנובה (והיו כפרלידא דחתי קלא כו') בעיון וסברה בתלמוד וסוראס. והרבה מהם זכו להיות מגדולי הסמורי הוראות בישראל :

והנה לא לכמוני לערוך ולהליץ עלם מעלות רוממות האדם הגדול הזה. ותכונת קדושת נפשו העסורה [נפש חיה דזכי לה ע"י הכוח רחישו דאורייתא למיסדר למיכוני כמלחכין קדישין בארעא (כמ"ש צו"ס ק"ן)]. כאשר אין לנמלה נמוכה לתאר גבורת האריה דבי עילאי וכוחו. וכן למותר לי להזכיר מיראחו העסורה. כי רובי תורהו מכל חלקי התורה שזכה לסגל (לא הניח מקרא משנה כו'), יעידו כי הכן אולרות היראה העסורה להכילם, כי

חס

(ח) **כבוד** מאהבי הרס"ג האדיר החוקר והמבקר הגדול הג"מ מתת"י שערשון מוילנא ז"ל, בדברו אתי תמיד מפרשת גדולת הגאון המהבר ז"ל, היה אומר כי נעלה על הכל הוא הפלאת תפיסתו אשר בסקירה אחת בדף שלם קלטו ועמד ע"כ הדיוקים שבהו בו, וכן ראו עיני כשהיה מפשט צכ"י בשיתא סדרי המשנה, היה סוקר רק בסקירה אחת על כל עמוד ועמוד מהם. וכן בכל שבת היה מעביר עיניו ברגעים אחדים על פרשת הורה מהצבוע בסקירה קלה ע"כ עמוד ועמוד ממנו, וע' עליות אליהו הערה ע"ז מ"ש הגאון המהבר ז"ל בזה :

אם אין יראה בו' . רק באתי לרשום קלות דרכיו וסהגהו בקודש .
אשר הביטו עיני בצורי גם במשך אשר זכיתי לשמשו בדבר הדפסת
חיבוריו ז"ל (אם שלטרדתי עתה לא אוכל להעלות בכה זכרוני את
כולם , וע"ד מארז"ל אם את אשר ראו עיני שכחתי) :

ראשית שקידת תורתו , ממש מסר נפשו עליה כמ"ש רז"ל את
התורה מתקיימת בו' , שאם שהיה כל ימיו חולה מחולי
הריאח וחלוש מאד , הבעלם לשלוע ולמשול ע"כ יאורי כוחותיו הטבעיים
(כמ"ש רז"ל אשריכם לת"ח בו' יורם מסור בידם) , והיה מגדד שינה
מעייניו . בהנפשו ביום (אחרי עולם יגיעתו) נתן גבול לשנתו לבלי
לישון יותר מחמישית שעה . ובלילה לא היה ישן כ"א שעה אחת
באשמורה הראשונה , וקם כלבית לעסוק בדין של תורה עד נקודת
חלות לילה ואז היה אומר התיקן ע"פ סדר הארז"ל בצכיה רבה
ופניו בטוחים על הארץ . ובלילות הארוכות היה ישן גם באשמורה
האחרונה כשתי שעות , והתגבר כארי לקום לסיוע הוא מעורר השחר
(ומעולם לא אחי שחרא והשכח לדוד ניים) ולאחר יום ולילה בתור .
והיה מכויין בכל יום לגמור ק"ש כוהניקין ולסמוך גאל"ת ולהתפלל
עם הלבוב שהתפללו עמו (היכה דסוף גרים) . והיה נזכר מלעולם
מאומה מאחר חלות לילה עד אחר חפלת שחרית :

אהבת התורה . אם יתן איש ח"כ הון ביתו באכסניא שאכס את
התורה בו' . לא מש מאסלו (אסל התורה) בעד כל הון
זולת לעובת הכלל וסדרת קרן התורה . כשהשיג ספר או כ"י אשר
מלא בו חידוש תורה מא' מהראשונים או מהגר"א ז"ל , נהלו פניו
וסו והירין אנפוי , שמח ושם עליו כמואל ש"ר . ועיני ראו כשהביאו
לו סז' מסכתות קטנות שהדפסו ראשונה מתוך כ"י עתיק , היה דומם
בעיניו כאלו אותו היום נולד בריה חדשה , ורוח עונג ונחת , ובכל חרדת
קדש וריחוף כל עצמותיו אמר ברכת שהחיינו על הנאת השגתם ,
גם רחש לבו ברכות הרבה על המוליאם לאור . ותיכף סדר ביאור
ארוך

(ט) **ועיני** ראו בהיותי חללי ביוהכ"פ , אשר אין לשער את כל עבודתו בקדש
ביום האדיר ההוא ולעקת לבו אל ה' וזכיותו העלומה ואשר
בכל ה' תפלות בהרגישו שכבר סיימו הלבוז את תפלתם (שלא לבלבלם)
היה מרים קול לעקתו בנעימה יתירה ויתבו במים שאגותיו , ונחלי דמעה
ירדו מעייניו , עד שנמס לבב כל הלבוז ויהי למים . ותמיד כמה ימים
אחרי יוהכ"פ כאבו עיניו מרוב בכיותו , עכ"ז בשבוע מביה"כ טעם
מאומה אחר הכדלה ויישן כמו שעה והתגבר לקום לעסוק בתורה כדרכו
תמיד . (רחשתי אז בלבבי כי ראוי להאמר עליו מ"ש בזה"ק גבורי כח
עושי דברו) :

ארוך עליהם . היה מפזר מעות לכל הנוכחים למרחקים אולי יעלה צידם להשיג איזה ס' או כ"י סבלתי מאוד , וביותר העיר את כל גדולי המבקרים במכתביו ובעצרתו הנדפס על הפסיקתא דר"כ (ווארשא תרי"ב) ע"ד השגת הפסיקתא דר"כ כ"י שהבין את חיוז מליאותה מהרבה מאמרים בילקוט (כפי הרשומים שם אחת לאחת) המובא מהפסיקתא , ובפסיקתא לפנינו היום י . וכן העיר מאד ע"ד הגמרא דמס' בלה שגמלא בראשונים הרבה מאמרים ממנה שלא נמלא לפנינו . (וכהיום זכינו שגדפסה בש"ס ד' ווילנא בשלימות) :

בכבוד התורה והספרים . היה מזכר מאד שלא להניח תורה ע"ג וביאים כו' . וע"כ לזה לחלק ס' התנ"ך שלו שהיה בכרך א' על ג' הלקים (וכמוצא בת' הר"א בן הרמב"ם ז"ל) . והיה מזכר בכבוד הספרים עד שגם בעת כוונת חליו שמה זה , לא רצה להסך או להכיל מים בחדרו שהיה מלא ספרים , הף שהיה מחילה סביב מעטו , בכ"ז היה משים נפשו בכפו לילך לחדר אחר . וביום האחרון שלא עלה עוד כח להלך , הכריח ב"ב לעשות ב' מחילות מחילה לפניו ממחילה . וכן ראיתי בלוחותיו (שנת תר"ט) שמבקש בבקשה גדולה שיחזירו השומרים שילכו בשעת הלילה , שלא יאמרו ברחובות רק תיבת לדקה לבד (ולא לדקה האיל ממות כנסו , לחשב שלא יזיאו הפסוק במקסמ"ט) , וכן הנערים ממחזקי יתומים כשילכו ברחובות על הלילה עם המלמד בלהם , לא יאמרו הפסוקים כלל רק איזו תיבות אחרות מהפסוקים בשינוי , כמו לדקה הנחשו והשמדכו , וכן בשלום יבא וינח , זה הרבות צידס יא) :

בכבוד מלמדיו ויודעיה . מעולם לא עבר עיר שיש בה רב או מו"ץ שלא הלך לקבל פניו ולראותו . זפ"א עבר בשקלאב ובה

י) ל"ה היה ז"ל צימיו חלה אשר חננו ה' לזכות לאור הפסיקתא ועוד כמה חיבורים מתנאים ואמוראים וגדולי הראשונים ע"י הרב"ג האדיר החכם הכולל כו' מו"ה שלמה באבער כ"י אשר השליך נפשו ומאודו להושיאם לאור מתוך הרבה כ"י שהעלה ה' צידו הגדולה להשיגם . לא אפון , אשר מרוב התפעלות שמחתו בהם יותר מכל תמודות תבל וכל חללי דעלמא . היה מכתת רגליו לעמזערג לזכרו פנים ולהודות לו על טוב חסדו לכל בית ישראל :

יא) **וזכור** אני שפ"א כחבתי אליו מכתב מפה ווארשא , ובהחפזי כחבתי תהלה לאל מפורש בלא ר"ת , והסיר תיבת לאל ממכתבי והסגירו בתוך קאמוערט ושלחו בייתוד אלי עי"פ מצלי שום מכתב עמו . רק על הקאמוערט היה כתוב בזה"ל : אכני אינני מחוייב בדבר בטורח זה לשמור מכתבו שלא יהא מעל כו' ע"כ הוא משלחו אלי . והזהרני מאד ע"פ רז"ל להשמר מזה על להבא :

ובא לשם באישון לילה ולא היה אפשר לו לילך לקבל פני הגאב"ד מו"ס גרשון ז"ל, ולן שם למען יוכל לשחר פניו בבקר. (ופ"א חזי כי בימות וסיה לו חרעומת עלי בהודעו שעברתי מחנו ולא התאמלתי לחדות פניו. והזכיר לי מאמרז"ל מי זוער מ"ד ברבן כי יראה חכמים כו' הרואה חכמים במיתתן כו'. ותרעמתו זאת עשה לי רשע, שלא זכיתי לראותו בעת לוקח מאתנו, שזה לי לזער עולם, כמ"ש בהלעתי שלפני קדמות הס"ז הכדפס ע"י חוך יב"ח למוחו ז"ל). וכשהיה בא לפניו ת"ח או חיוה אדם שהוא בן תורה היה עומד מכסאו ומכבדו וסיה כעבד נאמן עליו להפיק כל מאוויי באהבה והיבס יתירה :

אדבתו ומדת טובו לכל. שם כל מגמתו להיות מטיב לכל בתורת חסד, כמו שהזכיר זה בלוואתו (בעוררו שם את מיודעיו שיגמלו ג"כ עמדו חסד של אמת לזכות נשמתו כל יב"ח בלימוד התורה כ"א לפי ערכו). והיה חש להפיק רלון כל סדורשים עליו או טובתו בכל האפשרי. להלכו היה בפניו לקבל כ"א בשמחה ובספ"י (אף שתמיד היה אבול בלבו על זכרון ליון האי שופרא דבלי כו'). אח היה לעניים. אב ליתומים. חבר לנדכאים. עסק בכל לבו ומאודו במלות בקור חולים ורפאות (חנס), עפ"י עומק ידיעתו בחכמת הרפואה שהתפללו גדולי חכמי הרופאים עליו, כי התאמך להשיג כל ס' הרפואה היקרים והנפלאים, והיה בקי בע"פ בהם. הרעלעפטין שנתן לחולים עניים, היה רשע עליהם שינתו להם בחפטייק ע"ח, ובכל שנה היה מסלק בע"ז סך עלום. היה קל כנשר להשליך נפשו ומאדו ע"כ דבר הנוגע לטובת הכלל, או לחזק עמודי התורה. והס"י חנוו בכח נפלא, אשר עם כל עולם טרחו ועמלו בכל הס"ל, עכ"ז היו רעיוניו ומחשבתו קשורים גם אז בענין התורה, כאשר היה ניכר מחשבתו מתוך מעשיו, שתמיד באמלע עסקיו הס"ל היה מפסיק לחפש כרגע בבלי או בירושלמי או בפוסקים כו' מקום העיון שהרהר אז יב). גם כל מה שהשיג בחכמות וידיעת השמות, לא גרס לו בטול תורה, כי עסק בהם ע"ד

ועיניו ראו, בצואו מאהליב ע"ד ענין טובת הכלל. בעת אשר כל חכמי וגבירי מאהליב עטרוהו מסביב לטכס העלם עמו. פנה באמלע מאתם על רגעים אחדים ובא אלי בהתפעלות רב, על החידוש הנפלא שעלה אז פתאום ברעיוניו בהא דפ"ק דקדושין (ו). באיבעי' להו מיוחדת מהו כו', שמכוון שס' י' לשטת, והם מכוונים ע"פ יסודות הזוה"ק לע"ס אחת לאחת :

ע"ד שאמר בירושלמי פ' הרואה תיתי לי דלא עיינית בכו אלא טו' :

ענותותו. היה שפל רוח בפני כ"א. והיה משים עלמו

כסירים. היה מעביר על מדותיו, עד שכל מי שעשה או גרס לו רעה היה מוחק מלבו והיה מתחמץ לגמול עמו חסדים ועובות גדולות (ע' זס"ק). ונהיף, כשהיה מעלה בדעתו על איזו איש אולי יש לו תרעומות עליו, היה מתרפס ומשתדל לפייסו ולהעביר כל נקיטת מלבו עליו (ג). היה נאחז במר נפש על התוארים הנכתבים עליו ואמר שהם לשכים בעיניו כו' (ד). וגזר על כל מיודעיו שלא יכתבו במכתבם שום תואר עליו כ"א הרב וכו'. ובכל עוז הכמתו התחמץ להסתיר מעשיו הטובים וכל מיילי דחסידותא, והיה חזק (להיות את לעושים חכמה) לבלי להזכיר לרבים שום דבר מהזכר וס' המקובלים, לבלי יבינו שיש לו עסק בנכסות (אף שעוד מנערותו זכה לאור הזו"ק ומפרשיו, בעמלו שהיה עמל בהם בלינעם אחר חלות לילה. וזכה להשיג כ"י מס"ק רזין עתיקין ככ"י הרמ"ז ז"ל וכדומה. אשר לא זכה חכם בדורו להשיגם). לא הסכים מעולם לקבל משרת ברבנות עליו (ט) :

(יג) **ג"א** השפל (יחיד לבדי בזכריו) עת הפרדי מאתו בעת חליו, הסב אמרו אחי והרבה לפייסני ולבקשני למחול לו מחילה גמורה בת"כ, אולי במשך השנים שהייתי עוסק בהדפסת חיבוריו גרס לי איזה לער או איזה נקיטת ח"ו :

(יד) **כ"פ** שמעתי ממנו שהיה אומר אהה על טעות הגדול שהעולם טועים בי. אך עכ"ז אין העולם מעשים (ומכניסים הטעות) בי ח"ו, כי יודע אנכי בנפשי שאפילו ברכת מזוני כו' וכל מה שזכיתי לעשות שם בארץ. הוא מפני הברכה שנתקנה עליו מפי הלדיק הגאון הגדול מוהר"ח ז"ל מוולוז'ין (בעת שנסע עם רבו הגאון מ שאל ז"ל לקבל ולחדות בשמחה פניו כד' פרסאות הדרך לוויילנא. ורבו הר"ש דרש בעדו מהגאון הר"ח שינסהו בלימודים וישים פניו עליו למוצה ולברכה. וינסהו רגעים אחדים. ויברכהו) וה"ר שיחפשת שמך בעולם. והש"י רצון יראיו יעשה. ולדיק גוזר כו' :

(טו) **ב'שנת** תרי"ד בהאסף לעמו כבדו הגאון הג' מוהר"ח דוידזאסן האב"ד דפה ק"ק ווארשא, שמו כל חכמי העיר ומנהיגיה את עיניהם (בשמעם פעמים רבות ממור' הגאב"ד הר"ל. שלדעתו בכל גדולי גאוני הזמן לא ימלא בערך הגאון הגדול הרד"ל) בלידוק הסכם הגאון החסיד מוהרי"ס אלטער ז"ל לשים עליו את כתר רבנות ווארשא. וישלמוי להתחמץ בזה בלידוק כל אורציו אשר חשו בזה למוצאו. אך לשוא היה עמלט בזה. להקותו מדברי רז"ל שאמרו ושנא את הרבנות :

זהירותו העלומה במאכליו, ומשתיו, ומלבושיו. אין קץ לשרטטים : ככלל לא טעם מימיו שום דבר ששייך במינו שום חשש איסור (כחאפערן וכדומה), או חשש חולעים, כקטניות, ירקות, או דשאים (אם שהיו מוכרחים לו לבריאותו), או ראשי דגים וכדומה. לא טחש שום מין יין מענבים לחים או למוקים שבמדינתו. וכ"ש הבא מח"ל. כ"א מהיין שנעשה בביתו מענבים לחים ע"י בע"מ יר"א כפי האורך לו ע"כ השנה. וכן באיסור חדש הים נזהר בחערובתו ובחשש ספק ספיקו הן במאכלים הן במשקים. גם בעת כובד חליו, לא הקל מאומה מכל חומרותיו בעניני אכילה ושתיה, וקיים מ"ש נפשי בכפי תמיד ותורחך לא שכחתי (ע' ת"כ פ' אמור). בכל ימי הפסח לא טעם שום י"ש אפילו שנעשה מפירות ביתרין הכשר. וכן דרש מאוהביו, שיזהרו מלעשות י"ש כל ז' ימי הפסח. במלבושיו. לא הטלה עניו מעולם בגד למר טו). וכן לא לבש מימיו טלית גדול או ע"ק הלל א"כ נעשה ע"י שבירר בעלמו כלמר תחלה ונקדו מכל חשש חערובת חוט אחר וטווחו וארגוהו בפניו בפאבריק שבעירו. (ועמ"ש בתשובתו המובא בס' דברי נחמיה חא"ח בדבר חיוב הסידור בעפוטא דמלוא שיהיה פטיר ועטיר כו' כי הוא ככוחה לבדה כו' ע"ש) :

דן אלה קלות דרכיו אשר נראו ונודעו לו. אמנם דרכיו בקדש הנועלמים, אשר עוז חכמתו עמדה לו להסתירם לכל יגלו לכל (כ"א להמבינים בעם), כמו פרטי דקדוקי המלות ושיקולים. ופרטי הסייגים, והזהירות, הנקיות, והעסרה, והחסידות, והלנע לכתו בעשיית חסדים לזקות ועובות לזולתו, שלא יבא בושט למקבלם, כ"ז עלמו מספר. כי כל מד"ט ומילי לחסידותא ודברי מוסר וד"א שבש"ס ומדרשים וזה"ק וס' הגאונים וחסידים העולם, היו מאירים תמיד לנגד עיניו. כי רשם את כל קוטב דבריהם בסימנים קלרים בכ"י, והיתה הרשימה הכוללת הזאת עמו תמיד ועיין בה בכל יום כ"פ לעורר כח זכרונם לשמור ולעשות את כל הכחוב בה יז). ושנים רבות החזיק בביתו על שולחנו את הלדיק החסיד והקדוש מ' יוסף מעשעראקאו

ראיתו כשהביא לו האומן בגדי כבוד של אמר (שהכינו לו לעמוד בהם לפני השרים להליץ בעד עובת הכלל) לראות אם הם כמדמו, לבשו חרדה בלבשם כרגע, והיה דומה לו כאלו הכישו נחש, כי לא נסה באלה. (וראיתי בלואחו שטה שחור שבעה ימים לאבלו ושיבו הבגדים לאחד מראשי הקהל. כי נעשו מקופת הקהל) :

בן היה בחיקו תמיד עלים קטנים שהעתיק בהם בכ"י כל קינות ליון שבסוף הקינות, והיה מעיין בהם תמיד לקיים את אשכנז ירושלים וגו' :

מטעמקאוו ז"ל ששים עינו ולבו עליו להוכיחו ע"פ אם לא יהיה תורתו ומעשיו ודרכיו זכאים וטעורים בעיניו. (ולא היה צדור מי שיכול להוכיח או לקבל תוכחה כמוהם):

בהיותו בן ל"ז. (תקל"ח), העיר ה' את רוחו להלך בעקבות הקדושים אשר זה דרכם להיות גולים על ד"ת (וכמשארז"ל אם אין אדם גולה אינו לומד תורה). וירחק נדוד מביתו אל ארץ חלאבות מחוז וואלין (מקום אשר גם הגאון הגדול מוהר"ח מוואלזין ז"ל בימיו גלה לשם) בערי רהינסק וחאלע, הסמוכים לעיר וויליעטניק, ועגלה טעונה ספרים וכ"י הביא עמו. ועשה שם ח"י חדשים שוקד בתורת חיים ומשים לילות כימים עליה בפרישות ובצדיקות. (ובמעתי אומרים עליו שכלילה ה' משים רגליו במים קרים. שלא חטפנו שניה). וחפץ ה' בידו הלליח שזכה שם לחכלית הסגנה בעיון התורה צנגלה ובנסחר. ולהשלים שם חזרת תלמודו ד"ח הרמב"ם וד"ח הטורים עד מאה פעמים ואחד, וחזרת כל האלפסי עד ס' פעמים. [ובהיות תורתו אומנתו, ע"כ לא חש על מה שלא עלה לו להתפלל שם כל הג' תפלות במנין עשרה כדרכו תמיד. וסיפר לי שפ"ח הוכרח לנסוע לשמוע קריאת פ' זכור. ולא השיג עגלון מוכע, ונסע על שוורים):

בהיותו בן מ' (תקל"ח) יושב שקט שלו בציתו, דבוק בה' ותורתו ונאמן במלכו, קמו עליו אנשי רשע זדים וערילים ובקשו לשחת נפשו בחץ שחוט לשונם, אשר דרכו קשחם לירות כמו אפל לשון סחר עליו, לפני שרי המלוכה, כי הוא מורד (ח"ו) במלכות, וכי בחיבוריו כ"י טמון כחבי עמל וכעס נגד הוד המלוכה יר"ה, (המלשינים הקדימו להלגיע שם). ופתאום באו שרי השופטים מע"מ פ"ב ויקחו אותו ואת כל כ"י חיבוריו וישלחוהו (ביום שב"ק פ' שלח) לע"מ פ"ב לעמוד שם למשפט לפני ראש נשיאי המלוכה יר"ה המיינסטער החסיד בעקינדארף ומשכו הגראף דובאלע זכרם לכבוד ולברכה. ויחפשו בחוך כ"י וימלא בחוך ביאורי כ"י על הפרקי ר"א חזק עלים מלאים נאלות ח"ו. וילוו לחתו בית הסהר אשר במבצר שליכילצערג הידוע, להיות שם עד אשר יעיינו צדינו וילא לאור משפטו, והיה שם ק"ה ימים (ע' ביאורו על פרקי ר"א ספ"ד אות ס'). והשומר אחת לעולם וגו' (עושה משפט וגו' ה' מתיר אסורים), ומכונן כס מלכים בחסד ואמת, האיר לעיניהם האמת לאמיתו, ובינו כי כחצ מזויף משונאיו הוא. כי לא נדמה כלל לערך עלם כ"י. ולהיפוך, מעלם כ"י מהרבה מקומות מחיבוריו. כמה גדול וקדוש יקר הוד המלוכה בעיניו, כדאוי לכל ישרי לבב. וישלחו אחריו

אחריו שרי השופטים מלובשים בגדי כבוד. (לסימן ההירות), ויציאוהו מש"ב ויעמוד לפניהם. ויקרא עליו ראשונה הגראף דובאלט המקרא הזה, לדיק מלכה נחלץ וגו', ואח"כ אמר לו המיניסטער החסיד הנ"ל, בשם אדוננו הקיסר הרחמן לעולם יחיה, אני אומר, כי פטור אתה ונקי מכל חטא. ושבע משונאך המבקשים את נפשך, יותנו תחתיך לדראון עולם וישלחום לעזאזל המדברה. [אחרים חבא בלבים. כי שבע יפול לדיק וקס]. ויפטרוהו וישלחוהו בכבוד לביטחון לשלום על הולאות המלוכה יר"ה. ויצא מאהליב שלום (עש"ק פ' בא). וכל בני העיר חדרו לקראתו הרחק מחוץ לעיר לחדות פניו בשמחה, ובמולאי שב"ק נסע משם לעירו. וכל הכפרים והעיירות השיאו משואות בדרך עזרו, וכל אנשי עירו ילאו לפניו באבוקות של אור. והעיר בוחאב נתמלא אורה ושמחה. וטוא ז"ל הסב מרכבתו לבא ראשונה לבהכנ"ג, ויעמוד על הבימה וידרוש דרשת ר' שילה (ברכות פ"ט) לך ה' הגדולה, לפני אלפי משראל אשר נהרו לבא שם לקול בשורת בואו. ומשם פנו אל המשחה והסעודה אשר עשה אביו הישיש האדיר הנ"ל לפני כל הקהל הנועדים, וישמחו ויהללו בשירים והודאות לה' כי טוב כי לעולם חסדו יח). [בכלל מחקיים בו כולאו קראי שאמר דהמע"ה במזמור נ"ד בוא הזיפים כו' כי זרים קמו עלי וגו' ע"ס המזמור]. ואח"כ שם הוא ז"ל על לבו לקיים נדרו אשר נדר לה' שכאשר יוליא ממסגר נפשו (לא יכיה לו שום דיבור עם ב"א עד אשר) ישלים חזרת האלפסי מ' זימני החסר לו לתשלום מאה פעמים וא'. ובמשך ד' חדשים עלה בידו להשלים :

ובשנת נ"ח לימי חייו (תרע"ז) נח נפשו בעבורה ויאסוף רוחו ונשמחו אליו ית' באהבה. ובשנה ההיא ממולאי יובל"פ, התבודד מבני אדם להוסיף עסקו והכנה לנפשו ליום אחרון [כאלו יצא לו לבו שהשנה הזאת היא האחרונה לימי חייו, וכמ"ס כי החיים אלו הלדיקים יודעים שימותו (עפרש"י ז"ל)], וסידר תלמודו שיהיה תפוס בידו בלא תשיגנו בזה כו' וכמ"ס ע"פ ללמות ולא סדרים, ועיקר עיונו (לזכך נשמחו) שם בחכמת האמת הזוה"ק האדרות

להציע פרטי האסון העורא הזה וסיבותיו. והעניית חסדו יתברך עליו לחתו לחן בעיני השרים. ולחת לו מענה לשון על כל השאלות והדרישות שדרשו השופטים ממנו. והפלאה השגחתו ית' הנסיית אשר היה עליו כל משך שבתו בית הסוהר, לשומרו מכל חשש איסור במאכלו, ולהזמין לו בדרך גם בופר כשר לקיים בו מצות תקיעה ברה"ה. ועוד ענינים נפלאים. ופרטי ההגות שם, תכיל מגלה עפה. ראיתי נכון לסדר כ"ז בפרטיות חיה"ש בהלצתי לפני הפר"א עם ביאורו אשר חקו להדפיסו בצנז"ר בשלימות (יען חידושים רבים מביאורו עליו (מפ' מ"ב ע"ס הספר) וזה לסדר שם בבית הסוהר בעט עופרת) :

האדנות וספר"ל, נשמה התורה. גם חקק בלבו ס' הסיכלות להיוחו
 נר לרגלו לעליית נשמתו לדעת מולאיתם ומבואיהם. ובחגבורת חליו
 ז' ימים עד עת אחיפתו, הסחזק צה' לקבל יסוריו באסבה מבלי
 כיות צהם ביטול תורה ותפלה. וגם ביום האחרון, סידר תיקון
 חלות לילה בהרמת קולו בנעים בצפיה רבה, עד שנחשורו שכניו
 להיוח בוכים ומצבים עמו, וכאור הצוקר התפלל בטו"ת וסמך גל"ה
 עם כנה"ח כדרכו כס"י, והתלבש עוז וסדר להשלים נפשו לה' ולקיים
 מלות אהבה ס' צעה נטילתה (וכמ"ס הוא ז"ל צפי' על הא דאפילו
 נוטל את נפשו), ויגיע וימת (כמיתתו ש"ל מחוך חולי מעים) בחלות
 יום ס' ס' כסלו לסדר ויפגעו בו מלאכי חלקים, וכל בני עירו בשמעת
 וישאו את קולם בצכי כי נוטל סמך ונפלה עטרת תפארתם, ויועדו יחד
 מנער ועד זקן, לאשחלל ציקריה וללותו בכבוד, וישאורו במטחו (חכם
 כבודו במטחו) לבהכנס"ג ויניחוהו בכבוד על הבימה, וישאו עליו מספר
 גדול וכבד, ומשם נשאוהו לב"ע בלוויית כל בני עירו, וגם שרי
 השופטים מלוכמים בצגדי כבוד היו בהלווייתו, וישכבוכו בקבר
 המיוחד למטו אלל אחיו הס"ג ואחיו הגדול הלדיק מוהר"ן זללה"ס,
 ויקראו עליו אשרי מי שגדלו בתורה כו' גדל בש"ט ונפטר בשם
 טוב, ימות ויעמוד לגדלו לקץ הימין, וזכותו יגוק ע"כ ישראל :

השמשות

(ב' ע"א שורס ד' מלמטס). ס' חכמה זו. וגם ע"ש קדושתם כמ"ס
 בקדש פנימה. וכן כו' : (טו ע"ב ו) סנה ידעו כו'. נשמע
 כאן ופ' תה"ג : (בא ע"א שורס ו' מלמטס) הוהר עלמו שמיני
 רמים ונשגבים הרבה יותר מעניי מדה"נ כידוע כו' : (ע"ב כ"ח)
 לדורות הבאים אור הגנוז : (כב ע"א אחר שורס ג' ז"ל) ואולי כ"ז
 היה צום והשנחה פרטית מן השמים שלא יתגלו הדברים פרוכים
 כשלחן לפני הכל וכעין מ"ס בשוח"ט תהלים ריש מזמור ג' לא ידע
 אנוש ערכה אר"א לא ניתנו פרשיותי ש"ח על הסדר האלמלי ניתנו
 עה"ס כל מי שהיה קורא צהן היה יכול כו' ע"ס : (כו ע"א ט"ו) (נשמט)
 וארעא קדישא לא יתמסר לב"א. אשר ביותר נראה קיום זה בימיו אלה :
 (שם שורס כ) (נשמט) רק עין צעין נראה גזרת שמים שתהי' בחלקו
 של ישמעאל, ומסיבות שונות אין מסכימים בזה לטובה מידם. וא"כ
 אל יפלא צעינו גם עיקר כיבוש ישמעאל לא"י שהיה יולא דרך נבואה
 מפיו ח"ל, וכבר נכתב עיקר ענין מלכות ישמעאל ושעלים ילמה כו' :
 בריש ענף ד ארבע מאה שנין כו'. עמ"ס הגאון המחבר ז"ל. ולפי
 מ"ס הרב הגאון המובהק מוהר"א ליב ליפקין כ"י האבדיק
 קאראטינגען כ"י צפי' המאמר הזה, הוא נבואה מדוקדקת והחשבון ת' שני
 מכוון ממש, ולעת מלוא, אוליא לאור פירושו הנפלא במאמר הזה בעזש"י :

רשימת ספרי הרד"ל:

1. הגהות על ש"ס בבלי (חילנא הוצאת ראם).
2. ביאורי ירושלמי, על סדר מועד (קעניגסבערג תרי"ח).
3. הגהות על ביאורי הגר"א על ירושלמי סדר זרעים (קעניגסבערג תרי"ח ובירושלמי דפוס ווילנא תרפ"ב).
4. ביאור על תוספתא מסכת עוקצין (ווילנא הוצאת ראם).
5. ביאור על פרקי דרבי אליעזר הגדול עם מבוא גדול (וארשא תרי"ב).
6. ביאור על מדרש שמואל רבתי (וארשא תרי"ב).
7. הגהות וביאורים על מדרש רבה (נדפס כמה פעמים וארשא ווילנא).
8. ביאור והגהות על פסיקתא רבתי דרב כהנא עם מבוא (וארשא תרנ"ג).
9. נפש דוד פירוש על הזהר (ווילנא תרמ"ב).
10. הגהות על זהר חדש, שיר השירים ורות (וארשא תרמ"ה).
11. הגהות על שאילתות דרב אחאי גאון. נדפסו בספר העמק שאלה על השאילתות להנצי"ב ז"ל (ווילנא תרכ"א).
12. הגהות על שו"ת הגאונים שערי תשובה (לייפציג תרי"ח).
13. הגהות ומלואים לספר יוחסין, וסדר הדורות (ווילנא תרל"ז).
14. שו"ת הרד"ל (ירושלים תרנ"ח).
15. קדמות ספר הזהר (קעניגסבערג תרט"ז וארשא תרמ"ז).
16. הגהות הרד"ל על ספר הפרנס, מהרב רבינו משה פרנס מרוטנברג. י"ל עם ספר הפרנס ע"י הרב ר' משה שמואל הורוויץ מחילנא. ווילנא תרנ"א.

הרבה כתבים נשארו ממנו בכת"י ולא זכינו לאורם.

ב"בית עקד ספרים" לח"ד פריעדבערג ברשימותיו, מיחס בטעות ס' "עומר בשדה" להרד"ל, שבאמת מחברו הוא ר' דוד בהרב ר' אהרן לוריא ממינסק.

בס"ד

מאמר קדמות ס' הזוהר

ענה הראשון

להוכיח

שאי אפשר להיות שחיברו הרב ר' משה דליאון ז"ל כאשר העלילו עליו המעוררים. — ויחלק לשלשה מיני הוכחות:

א **ממה** שבספרו הנמצא אתנו בדפוס, וממה שהובא בדברי הרמ"ק ז"ל בפרדס משאר ספריו אשר היה לו ז"ל בכתובים, מתברר שאין דרכיו דרכי ס' הזוהר, ומתנגדים דבריו לו בהרבה ענינים.

ב **בכ"מ** שמביא הר"ם דליאון בספרו הנמצא אתנו בדפוס את דברי ס' הזוהר, ומוכן שהבין ז"ל בו בטח"כ כוונה מוטעת, או שהיה לפניו נוסחא משובשת בס' הזוהר.

ג **ממה** שנמצא בחיבורים שקדמו להר"ם דליאון או מהכמי דורו רק שהיו זקנים וחשובים ממנו, ומביאים כבר דברי ספר הזוהר:

א **מה** שדבריו ז"ל נותנים מדרכי ס' הזוהר, שהביא הרמ"ק בפרדס.

(א) **הנה** בפרדס שער ערכי הכינויים מביא מדברי חר"ם דליאון (כ"ח נזכר שם שער הכינויים ס"ב ובש"ס. ואף שבשער ערכי הכינויים שם קראו ר' משה סתם, ואינו מזכיר דליאון, בכ"ז ספרו טכית עליו שהוא זה עצמו) בס' השם, בעניני הכינויים במקומות הרבה שדבריו מתנגדים לדברי הזוהר. ולא רציתי להאריך להעתיק התקברים בלשונם

בלשונם בזה, רק ארשום דרך א"ב הערכים כסדר שהביאם הרמ"ק (ולא רשמתי רק המקומות שכתב הרמ"ק מפורש שדבריו סותרים דברי הזוהר, ועזבתי המקומות שחלק עליו הרמ"ק בלא ראוי מפורשת מהזוהר. רק איזו מהן שאף שהרמ"ק חלק עליו בסתם והוספתי וציינתי בעצמי הראיות מזוהר ותיקונים שסותרים דברי הרמ"ק דליאון), ויוכל הקורא לראותם בקל בס' הפרדס. ואלו הן הערכים: אדון הנפלאות, אז, אחת, במן אשר אף שהרמ"ק לא הביא הסתירה מהזוהר. הנה הוא מבואר מדברי זוהר בראשית [ל.]. ותיקוני זוהר [ל"ב: פ"ב], ומ"ש בתיקונים [ע"ז]. במן דאממר ב' דא צדיק. הוא ש"ס כמו שהגיה רבינו הגר"א ז"ל בביאורו שם שצ"ל ידיד דא צדיק כמו שמבואר שם ריש ת"י ל"ש), בת קול. נזיה. הרב, חשמל. כריעה. לשון. יין. מחשוף הלבן. מט"ט (שאף שהרמ"ק לא הביא ראוי לדבריו לסתור דברי הרמ"ק דליאון. הנה באמת מבואר בכ"ס בזוהר ותיקונים כדבריו שלא כהר"ם דליאון ובפרט בתיקונים (נ"ד. (ס: ע"ש), מעמקים, מתן תורה, נושא עון, סלה, פקידה, קדם, קרח דגורא (ושם כתב עליו הרמ"ק. שנתחלף לו קרח בגורא. ועיין מ"ש בס"ד בביאורי לפר"א פ"ד הגה"ה ה' כזה), שלג, שיעור קומה, שמן. הנה ערכתי עשרים ושלושה ערכי כינויים שדבריו של הר"מ דליאון נגד דברי הזוהר אשר בזה הרבה כינויים שחלויים בהם עיקרי ענינים גדולים כאשר יבין המעיין). ובשער ההיכרות פ' י"ד הבא הרמ"ק דברי הר"ם דליאון בענין אליהו ז"ל וכתב עליו בזה הלשון. ודעתו בטלה מעצמו מתוך דברי הזוהר המגדלים לו. עכ"ל:

בספרו הנמצא אתנו היום ברפוס בשם הנפש החבמה ובהקדמתו קרא לו שם עור ס' המשקל (*), עינינו הרואות שאף שכבר ה' למראה עיניו ס' הזוהר, וקורא לו שמות שונים (***) [לפעמים בשם בסתור]

(*) **גדפם** כחאסיליא"ה שס"ח על רביעית ציון, והראשונים ז"ל קראוהו בשם ס' המשקל (הר"ם בן גבאי בעה"ק חלק העבודה פל"א, ומהר"י בן חביב בעל עין יעקב בהקדמתו ובהגיגה ירושלמי בסופו), ובעל סדר הדורות הביא בח"א מספרו שנת ס"א ר"ג מדברי ש"ק ר' שם טוב מליאון חיבר ס' המשקל להגדל שירים והרצות, וכן בשמות הספרים סוף ספרו (שהעתיק ממ' שפתי ישינס) כתוב ג"כ כן. וגדלה שזהו זה הספר בעלמו שחיברו ר' משה ב"ר שם טוב מליאון (וקלרו לקראו בשם אביו ר' שם טוב מליאון) ועל כי לא ראהו בעל ש"ק, שפס מדעת ע"פ שמו שכוף על מעשה השירים השקולים, וז"ל שגיאה (וכמו כן מה שפסל אח"כ בסה"ד ח"א שם להביא ר"מ דליאון בפ"ע). — ודע שזמן חלק השני שם (בהאמר הנפש) עד סוף הענין. נדפס גם כן' אצקת רוכל חלק שני בנוסחא מחוקקת יזרח מהשכזים הדכים שם' נפש החכמה:

(**) **אורי** כפי מ"ש להלן ענף השני ה"ג אות ה' שהגלושים הראשונים היו מהחירים

בסתרי תורה' (ג' ע"ד מדפי הספר והוא בזוהר בראשית כ' ע"ב, ושם ס"ז ב' והוא בזוהר שלח לך קע"ה ב', ושם ל"ט א', והוא בזוהר ויקרא ו' ע"א), ולפעמים "אור ישראל" (נ"ג א' והוא בפ' ויקרא י"א ב'), או בשם "מאורות העולם" (נ"ז א' והוא בזוהר בא ל"ח ב') ולפעמים, מדרשות הפנימיים" (***) (מ' ע"א והוא ברע"ט אמור צ"ט ב'), בכ"ו בעיקר שימרו ודרכו נמשך בדרכי המקובלים שבדורותיו ושלפניו ו"ל ובנה רובי עניניו ע"פ ררכיהם (רק במקומות מעטים נמצאו דבריו ע"פ דרכי הזוהר, ובמקומות מספר נראה שהרכיב קצת ריש מלין מדברי הזוהר תוך דבריו כלי הזכיר שמו עליהן, אולי ג"ו מסבת רצונו בקיצור, ואיפשר נענש ע"ז מן השמים שהביא עצמו לידי חשד מהמערערים ע"י כן, לפי שלא נזהר להביא הדברים בשם אומרן במקומות אלו), הלא נראה בראש ספרו שכתב בענין, בריאה יצירה עשייה, וו"ל, "בריאה הוא קטן מסוד יצירה כי יצירה עולה על ענין בריאה", עכ"ל, וסיים שם אח"כ שהן "כנגד נר"נ", ויהיה לדבריו נשמה מיצירה ורוח מבריאה, אשר ירוע ומפורסם הפכו לכל קורא ס' הזוהר ותיקונים שמבואר במקומות רבים (ועיי' פירוש לרמ"ק שער אבי"ע [שהוא שער המ"ז] ס"ח בזה) שבריאה למעלה מיצירה, והנשמה מבריאה והרוח מיצירה, גם מעיקרי הלשון הסבימו המפרשים, שבריאה הונח על יש מאין ויצירה על ציור והתגלמות יש מיש כיוצר מחומר (***) , וכ"כ הרמב"ן בפ'י

מסתרים מליחות ס' הזוהר, לכן אף הר"ס דליאון שהזכירו, אמו ככ"ז דרכו לקרוא לו שמו שונים להעלים דבר מליחות ומסוד הספר מה דליפאר, וכענין מ"ט הרמ"ק בפרדס שער הכוונות פ"ב הקדמה ח' בשמו של הר"ס דליאון ע"ד ריבוי הכוונות שהן להסמיר הענינים (אף שדבריו בזה אין נכונים כמ"ט הרמ"ק ע"ט):

(**) שם זה קראו הראשונים לספרי הקבלה ונבדליות דמעמ"כ, וכבר האבן הירחי בכתרו המנהיג ה' חפלה ס' מ"ז הזכיר מלחמי בטה"פ המנדך ס' נריך לכוון כו', ושם ס' כ"ב ויש לי סמך בטה"פ אמר ס' ברוכים כו', וזו הביאו הראשונים בשם בריהא דהכלות, ולשון הרמ"ד מדרשות חפנימים מתפרש נגד מה שהראשונים ז"ל רגילין לקרות לבריחות ומס"ק בשם ספרים החיצונים (והוא להיק' של שם בריהא, על שגמרו ונשנו חוץ לבהמ"ד, לכן קראו לאלו פנימים על שגדרבה לא היו שומן אותן אף בבהמ"ד רק פנימה בחדר לפנים ממדר בהלגה ס' חכמה זו, וכן בדרשות מהר"ו קורא ספרי קבלה בשם סה"פ:

(***) ובמ"ש בס"ד בתאמר התכוונת שרשי לה"ק בניתוחי מלות אלו ברא, ינר, שהרכבת מלת ינר הוא ינא נר, ר"ל ינא דבר מליייר

בפי' התורה ר"פ בראשית ששם בריאה הונח על יש מאין בלה"ק (ח"ש יוצר הרים ובזרא רוח, כי הדרים נוצרו לאחר שנברא כבר חומר הארץ כמבואר בפירא פ"ה עמ"ש בביאורי דאות ה בס"ד). — וכן כתב שם ס' י' (י"ג ע"ג מדפי הספר) וז"ל ידוע הוא לבעלי הקבלה שבינוי שם שדי הוא מדת (הדין, כן נראה שצ"ל וחסרה המלה ברמז) הקשה שלמעלה והיא בספירה ההמישית מתהלה גבורה, עכ"ל, אשר ידוע ומפורסם בספר הזוהר בכ"מ ובפרט בזוהר ויקרא (י"א:), ועיין פרדס שער השמות (שהוא שער כ') פ"ז ופי"ג, ששם שדי הוא שם ספירה התשיעית שהיא יסוד עולם, ושם ספירת הגבורה הוא אלקים.

דעוד נמצאו בו דברים רבים מנגדים לשיטות קבלת הזוהר וימצאנו המעיין בקל, ודי באלו השנים, שהן גלויים מפורסמים לכל מתחיל:

ב שבא"ז מקומות מביא דברי הזוהר והבין בהם כוונה מוטעת, אך שהיה לו נוסחא משובשת,

והנני מציג לדוגמא איזה מהן.

(א) **בפי' ד' (פ"ז ב' מדפי הס')** בענין הציצית כתב וז"ל, בסתרי התורה יש ד"א כו' כי סוד התכלת הוא כסא לכסא דוד הכלולה זהיא סוד מדה"ד כו". עכ"ל, אשר המאמר הוא בזוהר שלח לך ברע"מ (קע"ה.), ושם הלשון, תכלת איהו כרסייא לבית דוד ותיקנא דילי", וחשב הר"ם דליאון, שהכוונה כסא לכסא ביה דוד, אשר כסא מלכות בית דוד היא ספי' המלכות וכסא לכסא היא בעולמות שתחתיו, ובאמת מבואר בזוהר תרומה (קל"מ.), תכלת דציצית תכלת דא איהו כרסייא רזא דתפלה של יד כו' כרסייא דדוינין ב' דיני נפשות כו", שידוע דתפלה של יד היא מדת המלכות עצמה, וכן פי' במק"מ שם, והפס ברע"מ כאן הלשון כרסייא לבית דוד, מפני שאמר כאן כסא המשפט, וכלשון המקרא (תהלים קכ"ב) שם ישבו כסאות למשפט כסאות לבית דוד. דהיינו שבית דוד ישפטו המשפט וכמ"ש (ירמ' כ"א) בית דוד כה אמר ה' דינו לבקר משפט (ועיי' ביאורי הגר"א לא"ח ר"ס כ"ה שכתב שציצית

מן חומר הנמלא כבר, והרכבת מלת כסא כסא כל ראה, שנה ומנהלה נמראה עין דבר גלוי היה נראה כלל תכלת, נהיה לו חין ואפס המציאות:

שציצית הוא הכסא וחפילין אדם על הכסא, והוא מדברי התיקונים סוף תיקון י' ב'ב א', והן ת"ת ומל' וע' זוהר שלח לד' קס"ג ב'), ולא הזכיר כאן כלל כסא לכסא (ועיי' דע"מ ס' צד"ל ע"ב שאולי משם יש קצת מקום לדברי הר"ם דליאון).

(ב) בס"י י"ב (כ"ד א') דע כי בשעה שמכרו השבטים כו' ע"ש כל המאמר עד סופו, כולו מועתק מן זוהר חדש וישב (כ"ח ד' כ"ז א' ב') (אלא שקיצר הענינים, והוסיף וזירב בו דרשות משלו כדרכו), והנה בסוף המאמר כתוב שם בזה"ל וז"ל, ומוציאי שבת כו' רמז דנפקו משבת דהוי רפואה למכתהון ומוציאי שביעית דחבו לכנסת ישראל ולא עוד אלא דנפקו ממילה ולא קיימו אשר קדש". עכ"ל, ונרפס שם בפנים שצ"ל אות קדש במקום אשר קדש, ויותר נראה שצ"ל בשר קדש, והר"ם דליאון נראה שהי' לפניו הנוסחא משובשת ולא הי' בידו להגיה ולפרשה ולכן השמיטה לגמרי, וגרס לו זה לנמות מהבוונה האמית' במ"ש ומוצ"ש דחבו לכנסת ישראל, שפירש הוא מה שלא שמרו שנת השמטה, שהוא ענין שלא נזכר בכל המאמר שם, וכל המאמר מדבר שם בחטא מכירת יוסף והפגם במדתו מדת צדיק, והדברים מכוונים כאן בסוף המאמר נגד מ"ש לעיל שם, על דלא נטרו ההוא ברית קדש בג' גוונים חד ברזא דצדיק דזבינו כו' וחד דכתיב [דמ' י"א] ובשר קדש יעברו מעליך וחד ברזא דשבת דחללו כו' וכדין על ג' פשעי ישראל. עכ"ל, ומסיים נגד ג' אלו כאן, דנפקו משבת דהוי רפואה למכתהון, ד"ל לחטא זבינו דצדיק יוסף כמבואר שם במאמר למעלה בארוכה, דחבו לכנסת ישראל, היינו בזבינו דצדיק יוסף שאבדה כנסת ישראל שעשועי' בשערי ירושלים כמ"ש שם לעיל (על קרא דאל תשא מלא ביום השבת והכאתם בשערי ירושלים) דההוא שבת עילאה דחבתון בי' מדורי' ושעשועי' לאו איהו אלא בשער ירושלים כו' ואיהי כלה כו', והיינו כנסת ישראל דכאן, והשלישי הוא דנפקו ממילה ולא קיימו בשר קדש, וזה ברור בפ' המאמר כנראה לעין.

(ג) בס"י נ"א (ג"ב ד') מסדר והולך ענין ו' ברכות חתנים, אשר כל הדברים הן מדברי זוהר תרומה (קס"ט ב'). רק כשהגיע לברכה רביעי' חמישי' ושישי', שמסודר בזוהר שם כסדר הספ' בזוהר תמיד, רביעית וחמישית בנו"ה, והששית ביסוד (ומבוארים שם בזוהר מלתא כמעטא איך כל ברכה מברכות אלו מכוונות לג' מדות אלו ג"ס), הנה הוא הר"ם דליאון שינה והפך הסדר ברכה רביעית כצדיק

בצדיק וחמשת ושטית בנו"ה (וכתב פעמים אתרים רחוקים לכוונן ול"ז ע"ש), ולא ידעתי אם ה' לפניו נוסחא משובשת כזו בוהר (והוא רחוק שצריך לחסר ולהפך כל האמר ע"ס בזה), או שמלאו לבבו מעצמו לשנות בזה ע"פ קבלתו כדעת איוו מקובלים שמסדרים צדיק קודם נו"ה שבבר דחה דעתם הרמ"ק בפרדס שער סדר האצילות פ"א ופ"ב ע"ש (גם דברי הר"ם דליאון שם שפי' בפסוק ושבתם מים בששון מסעיני היסועה הזו נגד דרשת הוהר)

(ד) **במ"י נ"ב** (נ"ג א' עד נ"ד א' ב') הביא (כשם אור ישראל, שהוא הוהר כמס'ל) מאמר זוהר ויקרא י"א ב' לסדר עשרה מאמרות נגד עשרת הדברות (וקצת בעין זה נמצא בפסיקתא זוברתא דרבי' טובי' פ' ואחחנן), והנה במאמר לא תשא נגד יקוו המים שאמרו בוהר שם "כל מאן דאומי לשקרא כאלו פריש אימא סאתרא לעילא" פי' הר"ם דליאון שם אימא תתאה כנסת ישראל שמפריד בינה ובין אלופו של עולם בין השמים למקום אחד. ע"ש, וכאמת לפי המבואר בוהר בראשית ל"ג א' ר' יוסא אמר אל מקום א' דא כו' ושם י"ב א' דא איהו דכתיב יקוו המים כו' מקום א' למהוי שלימו בישית סמרון כו' ובפ' וארא כ"ח א' יקוו המים ההוא רקיעא כו' איהו בי כנישות כו' ואשקי לארעא דאיהו עלמא תתאה כו', נראה שוקוו המים אל מקום א' הוא בצדיק יסוד, ולפ"ז פריש אימא סאתרא לעילא הוא על אימא עילאה בינה שמסתלקת מעל הבנים, ואז הוא שאמרו כאן, כתרין קדישין לא מתיישבין בדוכתייה (שאין הבנים כל הו"ק מתיישבין במקומם כראוי להקות סתת השמים העליונים כ"א כשהאם רוכצת על הבנים), וכמ"ש בוהר ר"פ שמות לא מתיישבא בדוכתא אתריה בר בההוא אילנא כו', וכן נראה שמפרש הגר"א ז"ל בביאורו כ"י על הרע"מ במאמר הרע"מ פ' יתרו צ"א ב' (אע"פ שלשון הרע"מ שם היה מקום יותר לנסות לפרשו כהר"ם דליאון לכאורה).

ובן בסיום המאמר הנ"ל ביאר שם הר"ם דליאון העשר מאמרות לעשר ספירות, אשר עיקר הדבר נובע ממאמר הוהר בהשמטות לחלק א' מהוהר ו' ע"ב ע"ש, אבל במעמי ייחוס כ"א מהמאמרות אל הספי' הוציא מלין מלכו דברים שהן רחוקים מדברי הוהר שם לנמרי :

ג ממה שנמצא בחיבורים שקדמו להר"ם דליאון ומהכמי דורו וקני' נורולים ממנו שמביאים כבר ס' הוהר.

הנה הראי' המכרחת שאין לפצות פה לערער עלי' הוא מדברי הנאונים הראשונים בתשובותיהם שמביאים מאמרי הזוהר בשם מדרש ירושלמי, אשר לאורך הדברים ייחדתי להם מקום בפ"ע בענף השני ע"ש, אך בכ"ז לא עזבתי להעלות בכתב גם ההערות מאיזה מחברים אחרים שמביאים דברי הזוהר שג"כ יש סיוע מהם שלא הר"ם דליאון הוא הי' הממציאו כדברי המנקפים ומעיררים, (גם אשר לבד זה יש תועלת בענין ההערה הזו בסדרי זמני המחברים איוו חידושים שלא שערס מחברי סדרי הדורות).

(ה) **יִלְקוּם** השמעוני מגלת רות רמו תתקצ"מ מובא מאמר „אמר ר' פרחיה" באותה שעה הי' הקב"ה דן את העולם וב"ד שלמעלה עומדין והקב"ה מסתירו שנאמר וילך איש עמרה מרה"ד והזכירו שנא' ושם האיש אלימלך מיד נגזר עליו ועל בניו מה כתיב וימת אלימלך וגו'. עכ"ל, ואין ציון על הגליון מקור המאמר הזה כדרך הילקוט בכ"מ. ובאמת המאמר הזה לא נמצא ברבה על רות, ולא בשום מקום אחר ממדרשים שבירדנו, רק הוא נמצא בזוהר חדש ברות ס' ריש ע"ג (ד' אמשמרדם), וכן עוד בילקוט שם רמו ת"ר (בר"ה ומה אם) במאמר ר"מ הי' דורש שמות כוי שהוא מן רות רבה שלפנינו, הנה בסוף המאמר מסיים עוד, „מחלון שהוא לשון מחילה נזדווגה לו רות שהיתה מרתת מן העבירה וכליון לשון כלייה נזדווגה לו ערפה שיצא ממנה גלית". ע"כ, וזה הסיוע לא נמצא ברבה לפנינו ולא במ"א במדרשים, ונמצא בז"ח ברות ס"א ב' בשינוי לשון קצת ע"ש, ואף שלבד המאמרים הנ"ל נמצא עוד מאמרים בילקוט רות שנרשם עליהם בגליון מדרש רות. ואין נמצאים במדרש רות רבה שלפנינו, ובע"כ מוכח; שהי' לפני מסדר* הילקוט בנוסחא שלו הרבה מאמרים שלמים שחסרים לפנינו ברות רבה, וא"כ יש לומר שכמו כן אלו הב' מאמרים שהבאתי שנמצאים בז"ח לפנינו, איפשר לפני מסדר הילקוט היו נמצאים כתובים ברות רבה ומשם העתיקם ולא מן הזוהר חדש, בכל זה, יש עד המסייע לרעתי עכ"פ במאמר הראשון שאיננו ממאמרי מדרש רבות או מדרשים אחרים כי אם מן הזוהר חדש, כי זה החכם, ר' פרחיה* בעל המאמר הזה, לא נמצא זכרו בשום מקום בשני התלמודים ולא בשום מקום במדרשי אנדות שבירדנו, רק בזוהר חדש נמצא כ"פ (לבד במאמר הנ"ל שהבאתי, גמצא עוד בז"ח פ' בראשית י"ח ב' ועוד שם ברות ס' ריש ע"א, ועוד שם ס"ט ע"ד ע' ע"א, וכן במאמר מדרש ירושלמי שהבאתי

שהכאתי לקטן בענף השני שהובא בתשובת הנאונים שבררתי שם בס"ד שהוא מדרש הנעלם מהוזהר, נזכר ג"כ מאמר סר' פרחי' ע"ש, ובעל סדר ידורות, שדרכו להביא גם החכמים המובאים בזהר וז"ל השמים מלחכירו כלל, ואדרבא מקום לומר כי גם שאר המאמרים שמובאים בילקוט רות בציון מדרש רות, הן מועתקים ממדרש רות הנעלם שבז"ח (והריקאנטי' וש"ב קוראים לו בשם מדרש רות סתם בכ"מ). שהי' בידו בשלימות, כי מדרש רות הנעלם שבז"ח לפנינו נמצא חסר הרבה במבואר בו בסופו (וכן ביאר הגר"א ז"ל כפי' על מדרש הנעלם רות כ"י, שהוא לפנינו חסר ומלא טעיות ומאמרים מהופכים).

ואם זכינו לדין שמסדר הילקוט הי' לפנינו הו"ח מדרש רות הנעלם, יהי' ג"כ עד המסייע, שלא הר"ם דליאון חיברו, כי ר"ם דליאון נמצא בהקדמת ספרו נפש החכמה הנדפס שבידינו שחיברו שנת ג' לאלף הששי, ומסדר הילקוט, אף שזמנו נעלם מאתנו, אך ורק הזכירו בעלי מסדרי הדורות שנמצא ילקוט כ"י משנת ע' לאלף הששי, בכל זה לדעתי השערה קרובה כי הי' מסדרו הרבה קודם לזמן הזה (זה הילקוט הנכתב בשנת ע' לא היה הראשון כ"י המסדר עצמו, רק העתקה מאוחרת) בי לפי רוב המדרשים שהי' לפניו שלא נמצא עוד זכרם בחיבורי הראשונים ז"ל (רק הרוקח מביא הרבה מהן, אשר גם הוא היה קידם אלף הששי), יש לדון שהי' מחבר הילקוט מקדמוני קדמונים שעוד הי' מצוי בידם הרבה מדרשות שנאברו אח"כ ברוב הגזרות וגרושין ומלטולים, ואף אם נתפוס שזה הילקוט של שנת ע' הי' הראשון שנכתב בכ"י מחברו, ויהי' דפ"ז מחברו סמוך לזמן הר"ם דליאון, עם כל זה, הדבר רחוק שבזמן קצר כ"כ מימי הר"ם דליאון עד שנת ע', התפשט ס' הוזהר מספרד מקום הר"ם דליאון לאשכנז מקום בעל הילקוט שלפי המקובל הי' אשכנזי כידוע בשמו ר' שמעון דרשן מפראנקפו"רט, בפרט בימים ההם עתות התלאות והגזרות.

(ג) בס' ברית מנוחה מובאים מאמרים רבים בשם התנא רשב"י בלשון ארמי כעין לשון הוזהר

(בדפוס בארדיטשוב שלפני ימצאו בדפין אלו, ב' ע"ג, ג' ע"ג, יז' ע"א, יח' ע"א, יט' ע"ג, כ"ב ע"ג, כ"ט ע"ג), ואף שאין נמצאים לפנינו בס' הוזהר, למדנו עכ"פ שהי' לפניו מאמרים בלשון ארמי בעניני קבלה בשם התנא רשב"י (וכאשר ידוע שס' הוזהר שלפנינו חסר הרבה, אין לחמוה, אם לא נמצאו מאמרים לפנינו), ומחבר ס' ברית מנוחה לפ"ד

לפ"ד קצת הוא רב חכאי גאון, ואף לפ"ד האומרים שחיברו ר' אברהם מרמון מפרד, הגה גם הוא ה' בימי הרשב"א, והי' זקן וגדול מהר"ם דליאון שלפי השוער הי' בערך תלמיד הרשב"א בזמנם ומעלהם, כי הרשב"א הי' תלמיד הרמב"ן, והר"ם דליאון אינו קורא להרמב"ן בשם מורו ורבו רק בשם הרב ז"ל סתם, נראה שלא הי' תלמידו כ"א בערך תלמיד התלמידו

(ג) **בס' אוצר הכבוד** שחיבר ר' מודרוס הלוי ב"א של הרמ"ה ממוליטולא פי' אנדות ע"ד

המוד (*), מביא בשם מדרש מאמרים שלא נמצאו במדרשות האגדה רק בזוהר נמצאו בלשונם, והן בפ' תמיד נשחט שם הביא וז"ל, וכזה ראיתי במדרש שהי' רבי יוחנן דורש בפסוק מהיטבאל בת ממרד ת' הלכות פסוקות. עכ"ל, ולא נמצא זה בשום מדרשות שלפנינו, רק בזוהר פ' תולדות קמ"ה ב' (ועיין בזוהר חדש בראשית ט' ע"א ושם כתוב לפנינו ש' הלכות, ועי' בביאורי לפר"א בקונטרס שם האחד אליעזר אוח ד' וה' מ"ש בזה בס"ד). ועוד בפ"ב דר"ה כתב וז"ל, ושוב ראיתי במדרש, ר' חזקי' הוי אזיל כו" ע"ש מאמר ארוך שלא נמצא במדרשות רק בזוהר חדש בראשית במדרש הנעלם ח' ע"ג, ור' מודרוס הלוי זה הזכיר בספרו פ"ק דר"ה שלמד סדורו (*) הרמ"ה פ' הכונס בהיותו בן עשר ושוב זכה לברכתו בוקנותו, והרמ"ה נפטר שנת ה' אלפים וארבע ככתוב בהקדמת ס' צדה לדרך לר' מנחם בן זרח (וכן נמצא כתוב על מצבת קבורתו אשר ראיתי כתוב שעודה קיימת היום בסוליש"ולא), א"כ הי' הרב ר' מודרוס הלוי בימי ר' משה דליאון כבר זקן גדול, ואף אם אולי איפשרי שהשיגו קצת ימי חייו את ימי ר' משה דליאון, בכ"ז לא הי' נפתה כ"כ במהרה להחזיק אשר יצא מתח"י ר' משה דליאון בזיוף ח"ו בשם מדרש ולהביא ממנו בסתם אם לא שבדקו אחריו יפה יפה.

(ד) **במגדל עוז** ה' תפלין פ"ג כתב בענין תפלין דרש"י ור"ה וז"ל, וכבר העיר עלינו רוח מסרום

ומצאנו

(*) נדפס באוידוואהר הקס"ח על רביעיית בלגין, ורשמו שם כמעט על דף השער וכן בדברי המכתימים שהוא טביו של הרמ"ה, ובתחת כוס ג"ל כמזכר מלשנו פ"ק דר"ה שהרמ"ה סי' דהו :

ומצאנו מדרש נסתר ונעלם והוצרכנו לשנות מה שהורגלנו ותפסנו והחזקנו בכסדרן וכן נחנו רבותי האחרונים ז"ל שלמדנו חכמה הרשב"א וריב"ט מפי הרב החפיד ר"י בן הראב"ד וע"פ הרמב"ן ז"ל. עכ"ל, אשר בלי ספק המדרש נסתר ונעלם שהזכיר הוא ס' הזוהר * (שיש לשער שהגיע לידו בהיותו בארץ חקדושה כמבואר בספרו כ"פ, וע"כ כל שאר חבריו שבדורו חלמידי הרשב"א כמו ר' פרץ בעל המערכת ואחרים מהמקובלים שבדורו לא הזכירוהו, כי לא נחששם עדיין כספרד), והנה גם הוא בעל מגדל עזו הי' בן דורו של הר"ם דליאון, ולא הי' נחפו כ"כ לשנות מנהגו בענין התפלין ע"פ מדרש שנעשה בזיוף ח"ו כימיו, אם לא אחרי החקירה ודרישה שאמת נכון הדבר לסמוך עליו לעשות מעשה רב.

(ס) הר' מנחם ריקאנט"י בספריו על התורה ועל מעמי המצות, מביא מדברי הזוהר הרבה, וגם אותו הציגו בסדר הדורות מן ש"ק בדורו של ר"ם דליאון, וכאשר התבוננתי בחיבורי שני החכמים האלו ראיתי כדאי להציע מה שמצאתי בזה בס"ד, והוא כי לכאורה הי' נראה להכריע שא' מהם הי' מוקדם לחבירו הבא אחריו וראה חבורו, לאשר מצאתי כמה מאמרים וענינים בחיבוריהם שהן שוין כמעט בלשונם, אשר ניכרין הדברי' שהאחד העתיקם מלשון השני, והייתי סבור תחלה שהר"ם דליאון העתיק מן הריקאנט"י, כי הנה בריקאנט"י על התורה ריש ספרו כתב מאמר בסתם על ענין אות ב', ונמצא להר"ם דליאון בספרו נפש החכמה (כ"ג ב' ג') מביא זה הלשון אות באות בשם חכמים הראשונים אשר נחה עליהם הרוח בעלי השמות המפורשים כו' אמרו כי אות ב' כו', ויהי' א"כ נראה מזה שהריקאנט"י היה הרבה קודם להר"ם דליאון עד שקוראו בשם חכמים הראשונים, וכן הענין שכתב הריקאנט"י בפ' שופטים (ר"ה ב', בד' וויניציאה שביד) באלף נשים דשלמה כמדבר ומחדשו מעצמו, כי כתב בזה"ל, "והרבה זמן הייתי גבוך כו' והתבוננתי על המכוכה כו' הוסרה המסוה מעל פני כו'. ע"ש, נמצא להר"ם דליאון בספרו מ"ו א' ב' כתב כל הענין הזה וכשתבין סוד האלף נשים כו' ע"ש כל הענין בקצרה מעט

(* שברוב המקומות גם' הזכיר מבואר בהדקן מדע רט"י ידועו ז"ל :

מעט אבל דומה ללשונו של הריקאנט'י, אבל שוב חזרתי ומצאתי מאמרים אחרים בדברי שניהם, שמשמעותן בהיפוך, שהריקאנט'י ראה דברי הר"ם דליאון ומעתיק ממנו בשם מקובלים האחרונים, והוא מה שביאר הר"ם דליאון בספרו ט"ז ג' ד' שבאלף השביעי לא ימותו אותן המתים שהחיו באלף הששי ע"ש בארוכה, הביא זה הריקאנט'י פ' בהר (ק"ס ע"ג) בשם מקובלים האחרונים, וכן בפ' וישב ע"א א' ומה לנו עוד ראי' כי הנה ר' יוחנן כו' וכל הענין הנמשך ויש לשאול כו' ושם ע"ג ב' ובסתרי התורה אמרו כו' הכל הוא נמצא בדברי חר"ם דליאון בספרו מ"ה ב' ג' [ומובן מזה שהשם הזה ובסתרי התורה ששינה הריקאנט'י כאן לייחס לפ' הזוהר (נגד רגילותו בכ"מ לקראו בשמו) הוא שקלטו מלשון הר"ם דליאון הנ"ל אשר זהו דרכו לקרוא להזוהר בשם הנ"ל כמ"ל בענף זה אות א'], וכן נראין הדברים וודאי שהריקאנט'י לא הי' מוקדם הרבה להר"ם דליאון, כי הריקאנט'י מביא בספרו פסקי הריקאנט'י סי' רי"א את הר"ש הברצלוני ז"ל והוא הרשב"א ((כי הדבר שמביא נמצא בתורת הבית האריך להרשב"א שער ה')) וכן מביא בחיבור הפסקים הזה הרבה פעמים תוספת רבי פרץ, אשר ידוע שהוא הי' בימי הרשב"א והרא"ש, א"כ הי' הריקאנט'י בימי תלמידי הרשב"א, שזהו דורו של הר"ם דליאון כמ"ל אות ב' (ולא עוד אלא שהי' נראה ט"ש הריקאנט'י בפ' התורה פ' וישב ע"ב ד' שאל הר' יום טוב את הר' שלמה ז"ל, כמדרסה שהוא שאלת הריטב"א לרבי הרשב"א, ואף שמצאתי בתשובת זקן אהרן למהר"א הלוי הוקן ז"ל סי' כ"ב שכתב בלשונו שהריקאנט'י חיה תלמיד דרמב"ן, ראה וודאי ולא תלמידו שלמד ממנו, שזה וודאי אינו, שאינו קורא להרמב"ן בשום מקום בשם רבו, גם היה מאוחר לו כמ"ש, רק כוונתו תלמידו העומד בשיטת קבלתו של הרמב"ן). ומעתה מוכרחין אנו לומר שהמאמר על אות ב' שבריקאנט'י ר"פ בראשית שהביאו הר"ם דליאון בשם חכמים הראשונים, באמת עיקרו של חכמים הראשונים לפני שניהם ז"ל, והריקאנט'י אע"פ שכתבו בסתם, לא טלבו הוא שחידשו, רק העתיקו מדברי אותן חכמים שהעתיק הר"ם דליאון או מדברי הר"ם דליאון, ונשאר רק קצת תמוה הענין דאלף נשים הנ"ל שנראה וודאי ברור מלשון הריקאנט'י שהוא המחדשו כנ"ל, וצ"ל שאף שכבר קדמו הר"ם דליאון ג"כ לחדשו זה, לא הגיעו דבריו בזה ליד הריקאנט'י וקיימי' מסברא דנפשי' :

ענף השני

ל ב ר ר

שכבר הגאונים הראשונים ז"ל הביאו מאמרים בעניני הקבלה בשם מדרש ירושלמי כלשון ס' הוזהר, ואף שהרוב מהם אין נמצאים לפנינו בס' הוזהר ומדרש הנעלם, בכל זה כל הרואה יתן ערו ויצדיק, שדבר ברור הוא מן הענין והלשון והחכמים המדברים, שהן הן דברי מדרש הנעלם שבזוהר בלי פקפק (וית' להלן בס'ד למה קראוהו בשם מדרש ירושלמי), ולהיות מדרש הנעלם שבזוהר לפנינו לא נמצא כ"א רק על איזו סדרים, ובלי ספק שנתחבר על כל התורה, ע"כ אין להרהר מזה שלא נמצאו המאמרים אצלנו, ואיך שיהי' עכ"פ כתברר שהי' ביד הגאונים מדרש נעלם בקבלה כלשון ארמי בכננון הוזהר ומדרש הנעלם שלפנינו, ואדרבא מרוב המאמרים שלא נמצאים לפנינו בזוהר ומדה"נ, מתברר אמיתות הדבר ביותר, כי אלמלי היו המאמרים נמצאים כולם לפנינו היום בס' הוזהר, הי' פתחון פה להמערערים לומר, שהמעתיקים לקחו המאמרים מן ס' הוזהר והוסיפום בזיוף בדברי' תשובות הגאונים, אבל אחרי שהמאמרים אין נמצאים בזוהר, אין לפקפק בזה עוד. — וחלקתי ענף זה לד' חלקים :

א מה שהובא מתשובת הגאונים בחיבורים אחרים קדמונים (ואין התשובות בדינו) בשם זה של מדרש ירושלמי.

ב מה שנמצא מובא בתשובת הגאונים הנדפסים שבידינו בשם זה.

ג מה שהובא בשאר היצורים קדמונים בשם ירושלמי, ולא הזכירוהו בשם הגאונים, רק ע"ד השערה קרובה הוא העתקה מן דברי הגאונים שהביאו הירושלמי (והן) דברי מדרש הנעלם שבזוהר.

(ד) **מה** שהובא בתשובת הגאונים מאמרים סתם מאמוראים או משמא דקדמאי וכי"ב, וההשערה קרובה נ"ב — שהן מדברי מדרש הנעלם :

ומדי הביא דברי הש' הגאונים האלו, מלאה הוכח לעצמי להעיר עליהם ולפרשם בס'ד, ובפרט המאמרים שבימים מדברי המדרש ירושלמי, ודאי ראוי להבנם ולדקדק בהם, באשר הם דברים חדשים יולאים מפי קדושי עליון התנאים ואמוראים רבותינו בעלי התלמוד, אשר מפייהם אנו חיים בכל ההשגה פ'.

א מהר"ם אלשאקר (שהי' בימי רבותיו של הבי' רב במצרים וחי

בירו הרבה חיבורים ותשובות כ"י מהגאונים ושאר ראשונים ז"ל), בתשובותיו סי' י"ח הביא מתשו' הגאונים (ולא נמצא בהנדפסים אצלם) וז"ל: עוד כתוב שם (בתה"ג) „בירושלמי, ר' שמעון בשם ר' הישעיא ורבנן האי (א) מאן דאפיק ברי' לברית, יצטרך לברך ברכה עד לא יתגור, ויצטרך ליטול ברי' לברך עלי', (ב) ואי לא נטיל ברי' בידי' לא מברך, דהא

בס"ד הערות ופי' ע"ד תשובות הגאונים

(א) **נאמן** דאפיק כו' יצטרך לברך כי עד לא יתגור. ברכה זו היא שמברך האב המפיק בנו למול והיא להכניסו, וגם עלי' אמרו שצריכה להיות קודם המילה כדעה הראשונה, כן ביארו מהר"ם אלשאקר בתשובתו שם. (ב) ואי לא נטיל ברי' בידי' לא מברך. אם אי לא מברך, הוא דוקא ואפילו לעיכובא, אי"ל ז"ל, דהיינו באינו לפניו כלל (ולשון בידוי לאו דווקא), וכמ"ש בא"ה סי' ר"ז ע"ס מדברי הרמב"ם מן הירושלמי דפוגלא פ"ט, אבל הנטילה בידיו בשעת הברכה, אף על פי שלכתחלה וודאי היא צריכה בשעה הברכה מדינה דגמרא וקפדין נמי שהיא בימין כמ"ש בא"ה שם סד מכהיה דשמן והדס דהפ"ו דברכות ומן הירושלמי שם פ"ח ה"ה, אבל וודאי אין זה מעכב דיעבד, רק לכתחלה כדי שהיה המטה מזומנה לפניו ממש [ומה הסעם, אין נראה נכון המנהג שהביא בא"ה רבה סי' תקפ"ה סק"ה בזה הגמ"כ שצריך לככות השופר בשעת הברכה, ובמטה אפרים להגר"ז מרגלית ביארו שצריך לככות השופר באפה שעל השולחן, ואין נראה, שהרי צריך שהיה המטה מזומנה לפניו בידו לכתחלה, ובאמת בהגמ"כ שלפנינו בסוב הלשון שיכול לכסותו כו' ולא הזכיר שצריך (ו"ל לפי נוסחא שלפנינו, שודאי החוקק אוהזו בידו, רק שבה לומר שא"ל לגלוהו לפני כל הצבור שיזנאין בו י"ה, אלא די בזה שהחוקק אוהזו בידו, ויכול לכסותו בעליתו וכי"ב, אבל לא במפה שעל השולחן (ועיי' ר"ע ערכי פסחים דלגבי פת חשוב פריכת מפה על השולחן כהלוק), ואיפשר באם אמת האוסחא בהגמ"כ בדברי הא"ר

דהא מאן חמא נהמא אקים על פתורא ונכרא רחיק מיני
ומכרך המוציא, (ג) מאן חמא חמרא בכסא ואיהו רחיק
מיני' וטברך בפה"ג, אלא יצטרך ליטול בידיו ולברכא עליו,
אוף הכי יצטרך ליטול ברי' ולברכא עליו, ר' אבא אמר
מאן דאעיל ברי' לקורבנא דא, איהו מקריב לי' ולא על ידי
אחרא, דהא בקרבן כתי' (ד) והקריבו לפני ה', (ה) והקריב
אותו

בס"ד הערות ופי' ע"ד תשובת הגאונים

כא"ר, יש ליהן קנא רחמ למנהג לכסוחו אף בשעת הברכה עד ההקיעה,
שהוא לזכר מ"ש בכ"ר פריז ופסיקתא דר"ה שהלניע חברהם חזינו ליהק
בשעת זמין המזבח עד העקדה ממש שלא יזרוק בו חזן ויפסל ע"ש, וכיון
שהמקיעה בשופר של חיל זכר לעקדה וחילו של ילקח, עשו זה ג"כ לזכרון כוב
לזריזותי' דאברהם]: (ג) מאן חמי נהמא כו' חמרא כו'. איפשר הביאו ב'
דוגמאות פה שעל השולחן ויין שבכוס, מפני שבין לריך ודרך שיאחו הכוס
בידו ממש כמ"ש ספ"ז דברכות וכן חמרו בזוהר כמ"מ כוס של ברכה דלחויב
בימינא, אבל בפת לפעמים הככר שמכרך עליו הוא אשישה גדולה שא"א
ליטלו בידו ממש אלא מונח על השולחן ונריך רק להניח ידיו עליו בשעת
הברכה וכלשון הסוד ח"ה סי' קס"ז (ותפס לשונו אחריו גם בש"ע), וכ"מ
לשון הירושלמי דחלה שהביאו שם בזה דפושט אלבעותיו כו', דנפשיה אלבעות
אין דרך לאחוז הפס על ידו, ורק שפושט אלבעותיו עליו כשהוא מונח על
השולחן (אבל ברובה סי' שכ"ס הלשון אחוז בידיו), וכן כאן בילד הנימול,
הם יכול ליטלו בידיו ממש ככוס של יין יטלו בידיו, ואם ח"י ליטלו בידיו
ממש, די שיהיה מונח לפניו ויניח עליו ידיו עכ"פ בעה הברכה כמו בפת
שעל השולחן: (ד) והקריבו לפני ה'. בפ' שלמים בעז כתיב (ויקרא ג' י"ב,
ויותר נכון היה לגרוס והקריב אותו לפני ה' המוקדש בפרשה שם חלל כשב)
ועל הבעלים קאי: (ה) והקריב אותו לאשם. מקרא זה באשה מלמעלה כתיב
(שם י"ד ב') ולקח הכהן את הכבש האחד והקריב אותו לאשם, וה"ל אין
ממנו ראיה לכאן שיהיה דווקא ע"י הבעלים ולא ע"י אחרא, ואיפשר עיקר
הראיה מסיפ' דקרא והניף אותם הנופה לפני ה', דהנופה עיקרה בבעלים
כדכתיב במנופת שלמים (שם ז' כ"ט) ידיו הביאנה וגו' להניף אותו הנופה
לפני ה', ואין הנופה ע"י שליה כדחתיא במנחה (ס"ב): השולח קרבנותיו
ממדה"ל כהן מניף על ידו שר"ל ולא השליה, ודוקא בשותפין ובעלי חובבין
חנן במחיתין שם (נ"ג): שאלה מניף ע"י כלין ומשום דלא איפשר כדמפרשין
בגמרא שם (נ"ד). אבל בשליח שאינו שותף בקרבן לימי' להנופה, והיינו דלא
חנן ליה במחיתין שם בחומר במחיתה מננופה [ויש להעיר שהרמב"ם בפ"ב
מה' מעה"ק ח' י"ז הביא רק רישא דברייחא הג"ל באשה שכהן מניף על

אותו לאשם, (ו) והקריב אותו על ירך המזבח, הוא ולא אחר, אוף הכי האי קורבנא איהו מקרב לי' ולא שליח אחר, ובשעתא דמקריב ליה מברך עד לא יתגור, והכי תנינן ואיתמר דא"ר חמא בר אבא א"ר יהודא קורבנא איהו סמיך ואיהו מקרב (ז) ואיהו קאים עלוי וכת"י ונרצה לו לכפר עליו, ברא דבר נש (ח) קורבנא איהו (ט) ומזבח אדמה קמ" (ט) לקרבא עלי' קרבנא שלים חביבא מכל שאר קרבנין דעלמא, עכ"ל. והמאמר הזה לא נמצא לפנינו בזוהר ומדר"ג רק ריש מילין

בס"ד הערות ופי' ע"ד תשובת הנאונים

ידה, והשמים הן סיפא דהשולח קרבנותיו, ולח ביאר כלל צפי' שאין מנופס בשליה כמו שביארו בסמיכה שם פ"ג כ"ח], אך בכ"ז יוסר היה ראוי להביא כאן מקרא שלפניו (שם) המקריב את זבח שלמיו לה' יביא את קרבנו לה', דקאי פשמי' וודאי לבעלים, וכן הוא במרגוס (המכונה) יונתן בן עזיאל שם ייחי בגרמי' יח קורבני' (ובס"כ ר"פ ויקרא דרשו מקרא דאל פסה אה"מ יקריב אותו דמספל זו ומביאו אל פתח אה"מ), ואפשר משום דמה שגלמד ממקרא זה ההבאה ע"י בעלים עומם, וודאי אינו כ"ל להדור מזה יוסר זו מכלותו, לכן עדיף לי' להביא מקרא דמנופה הר"ל שאין מנופה ע"י שליח כלל, וכדמסיים כאן איכו כו' ולא שליח אחר (ואע"ג דמנופה עומם אינה מעכבת הקרבן, מ"מ כל חניא במנחות (נ"ב) שמעלה עליו הבחוב כאלו לא כיפר וכיפר): (ו) והקריב אותו על ירך המזבח. וודאי פ"ס כאן, שאין זה במקרא כלל, וע"כ נריך להגי' חיו מקרא אחר, וממה שמסיים כאן להלן בדר' יודא איכו סמיך כו' ונראה לו, יש להבין שראוי להגיה כאן מקרא דסמיכה וסמיך ידו על ראש העולה ונראה לו, דדרשינן מיניה במנחות שם ידו ולא יד שלוחו: (ז) ואיהו קאים עליה כמ"ש שלכי העניה (כ"ז). הא"ך קרבנו של אדם קרב וכו' אינו עומד ע"ג, (ומי' שוחפין ובעלי חבורה, בני שיפמוד ח' ע"י כולן וכדמוכה מתקנת המעמדות בהעניה שם, ועיי' לשון הרמב"ם רפ"ג מהלכות כלי המקדש): (ח) קרבנא איהו. כמ"ש בזוהר ס"פ לך לך (נ"ה). חני כל מאן דמקרב ברי' לקרבנא דא כאלו מקריב כל קרבנין דעלמא, ובפ' שלה לך (קס"ד). קורבנא דרביא כו' למילה דא. קרבנא שלים, וכן ברע"מ הזריע (מ"ד). וכלשון דכאן קרבנא שלים, ועיקר הדבר שהמילה נחשבת כקרבן כסמך מקרא לכורתי בריתי עלי זבח כמ"ש בשמות רבה ס"פ י"ט, ועיי' בפר"א ספ"י ומש"ש צביאורי בס"ד: (ט) ומזבח אדמה קמ". כמ"ש בזוהר לך לך (שם) באלו בני מדבהא כו' לסדרא מדבהא במלכא חדא מליא ארעא כו' כלי מזבח

מילין (וכמ"ש בהערותי להלן בס"ד), אבל לשונו וענינו והחכמים המדברים מוביחים היותו ממדרש הנעלם שבזוהר, כי ר' חמא בר אבא א"ר יהודא לא נמצא דוגמתו במ"א בתלמודים ומדרשים (גם עיקר שם החכם ר' חמא בר אבא שהביאו היוחסין וכתב שהי' בזמן ר' אבהו, כתב עליו בסה"ד שלא מצאו), כמו כן ר' שמעון סתם שיאמר בש"ר הושעיא לא נמצא במדרשים:

ב בתשובת הגאונים הנדפס ס"ס נהרות דמשק בשם שערי תשובה (*), נמצאים כמה תשובות לרב האי ושאר גאונים (כאשר ארזים אי"ה על כאו"א להלן למי היא) שמביאים בדבריהם ממדרש ירושלמי, והנני מעתיקים בלשונם אב"א (מפני מיעוט מציאות הס' הזה במדינתנו) עם הערות ופירושים עליהם בס"ד

בס'

בס"ד הערות ופי' ע"ד תשובות הגאונים

מזבח אדמה ודלי כו', ובהקדמת הקובץ (י' ע"ב) מפרט לחקן לי' מזבח אדמה ודס דברית כאלו דבח עלי' עלון הה"ד מזבח אדמה מפשה לי וגו'. ועמ"ש בס"ד בביאורי לפר"א פכ"ט אות כ"ב בזה:

(* **נדפס** בשאלוניקי תקס"ב על רבע צייגין, ח"א נהרות דמשק שו"ת מהר"ר שלמה קלמוןד"ו, ח"ב בן משק חדשי כמה מסכתות מכלל, ח"ג שערי השובה שג"ג תשובות הגאונים שהיו פמונים בכ"י בגניז ספרי הרב מ"ו משה מרדכי מיוחס חכם הכולל בירושלים פה"ק חובב"א לצמח"ס שער הכיס, ברכות חיס, חיס שאל), כמבואר בהסכמתו שס, וכן חדשים מהגאונים הקדמונים (ואיזו מהן בלא בהשו' הגאונים שדפס מחדש בצרלן חר"ה [בשם קובץ ר"י טוב עלם] והרבה מהן נמצאו בדברי הראשונים ז"ל שמביאין מהם, גם הלשון ניכר למי שרגיל בתשובות הגאונים ולשוניותיהם ז"ל שכן בן דברי הגאונים בלי פקפוק), ואף שנמצאו בהן מעורבים קצת יאוצות שנאו בסתם ומתבדר מהשונות הר"ף ז"ל הנדפסים מכבר, שכן להר"ף, כמו מהשונות ס' י' בהס"ג הזה כמוב, וכבר אמרנו בהלכות שלח כל הנוקד, שזה נמצא בהלכות הר"ף לפנינו, וכן נמצאו איזו השונות ברמזים שמהווין עליהם מן ר"ח ור' שמעון והרמב"ן. וכמו כן באיזו מקומות מהז"ן כוספות ע"ד תשובת הגאונים מן ר"ח ז"ל והרב הסגללוי ז"ל. כל"ז לא הורע כמו (וכידוע שבכמה ספרים מהראשונים ז"ל הוצרכו להן מהמחברים אחרים. כמו

א בס' נ"ה [והיא מרב האי כנרשם שם, עוד לו ז"ל, והיינו לאותו גאון בעצמו של תשובת הקדמ' שנרשם שם ר"ס ג"ב לרב האי, יכן בס' ג"ז שאח"ז מצויין, ועוד לרב האי (שמוכן שגם ס' ג"ה הקודם היא לו) ושם מוכיח מתוכה שהיא לרב האי, שמזכיר שם, כתבנו בס' ברכות. ולא נשמע ונודע לנו לגאון אחר שחיבר ס' ברכות. רק רב האי שמוכא הרבה בחידושי הרשב"א לברכות וש"ס פירושו על ברכות] וז"ל: וששאלתם ענין וקרא זה אל זה ואמר ותשאני רוח מה מעם יש לקרות ולתרגם, ומה מעם קבעו אותם חכמים בסדר קדושה (א), דבר זה כך מנהג ראשונים, מקום שיש שם ה"ח, כשהיו מהפללין ונופלין על פניהם ומקדשין (ב), לאחר שעונן איש"ר מברך מביאין נביא וקורין בו בעשרה (צ"ל בעשרה) פסוקים הן חסר הן יתיר (ג) ומתרגמין אותו, ואח"כ אומר וקרא וא"ו ואמר ומתרגמין אותו בדרך שתרגמו אותה פרשה של נביא (ד), ואומר והשאני

בס"ד הערות ופי' ע"ד תשובות הנאונים ס' ג"ה

(א) ומ"מ קבעו אותם חכמים בסדר קדושה. על ההרגום מהפסוקים שז"ל למה קבעום בסדר קדושה, אבל הפסוקים עלמם, וודאי הן הן עיקר סדר קדושה שהוזכר בגמ' שלהי סוטה (מ"ט.) דקיים עלמא עלי' ומשמכין ליה אקרא דולא סדרים הא יש סדרים חופיע מאופל, אבל על ההרגום שאלו שחפילו יש חיזו טעם למה מתרגמין פסוקים אלו, אבל למה קבעוהו בסדר קדושה, שהוא סיפור קדושה המלאכים, שוודאי אין מקדשים בלשון חרמי, שאין מכירין בו, וגם הרי בקדושות דיוולר וחזרת הש"ל לא קבעו הרגום, ומ"ש בקדושה דסדרא שקבעו: (ב) ומקדשין. פי' אומרים קדיש כדמסיים אח"ז לאחר שטוין איש"ר כו': (ג) בעשרה פסוקים הן חסר הן יתיר. איפשר ר"ל אי שלוק ענינא בפרות או יתיר מעט, לא קפדין על מספר עשרה (אע"פ שלכתחלה וודאי נחקן כנגד חיזו דבר וכמו עשרה פסוקים דקה"ת דמפרשי' ברפ"ג דמגלה כנגד מה חקנוס), ואמו בקה"ת שאמרו בירושלמי בפרשת עמלק הואיל וכליק ענינא סני צ"י (וכאן איפשר אף פחות מע', דשם בעינן ט' כדי קריאת ג' פסוקים לכ"א משלשה הקורין בחזרה שאין פוחתין מהן), וז"ש על יתיר מ"י דלא קפדין (אע"פ שחקנו תחלה עשרה כנגד חיזו מכוון, ועיי' באורי הגר"א בזה"ש ברע"א ס"ק כ"ה): (ד) ומתרגמין אותו כשם שהרגמו אותה פרשה. שהפרשה שקורין לשם לימוד מתרגמין

בהשגחה כאלה הדור להרמז"ס צמיוו כמה תשובות מהר"ף והר"י מיג"ש, ובהשגחה מהר"ם מרוטנבורג מכמה חיבורים וחכמים אחרים, ובהשגחה מהר"א ח"א מן תשובות מהר"ם מרוטנבורג. והאמת ניכר מחוכו מה שהוא לשון הגאונים ברובו ככולו בלא שום הערכות זר:

ותשאני רוח, ומסיימין אותו (ס) כדי לסיים בשבחו של הקב"ה, ואח"כ מקדשין ועוסקין בתורה, הרוצה במשנה עוסק הרוצה בתלמוד עוסק, בלבד כדי לקיים (ו) מ"ש חכמים לעולם ישלש אדם שנותיו שליש במקרא שליש במשנה שליש בתלמוד, ובין שרבתה

בס"ד הערות ופי' ע"ד תשובות הנאונים סי' ג"ה

מתרגמין אותה לפרשה הסיב כמ"ס בריש מגלה (ג.) מפורש זה התרגום, ולכן חף בפסוקי הקדושה דסד"א שלא היה ראוי שם לתרגמן כקושי' השואלים כמס"ל אות ח', בכ"ז קבעו בהן תרגום חגב הפרשה: (ה) ומסיימין אותו כדי לסיים כו'. לפי נוסחא הכתובה משמע שזה קאי על אמירת פסוק והשאתי. וא"כ הדבר תמוה, שהרי ותשאני כו' בכי"מ הוא ודאי מעיקר הקדושה כמו קק"ק (ועל עיקר אמירת פסוקי הקדושה לא נפלה השאלה כלל כמס"ל אות ח') כמוזכר בכ"מ קדוש וברוך. וכן מוזכרת מן החוספסחא שהביא המג"א סי' ס"ז סק"ז (והכריע ממנה שימלך אינו מעיקר הקדושה. וממנה שלא הוזכר פסוק ימלך כאן כלל בתשובת הגאון, נראה דדברים שלא היו לומרים אותו בקדושה דסדרא כשם שאין לומרים אותו בקדושת יו"ט, אבל הרמב"ם ס"פ מה' תפלה ה"ה כתב גם ימלך בקדושה דסדרא, וכן הוזכר בדברי שב"ל שהביא הב"י ס"ס קל"ב, והרד"א כתב בשם הר"ם שכל תרגום פסוק ימלך ה' לעולם דכתובים הוא שנוצנע העולם כשצבא יומן בן עזיאל לתרגמו. לכן כאן בסדר קדושה שמתרגמין הפסוקים קבעו לומר במקומו פסוק ה' ימלך לעולם ועד שכתוב בחזרה שמתרגמו לונקלוס. הרי עכ"פ כולם השוו על אמירתו. וחידוש גדול שלא הוזכרה כלל דברי תשובת הגאון שנראה שלא היו לומרים אותו כלל). וקרוי שיש כאן קצת הסרון וט"ס. וז"ל ואומר ותשאני רוח ומתרגמין אותו ומוסיפין דברים כדי לסיים כו'. והוא מה שאומרים אח"כ ברוך חלקינו שבראנו כו'. וזהו היקון שלאחריו שהזכיר הגאון בתשובתו ע"ל אות י"ד, וכן נראה מכאן מלשון שבלי הלקט בשם רש"י המובא בכ"י שם (אבל בשב"ל שלפנינו סמ"ו וכן בס' הפרדס הגדול לרש"י כ"ה ג' [בד' קושטאנטינא] שממנו הועתק זה בשב"ל. לא נמצא לשון זה שהעתיק הב"י מן שב"ל כ"י שה' זידו כידוע) שכתב בלשון ואומר ותשאני כנגד כבי"מ וה' ימלך כנגד ימלך וע"כ אנו מסיימין ברוך חלקינו כו'. ודברי רש"י דשם מוסבים מלשון השופות הגאון הוא כאשר נראה לעין (וכי"ב יש בדברי רש"י בס' הפרדס הגדול בכ"מ שלוקה עיקר דבריו מתשובות הגאונים בלשונם ומוסיף ומשנה בהם טעמים כפי סברתו). ויהי' לשון מסיימין ברוך חלקינו לראי' על לשון ומסיימין דכאן שפירשו כן כמ"ס בס"ד: (ו) כדי לקיים מ"ש חכמים לעולם ישלש כו'. אין הלשון מוזכר. שא"כ הי' להם לעסוק במשנה ובתלמוד (וכ"ה הלשון בדברי רש"י בספר הפרדס ושבלי הלקט שם ולאחר שעה במשנה ובשמועות התלמוד) בשניהם דווקא. ולמה חלח

שרבתה עניות והוצרבו ת"ח למעשי ידיהם, לא היו יכולין לעסוק בתורה תמיד ולהשליש כל יום, וממכו על מ"ש כל הנחלים הולכים אל הים מקרא ומשנה וחומש (ז), ועקרו לקרות בנביא בכל יום אחר תפלה, ואע"פ שעקרו לקרות בנביא, אותם ב' פסוקים לא עקרו אותם (ח) ועדיין קבועין ועומדין, ומפני מה לא עקרום, שקדוש משולש הוא קק"ק, ושלושהו ג"פ בתפלה. ולומר יענך ה' ביום צרה, כך מנהג בבית רבינו שבבבל, לאחר שמתפללין כל התפלה וגומדין אותה עוסקין בתלמוד, ותנאים עוסקים במשנה ובמדרש ובתוספתא עד ד' שעות (ט), ואומר יענך ה' ביום צרה וגו' (י) ואחריו וקרא

בס"ד הערות ופי' ע"ד תשובות הגאונים ס' ג"ה

הלה הגאון הדבר ברור הרובה במשנה כו' הרובה בתלמוד. וז"ל דעל עיקר רוב העסק גמור שה' קובע לו העיקר כ"א כמה שירצה משניהן. וכלבד שלא יפהוה מלומר ג"כ דבר אחד מהשני מהמשנה או התלמוד כלבד כדי לקיים כו' : (ז) כל הנחלים הולכים אל הים כו' ומשנה וחומש. נראה שז"ל והלמוד (או ז"ל ומדרש או שמועה כלשון רש"י הג"ל). במקום וחומש. ור"ל דדרשינן אל הים זה תלמוד בבלי (ולא מלחמי במדרשות במקומו שם דרשא זו. והיא במדרש משלי פ"י וצפה"ר פ"ה דרשו ממולאים בחרשים זה [ים] התלמוד כד"ל כל הנחלים הולכים אל הים] שכלולין בו שלשון וכמ"ס ההוספות פ"ג דסנהדרין (כ"ד). וצקדושין (ל). בשם ר"ח שע"ז אנו סומכין שהתלמוד כלל במקרא ובמשנה ובתלמוד : (ח) אותן ב' פסוקים לא עקרו כו'. היינו ב' פסוקי הקדושה וקרא זא"ז כו' ותשאתי כו' כמבואר בענין. ונדברי רש"י שבפרדס וצ"ל שם שינה הדברים ע"פ פעמו שם וכחנן על ב' פסוקי וצא לנין ואני זאת בריתי ע"ש (וע"ש בפרדס וצ"ל שכתבו קראו בתורה קודם תפלה שזכרו להם ק"ש מפני שיש בו דברים הרבה כו' ומסיים אח"כ בהא דכיון שרבתה עניות כו' והניחו התורה במקומה ולא עקרו ק"ש הוהיל ויש בה דברים הרבה מלכות שמים אהבה ועבודה לימוד תורה וקיום המצות כו'. והדברים תמוהים דלעו מי סני משום היות מצות ק"ש גופא. ואפילו ס"ל דפסוק ראשון לבדו דאורייתא. מ"מ מלאונו שכתב שיש בה מלכות שמים. משמע דבא לימן פעם על שלא עקרו פסוק ראשון שבו הוא עיקר מלכות שמים. ואיפשר ר"ל על הקביעות קודם תפלה. שהיו יכולין ללכת י"ח ק"ש בניהם קודם לתפלה או אח"כ) : (ט) עד ד' שעות. שהוא זמן סעודה כל אדם כדליתא פ"ק דשבת (י'). : (י) ולומר יענך ה' ביום צרה. שקבעוהו בסיום התפלה שיענה בתפלתו כמ"ס בשו"ע במזמור זה והביאנו הרד"א וש"מ ז"ל שצריך לומר אדם להזכירו אחר תפלה י"ח תענה בתפלתך : ולומר

דקרא זא"ז ואומר ב' פסוקים (יא) אלו ומקדשין והולכין לבתיהן, ובא לציון ואני זאת בריתי לא היו אומרים (יב), ואם רצה יחיד לאומרם אין בכך כלום (יג), שלא אמרו חכמים שלא יהי פחות מעשרה אלא דבר שבקדושה, וראינו מדקדקים הבל ואין בו מועיל, דבר קדושה לא אמרו אלא דבר שבקדושה, ודבר שבקדושה הוא תיקון שלפניו ושלאחריו (יד), אבל הענין הנכון, הקדושה היא קק"ק, דבר שבקדושה הוא דבר הנעלם והנסתר שלא רצו להוכיר אלא כענין דבר נעלם, ומהו ה' צבאות (טו), והו דבר שבקדושה שאין ראוי אלא בעשרה, וראינו בנוסח ירושלמי, כל קדושות שמלה"ש מקדשין כך ישראל מקדשין, והאי יתירא מנהון להתקדש ישראל לטהרה בקדושה יתירה, משום דכתיב והתקדשתם והייתם קדושים (טז), ובקדושה זו מתקדשים ישראל בקדושתם, וקודם שמלה"ש יסתכלו אנו אומרים בלשון תרגום, מפני שאין נזקקין לתרגום (יז), להם

בס"ד הערות ופי' ע"ד תשובות הגאונים סי' ג"ה

(יא) ואומר ב' פסוקים אלו ומקדשין כו'. היינו גם פסוק והשאתי. ואיפשר צ"ל ואמר ב' פסוקים אלו מקדשין כו': (יב) ואלו לציון ואני כו' לא היו אומרים. שאין כ"כ הוכח שאין מכלל הקדושה כדמפ"ו: (יג) ואם רצה יחיד לאומרם אין בכך כלום כו'. דבר שבקדושה כו'. מובא בדברי רב נחמ גאון שהביא הסוד בקל"ב שאין ליחיד לומר קדושה דסדרה: (יד) הוא תקון שלפניו ושלאחריו. הפסוקים ואלו לציון ואני שקבעו לפני הקדושה והפסוקים והנבשות שקבעו לאחר' (פרמ"ג בנוסח ההפלות): (טו) ומהו ה' צבאות זהו דבר שבקדושה כו'. ר"ל כמ"ש ברע"מ פ' אמור צ"ג ח' דבר נש יקדש נרמ' לאכללה בקדושה כד אמר ה' צבאות (שישראל הקרוין צבאות ה' כוללן עצמן בקדושה. וזהו דבר שבקדושה. שהכלל הוא דבר והוא נכנס ישראל בכללם ומתייחדת בקדושה. ולכן אינו פחות מעשרה. שהיא מדה עשירית. וז"ל דסנהדרין (ל"ט.) חגי עשרה שכינתא שריא. ועיין באוצר הכבוד לר' סודרוס הלוי פ"ג דמגלה על כל דבר שבקדושה אינו פחות מעשרה). ואמרו כך ברע"מ שם משמ' דספרי קדמאי ע"ש: (טז) משום דכתיב והתקדשתם והייתם קדושים. פשוטו שאין מצינו ראי' ממקרה רק זה שישראל מתקדשים בקדושה שלמעלה (וכדכתיב בסיפ' כי קדוש אני). אך איפשר ברמ' היא ממקרה זה שישראל מהקדשים בשלש קדושות (אחת יתירה על מל"ט בדמסיים ח"כ) וכדאמר ר"ל בזהר בלק (ק"א ע"ב) ג' קדושות אסתמרו לישראל לתת מהאי קרא והתקדשתם חד והייתם קדושים חרי כי קדוש אני כל חלה: (יז) וקודם שמלה"ש יסתכלו כו' אין נזקקין כו'. משמע מכלן כפי' הראשון של המקדש מלך ע"ד הזהר תרומה שם ע"ש: לנו

להם יש ב' קדושות לכד ולנו שעוה בהרא יתירה (יח). עכ"ל התשובה.
 והנה המאמר ירושלמי שהביאו, לא נמצא בתלמוד ירושלמי
 ומדרשים, והוא לפנינו בזוהר תרומה קכ"ט א', ושם בזוהר
 הוא בלשון ארמי, וגאון ז"ל העתיקו ללה"ק (ועמ"ש"ל סוף ענף זה
 אי"ה קצת טעם לשינוי הזה במאמר דכאן יותר מבשאר מאמרים שמובאים
 בתשובותיהם המועתקים להלן בס"ד שכולן בארמית כהווייתן ע"ש),
 ואולי זהו כוונת לשון "נוסח ירושלמי" שכתב, לרמוז שנשתנה בלשונו
 [כי מעיקרי הלשון בלה"ק, סלת גסס מורה הסרה ושינוי יותר מסלת העתקה
 שהיא ע"פ רוב רק ממקום למקום קרוב וכלא שינוי (המצב) כ"כ. אע"פ
 שאצלנו ההרגל לשמש במלת העתקה מלשון ללשון אחר, ובמלת נוסחא
 כשהוא באותו לשון עצמו, אבל לפי השימוש במלות אלו במקראות נראה ההיפוך
 דוק וחשכת].

(ג) **שם ס' ר"ך** [והתשובה היא לרב שר שלום גאון, כמו שמצויין שם
 למעלה ס' ר"ט רב שר שלום, ומשם עד ס' רכ"א
 שמצויין עליו לרב מתתי. משמע שהן הכל לרב שר שלום, ואיך שיהי' תשובה
 זו ודאי היא לרב שר שלום, שכן הובאה בשמו בפרדס הגדול לרש"י (ב"ו ג')
 ובס' הישר לר"ת (ע"ג ד') ובתוס' מנחות (ל.) ד"ה מבאן כו' ורא"ש פ'
 ערבי פסחים ט"י י"ג ותוספת שבמרדכי שם ובתשובת מהר"ם מרוטנבורג ד'
 פ"א ס' י"א] וז"ל: וששאלתם במנחה בשבת מותר להתעסק
 (ה) בתלמוד, כך הוא המנהג בבית רבינו שבבבל, שאחר תפלת
 המנחה בשבת שונין אבות וקנין תורה (ב), ועוד רגילים כל ישראל
 שתפלת

בס"ד הערות ופי' ע"ד תשובות הגאונים ס' ר"כ

(יח) לנו שלש נחלד יסירה. כנ"ל. ועיין זוהר תרומה קל"ג א' בזה:
 (א) **במנחה** נשנה אם מותר להתעסק. כנ"ל לפי הלשון דכאן. ובפרדס
 הגדול לרש"י (שליינגר) מקומו בראש התשובה) מתחלת תשובת
 הגאון רב שר שלום בזה"ל. הכי אמר רב שר שלום במנחה נשנה מותר
 להתעסק בתלמוד כו': ואיפשר יש כאן קצת חסרון; (ב) כן הוא המנהג
 כו' שונין אבות וקנין תורה. לפי הנוסחא דכאן משמע שתשובתו היא שהמנהג
 שלם לעסוק בתורה (וכמ"ש ח"ז ועוד רגילים כו' וגשג וגדוס כו'
 וכן כל הענין). וז"ל לפ"ז דאבות וקנין תורה חיון בכלל ה"ח וניסול
 מדרשוה בשביל חכם דלקמן. ואין לומר מפני שכן דברי הגדה. דהא מוכח
 בפ"ג דמ"ק (כ"ג.) דהא דבטלין מדרש לכבוד החכם היינו מפילו מלימוד
 הגדה. וכלשון בטלין דמשמע לגמרי. וכ"מ הא דאמריק שם יושבין ודוממין
 פ"ו שחקין לגמרי (מ' ג') כדו"ף וס"פ שם יושבין ודווין פ"ו ע"ב (והאגיס).
 וכן מוכרח מהא דהני שם במפא ואין לומר שמועה והגדה נכח האכל
 כפי' מה שפירשה הרמב"ן בתורת האדם (פ"ה ח' ב') ווייליאה) והביאו
 הריטב"א

שהפלת מנחה מקדימין אותה (ג) ותפלת ערבית מאחרין אותה ואומרים

בס"ד הערות ופי' ע"ד תשובות הנאונים סי' ר"ב

כריסכ"א בחודשיו שם פ"פ מ' שמחות פ"י דקך סיפא ארישא דחכס שמת
 בית מדרשו בטל קאי. לומר שאף מהגדה בסלין פ"פ. ואף אם נפרש דקאי
 על אכל דעלמא וסבביו של האכל אין אומרים אפילו אחרים שמועה והגדה
 (דלא ליחי לאמשוכי גם האכל לעסוק עמהם. או מפני שמועם כשהן
 אומרים. וכיון שאיסור ד"ח לאכל משום שמחה אסור אפילו בהרהור וכמ"ס
 בס"ב בל"ח סהק"ד ס"ד. וכ"ש כאן שומע כעונה דהמיר עפי). יש ללמוד
 ממנה ג"כ לביטול מדרשו של חכס. דלחכס צבית מדרשו צביתו לכל אכל
 דמי. א"כ ודאי הא דמדרשו בטל היינו אפילו ללמוד שם אגדה. אלא ז"ל
 דאבות וקנין הורה קילי אפילו מהגדה (שלין אלא מדות ומוסרים. ואיפשר
 דמו להלכות דרך ארץ לר' יהודה פ"ג דברכות [כ"ח]. דקילי לענין בעל
 קרי ע"ס). ועיי' בצפורי הגר"א בל"ח ס"ס רל"ב שכתב בלשונו ז"ל על
 פרקי אבות שהם במקום אגדה (והלשון מגומגם שם ונראה שיש ע"ס). אכל
 נראה שפירש בוונחו ז"ל שם אינה רק שאינם כחצי קדש לכן מותר לאומרים
 בקין במנחה אף שהוא זמן בהמ"ד. ואין הכרח לומר בכ"ז שהיו נחשבי' לה"ח
 דאגדה בכדי שיהי' בכלל בית מדרשו של חכס בסלין. ובפרדס לרש"י שם
 (אחר מותר להעסק בלמוד) כתב ולא עוד אלא שמנהג צבית רבינו
 שבבב"ל כו' שונין אבות וקנין תורה (ובכללנו סי' מ' הנוסחא אבות וקורין
 בתורה). אכל נראה שס"ס הוא ונשחבש מן קנין תורה) יש מהן שהורגלו
 להקדים חפלה מנחה כו'. משמעו ופירושו לפ"ז שפשיטא דאבות וקנין תורה
 ה"ח גמור הוא ומביא רח"י מזה שמוחר להעסק בלימוד. רק יש מהן
 שהורגלו כו' לישב ולדוש. והן מנהגות הלוקים לפ"ד. וכבר עוד שם בס'
 הפרדס לכך נהנו לומר אבות משה קבל תורה מסיני לומר הרי אנו מספרים
 בכבודו ובמעשיו כי כן מנהג אחרים שמת האדם מספרים בכבודו ובמעשיו
 הנאים ובכך יהי' לו מנוחה טובה, עכ"ל: (ג) מנחה מקדימין אותה ופי'
 מאחרין אותה. זה שמאחרין ערבית פשיטא שהוא כדאמרין בשבת (ק"ח:)
 יהא חלקי ממזליאי שבת בצפורי (וכדאמרין רפ"ח דברכות [נ"ח]. אפוקי יומא
 כל דמאחרין לי' פפי עדיף כו'). אכל זה שמקדימין מנחה לריך טעם
 (ורש"י פ' רפ"ג דמגלה [כ"ח]. שמנחה בשבת היו מחפליין סמוך לחשכה
 חפצי שכל היום היו דורשין. וקל"ע לכונן דבריו ז"ל עם מ"ס הוא ז"ל
 עלמו פס"ז דשבת [קפ"ו:] שלא בזמן בהמ"ד לאחר אכילה), ומשמע דהיינו
 בכדי לכנס לזכרון אכלו של משה בהקדם [וי"ל שז"ס פס"ז דשבת (שם) שלא
 בזמן בהמ"ד קורין בכחצי הקדש שאין בו עוד ביטול בהמ"ד לפי מ"ס בירושלמי
 שם דהיינו מן המנחה ולמעלה. דהיינו לפי שזמן המנחה ולמעלה לא היו
 קובעין עוד מדרש מפני כבודו של משה כדכא. ולכן לא אסרו עוד ליחידים
 לקרוא

ואומרים בין תפלה לתפלה נשב ונרום מ"מ (ד) ואין מתעסקין בתורה ומפי עדיף, וזה שאין עוסקין מפני כבודו של משה רבינו שנפטר באותו זמן בשבת, ועוד לקיים נשיא שמת נועלין בתי מדרשות ובטלין (ה), וכ"ש שיש לנו לזכור תמיד לענין כבודו של משה, ואשכחן „בירושלמי ר' יאשי' אמר כתי' וזכרו תורת משה עבדי כ"ש הכא דכתי' תורת משה, אלא מה זכירת תורה לעולם וצריך שתהא חדשה בכל יום

בס"ד הערות ופי' ע"ד תשובות הנאונים סי' ר"ב

לקרות בכחבי הקדש. אבל לקבוע לומר ברכים אף בכחבי הקדש י"ל דאסור משום כבודו של משה. ועמ"ש בחידושי בס"ד צוה. ואיפשר גם הא דמאחרין חפלת ערבית. היינו ג"כ משום זה בכדי להאריך בשעת אכלותו של משה, ואם ימכרו להחפלת יהא נראה כאלו מדחין אכלו: (ד) נשב ונרום מ"מ אין מתעסקין כו'. בס' הפרדס לרש"י שם הגי' נשב ונרום ומ"מ להחפלת בחורה ספי עדיף ומה שאין עוסקין לא מפני שאסור אלא מפני כבודו כו'. וכן נכון לגרוס גם כאן. ור"ל כיון דביטול תורה חמיר איסורי'. ואיסור שלא לעסוק אינו איסור מדינא רק מנהגא משום כבודו. לכן ספי עדיף לעסוק (מי' יש להעיר דכבודו של משה הו"ל כבוד תורה דחמיר דאמרינן פ"ק דמגלה ג'.) דאפילו דיחיד חמיר. כ"ש כבוד תורה דמשה רבן של כל ישראל). וכמו שהתחיל בתחלת החשובה שמוחר לעסוק בתלמוד. וכן מוכח ודאי מסוגיא דפס"ז דשבת הכ"ל דאמרינן דבנהרדעא פסקי סדרא בכחובים במנהגא דשבתא (וע"ל אות ג' שבארתי דמבוס בסול מדרשו של הכס יש לחסור אף הגדה וכל דבר). ולפי פי' הר"מ בר יוסף שהוא בחדושי הרמב"ן והרשב"א שם דהא דפסקי סדרא היינו שוין ודורשין בהן דר' נחמ"י. מוכח שאף לעסוק בתלמוד ודרשא ליכא איסורא: (ה) נועלין בהמ"ד ובטלין. לשון זה דנועלין בהמ"ד בעינן זה. לא מלאהי כ"א בזוהר חרומה (ק"ו א'). וע"ד נעלו חרעין בשבתא משעתא דמנחה ולמעלה מאן חרעין נעלו חרעין דבי מדרשא כו' חרעין דבי מדרשא דמשה נעלו כו' נעלו אחרין כללו כו'. אבל בלשון הברייתא במ"ק (כ"ב:) ובשמחות ספי' הגי' בהמ"ד בטלין ולא נזכר נועלין (ונזכר לשון נועלין בפ"ק דהעניי' [י"ב:] בחנויות ומרחצאות. דחייסין שיזלזלו שלא לשמוע דברי חכמים אם לא ינעלו. אבל בני חבורת בהמ"ד זריזין הן ולא יעברו ע"ד חכמים. ולא מסתברא להאריך לנעול דלתות בהמ"ד) וכ"ה הגי' בכל הפוסקים. ואף בתשובות רב פלמוי גאון הכתובה בתשובות הגאונים שערי דק (הגדפס שאלוניקי הקב"ב על רבע באגין שער ד' ס"ז הגי' כן: (ו) זכירת תורה לעולם כו' חדשה בכל יום. כמ"ש שלמי ברכות (ס"ג) שחביבה תורה על לומדי' כל יום ויום כיום שנמנה צו תורה בסיני. ובפ"ה דערובין (כ"ד:) חילת אהבים כו' ד"ת חביבין על לומדיהם כל שעה ושעה כשעה ראשונה. ובספרי ומתחנן (פסקא ל"ג) אשר חנני מתן והיום

יום (ו), אף משה (ז) שקבלה ונתנה (ח) צריך להיות בו זכירה לעולם
 דלא לימא אינש אבלות ישנה היא וא"צ (ט), אלא צריך זכירה בו
 לעולם זכירה חדשה, ועוד אשכחן המן, א"ר זירא והכתיב ויהמו
 ימי בכי אבל ימי בכי תמו אבל זכירתו לא תם (י) ההוא שעה שנסתלק
 מן העולם (יא), קם ר' פרחיה על רגליו ואמר ידי עדיפא (יב) ויתמו
 ימי בכי אבל ימי בכי אבל תמו והני ימי החול (יג) דקא שריא בהו
 בכי ואבל, אבל שבת לא תם (יד) דלית בשבת בכי ואבל, ולזכירתו
 בתי מדרשות במלין (טו). עכ"ל, והמאמר הזה לא נמצא בירושלמי
 ומדרשים, וגם לא בזהר וז"ח אבל לשונו מוכיח מתוכו שהוא לשון
 מדרש הנעלם מהזוהר, וכן שם החכם, ר' פרחיה שבר כתבתי לעיל
 בענף

בס"ד הערות ופי' ע"ד תשובה הגאונים ס' ר"ב

היום שלא יהיו בעיניך כדיוטמא יסב כו' חלל כחדשה וע"ש בפרש"י בחורה.
 ונילקוט יתרו בשם פסיקתא (דבחדש השלישי החמשה לפטיו) ע"פ בחדש
 השלישי וגו' ביום הזה וגו' ע"ש בפירש"י בחורה: (ז) אף משה כו' זכירה
 לעולם. ויהי מלח זכרו מושך הוא ואחר עמו: זכרו חורח וזכרו משה ר"ל
 פסירתו: (ח) שקיבלה ונחנה. יש לפרש שקיבלה מהר סיני שלא הי' בזה
 אחר לקבלו. וגם זה שנחנה לישראל הוא זכרון בפ"ע כמ"ש פ"ד דמדרים
 (ל"ח). בתהלה לא נחנה חורה (פלפולה) חלל למשה וזרעו ומשה נהג בה
 עין יפה ונחנה לישראל (ו"ל ז"ש בספי' דקרא אשר נותני אותו בחורב
 על כל ישראל חקים ומשפטים. שהן ב' דברים שבה שנייסי אותו ולא לאחר.
 ואח"כ נהג בה עין יפה ומכרה על כל ישראל): (ט) אבלות ישנה היא
 וא"צ. כמ"ש ביבמות (ע"ח): בשאלו כיון דנפקא להו י"ב חדש לאו חורה
 ארעא לספדי. ובכתובות (ק"ג): אמר רבי הוסיפו ישיבה לאחר ל' יום
 דלא עדיפנא מחשה דכתיב ויהמו כו' ל' יום חלל מכא"ו ספדו בליליא וגרסו
 כו' עד י"ב חדש: (י) ימי בכי ואבל תמו זכירתו לא תמו. כ"ל: (יא) ההוא
 שעה שנסתלק. הוא שראוי לזכרו ועל' נאמר זכירתו לא תם: (יב) ידי
 עדיפא. דלדידיה רמיזא בקרא גופי' דיש ימים דלא תמו. אבל לר"ל זירא
 נהי דרשינן זכירתו לא תמה. לא ידעין חיתא. וי"ל זכירתו לעולם. ומסבירא
 הוא דחפרש"י שהזכירה היא רק שעה שנסתלק (ומשום שא"ל לזכרו לעולם.
 דהיינו לבסל בהמ"ד. שא"כ חורה חיתא נעשית): (יג) והני ימי חול
 כו'. נכון לגרום והיינו לו והני מילי ימי חול כו': (יד) אבל שבת לא תם
 דלית בשבת בכי ואבל. אף אם נעשה זכרון לו בדבר שנוהג בשבת דהיינו
 ח"ח (שהוא דברים שבנעשה שאף אבל נוהגו בשבת). אין בזה סכור בכי
 ואבל. כי היכי דנימא דכבר תמו. אבל בחול שנוהג בכי ואבלות. אם נעשה
 זכר זה. ח"כ הוי כאלו לא תמו בכי ואבל: (טו) ולזכירתו בהמ"ד במלין.
 היינו נמי זכירת אותה שעה שנסתלק. ואף שלכאורה לעממי' דר' פרחי'
 כי

בענף א' חלק ג' אות א' שלא נמצא זכרו בתלמודי ומדרשים כ"א

בו"ח, מעיד ע"ו :

(ג) שם סי' של"ז ושל"ח [והן מרב האי גאון לפי מה שמצויין עליהם, וכן נראה סגנון לשונו וענינו כמ"ש בהערות בס"ד] : וששאלתם מעם ביזמי ניסן ויומי תשרי שאין נופלין על פניהם, וכי רב יצחק נ"ר (א) אמר ששמע דבר מפינו, הדבר שמע ודבר גדול הוא ברמו דבר (ב), ושלחתם אלינו לומר שהוא נשבע לכם באמת שאינו זוכר מה שמע, מפניו יצא הדבר ואין להשיב לאחור (ג), יזכור ההוא דגרסינן אין מונעין

בכ"ד הערות ופי' על תשובות הגאונים סי' ר"ב ושל"ז ושל"ח

סי' ח'פער לומר. שאף אם לא מה משה בשבת וכמ"ש החוס' ורס"ש ומרדכי [שלייח' בתחלת התשובה] והכלבו סי' מ' בשם הר' נתן שלפי סדר עולם רבא לא מה בשבת (ועמ"ש בס"ד בביאורי לפר"א פ"ט אות כ"ט בזה). וע' סי' ח'פ"ח פר"ב שרונה להעמיס כן בדברי רב שר שלום גאון. בכ"ז פסע המאמר ירושלמי משמע דר' פרחי' נמי כדר' זירא שעה שנסתלק קאמר :

(א) וכי רב יצחק נ"ר. ח'פער זהו עמנו הגזכר בתשובות הגאונים הזה סי' ל"ב (וגם שם התשובה לרב האי כמלויין שם בר"ס כ"ד וכל הנמשכין אחריו). לבד מן ס"ס ל"ד שיש הוספה מר"ח ז"ל. וסי' ל"ה ול"ז שלאחריו הן להר"ף, וכמ"ש בהגהותי על סה"ג זה בס"ד) בשם הרב ר' יצחק אב צ"ד ז"ל (ולכן מסר לו רב האי גאון סחרי הקבלה כמ"ש בתשובה שהבאתי לקמן אות ג' מההיא דהגינה שאין מוסרין אלא לאב"ד ב') : (ב) והדבר ההוא שמע דבר גדול הוא וברמו דבר. כמ"ל : (ג) ואין להשיב לאחר. לנוסחא הכתובה, פירשו, כאלו הגאון מתאונן על שהגיד לר' יצחק זה (שע"י סיפורו להשאלים דוחקים עתה על הגאון לגלות הדבר) אלא שאין להשיב עוד לאחר אשר הגיד לו כבר ולומר שלכן מוכרח עתה לגלות הענין ברמו במכתב. אבל העיקר נראה שז"ל ואין להשיב לאחר. ור"ל לאחרים שהן השואלים. אין יכול להשיב דבר בזה. רק יכתוב ברמו להרב ר' יצחק והוא יגיד להם, אם ידע שראויין לכך. וכן ראינו דרך הגאון ז"ל בענינים הנעלמים אלו בתשובות אחרות. שלא להשיב למאן דלא בדיק ל' ולא הכירו פנים אל פנים (בסימניו כמו שית' להלן בס"ד) שראוי למסור לו.

ומפני רוב חיבת התשובות האחרות אלו שהזכרתי, ראיתי להעתיקן פה אע"פ שיארכו הדברים (ואעיר עליהן ג"כ בקצת דברים בס"ד), וז"ל התשובות.

א סי' קב"ב (ומצויין עליו לרב שרירא ולרב האי בנו) ששאלוהו ע"ד שיעור קומה שבברייתות דפרקי היכלות דר' ישמעאל והשיב וז"ל : א"א לברר לכם הדבר הזה הטיב אלא כללי

במ"ד הערות ופי' על תשובות הנאונים סי' קכ"ב

כללי בעלמא, כי ח"ו שר' ישמעאל אמר דברים הללו מדעתו, ומאין באים הדברים הללו מדעתו של אדם, ועוד שיוצרנו מרומם ומעולה מהיות לו איברים ומדות כפשטן ח"ו מדה לאורך ורוחב בשיעור קטן וגדול, אבל השיעור והמדה המה קבלה ידועה וחתומה על השגת בני אדם (לכאורה כוונתו). שהן כינויין למה שאיפשר לב"א להשיג התגלות פעולותיו וכבודו ית'. אבל אין נראה כן מדבריו להלן. אלא ר"ל שהרמז הצפון בשיעורים ומדות אלו כמש"ל. א"א להשיגו בדעת אנושי שהוא חתום וסתום מלהשיגו. ולא יודע כ"א מפי הקבלה ידועה).

כי אין לומר במופלא ומכוסה יותר, כי אין דמות יערכו לו, אלא הם דברי חכמים שיש צפוניהם טעמים גדולים מכל הרי הרים ונפלאים עד מאד, והללו רמזים שלהם וסודותיהם ורוי רזים שא"א למסרם לכל אדם, אלא מי שיש בידו מדות המסורות בידינו, ואפי' ראשי פרקים, וכ"ש פרטיהם, כי על דבר זה ועל שלמטה ממנו ממעשה מרכבה אחז"ל (תגינה י"ג. ע"ש נ"א קצת) א"ר חייא אין מוסרין ראשי פרקים אלא לאב ב"ד והוא שלבו דואג בקרבו, ובדברים שלמטה מכל אלו א"ר אמי (שם) אין מוסרין סתרי תורה אלא ליועץ חכם חרשים ונבון לחש, ובלחש לוחשין לו, וכללות נותנין לו והוא מבין בהן, ומן השמים מראין אותו בסתרי לבו, דאמר במדרש (ג"ז בתגינה שם, וקורא מדרש. שהוא דרשא בפסוק.) ונבון לחש זה המבין דבר מתוך דבר לחש זה שראוי למסור לו סתרי תורה שגיתנו בלחש, ולכן היו מוסרים חכמים אחד לחבירו. הכרת פנים וסדר שרשומין שמקצתן אמורים בזה ספר תולדות אדם ומקצתן בסדר פסוק שלאחריו. וזכר ונקבה בראם (זו היא תשובת רב שרירא שהזכיר ודמכין בפי' החזרה על פסוקים אלו. וכתב עלי' ולא זכינו בהם).

ובזוהר ס' יתרו וז"ח שם ותיקונין תקון ע' ספורשים הדברים בארוכה. ורבי הגר"א ז"ל ביאר המאמרים במגלת סתריו כ"י לפי שאין מוסרין סתרים ורזים הללו אלא למי שרואין בו סימנין ראויין לכך, והגדנו זאת לכם שחשובים אתם בלבנו, אלא שא"א לנו לפתוח בדברים הללו ואף לא על פה, אלא למי שראויין, ואחר האסף שנים שלשה שכולם ראויין (איפשר ר"ל שיאספו ב' וג' להסכים על הדבר שראוי זה למסור לו. אבל בשעת המסירה עצמה לכאורה גרוע מפי כי איכא ב' וג'). ועדיף מפי למסור ביחיד כדתנן רפ"ב (תגינה), לישיב במקום שאין אדם שם (שלא ישמעו העוברים ושבים. או שלא יתערבב דעתם מעוברי דרכים. וכעין מ"ש פ"ק דברכות [ח']:) ובמ"ד פ"ד אין יועצין אלא כשדה. וע' במכילתא ר"פ

בס'ד הערות ופי' על תשובות הגאונים ס' קכ"ב וס' צ"ט

בא שהבקעה כשרה לנבואה ומס'ש בהנהותי בס'ד), אלא מבקשים אנו דחמים עליכם, יהי רצון שכל מי שהוא ראוי, מן השמים יאירו את עיניו, עכ"ל תשובה זו:

ב ס' צ"ט (לפי המצויין שם ר"ס צ"ו לרב האי. נראה שכל הנמשך אחריו הן לו ז"ל. ובס' ק' חזרו לציין "לגאון ז"ל". נראה דלגו בהעתק שם הגאון שמתחיל משם ולהלן תשובותיו) וז"ל: וששאלתם שאמר לכם כהן מורה צדק ה"י שיש בענין ז' ימי הפסח ענין גדול, ובמים שלנו כמו כן, הענינים האלה כבר הוזהרתי להרבה מקומות כי כבר אלקי' הסתר דבר, וכבר אמרו רבותי' (חגיגה י"ג:). במופלא ממך אל תדרוש וגו', ואתם יודעים כי בארבע פנות נכנס בלככם להחזור התורה ליושנה שבח לה' (נצנצה רוח"ק ברב האי גאון ז"ל. שעל ידו ובזמנו. שהיתה עתידה התורה שתשתכח ח"ו כשנפסקו סוף ימי הישיבות והגאונים מכלל. הקדים ה' להזויר השמש במקומות אחרים ע"י שותי מימיו של רב האי גאון ז"ל שהרבו מכל המקומות ללמוד לפניו כנוצר פה עד שלא תשקע אורה בבבל. וכבר הרגישו בזה סופרי הדורות בחיבוריהם בימינו בזה. ומצאתי מקום פה להעיר ע"ז. כי יהי' נצרך לנו זה להלן לענין דברי הוזהר והקבלה ג"כ כמשי"ל בס'ד) ושולחים שלוחיהם מכל הארצות, מתימן ומזרח וצפון ומארץ כוש ואשכנז וצרפת ואספמיא ומקצוי הארצות, ועומדים לפנינו בעניני שאלותיהם וספקותיהם, ואין לנו פנאי לדברים הללו, ומי העיר אתכם בדברים ההם, כי כבר שלחנו באגרותינו ליושבי קלבריא"ה ויושבי פול (נראה צ"ל פוליא. והיא אפוליא שבאיטליא) על הענינים האלה, כי אין להם רשות לשאול, ולנו אין להשיב, כי הקדמונים ז"ל לא היו מודיעים לשום אדם זולתי לאנשים ידועים והיו יודעים בהם סימנים ניכרים בפניהם ובמקומות אחרים, ואתם לשמע און אנשים מוזרים מעינינו (ר"ל ואין אנו יכולים להכיר בסימנים בפניהם אם ראויין אחס. כי גם רב האי ז"ל היו ידועים לו בקבלה הסימנין רק בענות צדקתו לא רצה ליטול גדולה לעצמו. וכתבו בלשון "הקדמונים לא היו כו". וכן תפס לשונו ז"ל בתשובתו ס' י"ד ע"ד כשפים ונטיעת קשואים [שהעתקתי בקצרה בבאורי לפר"א בקונטרס שה"א ס' ה' בהגה"ה ע"ש]. "שעדיין קצתם מכירים ביד בניהם של אותן חכמים כו". ולא רצה לכתבו בלשון שיסתמע שגמסר ליד ז"ל ג"כ) גם כי אינכם מוזרים הרעיונו, כי לשמע און שמענו אתכם ורוב מעלת חכמתכם, וגם כי אין ראוי להשיבכם ריקם. ולמען

בס"ד הערות ופי' על תשובות הנאונים סי' צ"ט וסי' ה

ולמען כהן צדק המעורר לכם , כי אם אינו יודע שאתם ראויים
לכך מרחוק יבא לחמכם (נראה גמגום בלשון . איפשר צ"ל לא הי' מעורר
אתכם לכך מרחוק כו') . אמרו אל האיש אשר שלח אתכם אלינו .
שבעת ימי הפסח , הוא אשר דבר ה' שאל נא לימים ראשונים אשר
היו לפניך למן היום אשר ברא אלקי' אדם על הארץ (נראה דמוז
למ"ש בזוהר מצוה קפ"ב ב' דהני ז' יומין דפסח הן תתאין במדת המל'
דקיימא לשאלה מה כו' . וז"ש על הארץ שהיא המל' : ועיי' בתשובה סי' ה'
שאביא להלן אות ג' בס"ד) והוא כהן לאל עליון ויודע נסתרות
ותעלומות ברמזי החכמות וכד' רז לא אנם לי' , הוא יגיד לכם את
המראה . ואנו אין לנו פנאי מכל קצוי הארצות (ר"ל מפני דיבוי
השאלות כקצוי הארצות ככתוב למעלה , ויש חסרון וגמגום בלשון כאן)
להגיד לכם את הרשום בכתב אמת . ולענין מים שלנו בכל ז' ימי
הפסח (כן ביאר שם בתשובה שלפני' שצריך מים שלנו לכל ימי הפסח ,
ולא למצו מצוה של לילה ראשונה דווקא) . ירושלים הבנויה כעיר
שחברה לה וצדק ילין בה , ועל קן האילן מלונה . והמים נגרים
ויוצאים . ופסח ה' על הפתח . וכשהם לנים לא יתן המשחית לבא
אל בתיכם לנגוף (איפשר רצה לרמוז שירושלים בבנינה כעיר שחברה לה
יחדיו ר"ל עם כל הו"ק וכמ"ש בזוהר אחרי מות ע"ח א' מאי שחברה לה
יחדיו בגין דאזרווג כו' משית סטרין כו' . והיינו רמז ז' ימי הפסח כמ"ש
ואז בבנינה וחבורה צדק ילין בה . אף בלילה זמן שלישת ואחיות ס"א . בכ"ז
בה צדק ילין בעת היות על קן האילן מלונה . שקן דילה באילן עץ החיים
כמ"ש בוי"ח רות ס' ע"ג [כהנהגה הנר"א ז"ל שם] עץ דא תורה שנא' עץ
חיים ושכינתא קן דילי' כמ"ש בהקדמת תקונים [ולשון קן האילן הוא כלשון כי יקרא
קן צפור כו' בכל עץ] . והסי' הנגרים ויוצאים חוצה נאחזין בהם מים הודונים .
אבל כשהם לנים בבית ומקום יישוב . שם ופסח על הפתח ולא יתן המשחית לבא
אל בתיכם) . וזכר אלה יעקב כהן צדק מקוראי . אחד קראתיך בשם
שמע ואתה דע לך . עכ"ל :

ג סי' ה' שם (אשר גם היא לפי לשונה וענינה ניכרת שהיא לרב האי .
אע"פ שחשובות שלפני' ושלאחרי' נראין שהן להרי"ף ונמצאין
כתובין בתשובות הרי"ף . ובהגהותי על תה"ג זה הערכתי סילין בזה בס"ד
ע"ש) וז"ל : בעוד שהייתם דורשים להשיב על ענין הזה (על גדה
ב' נקיים אם יש לה מסכך ומושב בחומר שהחמירו בזה"ו כמשי"ל בס"ד)
הגיע אלינו כתב מחכמי הודו וכתב א' מאנשי תורגמה , ואנשי
הודו

בס"ד הערות ופי' על תשובות הנאונים ס' ה'

הודו וחכמים סופרים ומלמדים העריכו (כצ"ל . ומה שנדפס הדריכו פ"ס) ענינים רבים ונכבדים בכתביהם , והוצרכנו להשיב עליהם בדרך אחר כפי חכמתם והשגתם אשר השיגו , וענין שלומם וכתב מליצתם לא כתבנו , וזאת הוצרכנו לכתוב רמו הדברים מאשר שלחנו להם : לכן החכמים הנבונים , לא עליכם למרוח עצמכם על כוונת הדברים האלה , הנה ידענו כי אותם ההולכים בחשך מחכמת הטבעי' , וחושבים כי אין תורה אחרת וזולתה , וכי הוא ית' מחשבתו העליונה הברה והתורה (קריב שצ"ל והטהורה) הוא בדרך כפי מוחם הריקן , והלא כתיב כגבוה שמים מארץ כן גבוה דרכי מדרגותיכם ומחשבותי ממחשבותיכם , ומי יוכל להשיג דעת מחשבת פחת א' מעברי ה' ב"ה , וכ"ש דעת מחשבת המלך הגדול רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו , אשר כל צבא המרום גלאו מחקירת חכמתו והשגתו , וכלם שואלים א' מקום כבודו , ומה לכם תרכאו עמי לפני עניים בתורה תמחנו , בשמעכם את דבריכם וניב לשונכם בדרכי אריסטו וחבריו , ודנים תורתו ית' באותו הדרך , מי שמע כזאת מי ראה כאלה , היוחל ארץ במעמק הר סיני ביום אחד , אם יולד גוי בתוכן שמים וארץ בקיומה בשמוע את דברי כאומר נעשה ונשמע , ובאותה שעה ארץ יראה ושקמה ושמים עמדו על תכונתם והעולם עומד על קיומו , והכל על הדברים האלה , ואתם עושים במשקל דעת יוצרנו שהוא דעת התורה ממש , והלא כתיב כל הנגים כאין נגדו מאפס ותהו נחשבו לו , אל תרבו תדברו גבוהה גבוהה יצא עתק מפיכם בלא דעת ולא תבונה ניב לשונכם , כי אל דעות ה' ולו נתכנו עלילות (מלשון תשובה זו נראה יצאו הדברים כס' נפש החכמה להר"ם דליאן ריש ס' ב' (ד' סע"ד ה' ע"א) בקצת שינוי הלשון) .

אשר אמרתם ואשר שאלתם בענין הנדה , והרחבתם פיכם בדרך מבעמכם והבלי דעתכם , יודע לכם , כי לא זו הדרך אשר חלפו בו מצד דעת עליון ותורתו הקדושה , כי ענין הנדה כבר הורוני חז"ל הענין הנכון והטוב בדבריהם לא ימישו עולם ועד , ומה שאתם מבקשים , הסירו סיגים מכסף ויצא לצורף כלי , וחפץ ה' בידכם יצלח , דעו כי מעת שרחצה מטומאה , אינה מטמאה משכב ומושב (נראה ר"ל חוסרת התרחקות ממשכבה ומושבה . כמו שביאר הראב"ד בבבלי הנפ"ש סוף שער הפרישה דברי רב האי גאון לענין פרישה ממשכב ומושב בחולה שנבעלה שכתב רה"ג לשון שאין מטמאה משכב ומושב ע"ש ומה שהקל כאן לאחר שרחצה מטומאה בז' נקיים . הוא כמ"ש החוס' בשם ר"ת פ"ק דשבת [יג:] שהיו וגילין לטבול ב' טבילות . ולא רחיצה לנדה כמנהגנו

מונעין הכשימין מן הכל' כל ל' יום (ד), וידע, ועל זה בבית החתן והכלה (ה) אין נופלין ע"פ, ובבית האבל צריך ומותר (ו), וראי' לזה

בס"ד הערות ופי' על תשובות הנאונים סי' ה' וסי' של"ז ושל"ח

כמנהגנו. ועיי' פסקי ריקאנפי' סי' תקפ"ו גלפני הנראה לשונו מועתק מתשובת גאון הלזון שכתב רחיצה במים שאובין. ועיי' רמ"א י"ד סקצ"ה מדברי ראב"ה בזה) והייתי מאריך בתלמוד, וזלתי שאתם מבקשים דברי חפץ, ואין אנו יכולים להשיב לכם, כי איך יזהיב האדם על חרשי אדמה הנשברים, הם דברי אריסט"ו והפילוסופים כי כלם חכמים, אבל השיבו וחיו, ושימו יד לפה, ודעו כי כרחוק מורח ממערב, בן הרחיק המקום ית' דעתו שהיא דעת התור' הקרושה, מרעות ב"א, זכרו זאת והתאוששו, ומאותם הדרכים התבוששו, ודעו כי הפלה ה' ענין תורתנו הפלא ופלא, וכאשר תדעו ותשכילו ותבינו, ענין פסח מצרים, וכי יש בו הלל גמור יום ראשון ולשאר הימים מרדלני דלוגי, ומשם והלאה שבע שבתות המימות עד יום מ"ת שישראל מתחברים לאביהם שבשמים (עיי' בזהר אסור צ"ה ב' ועוד שם צ"ז ב'. ופ' הצוה קפ"ב ב' ובדשון הרמ"ז שם. ובהשטות הזוהר לח"ב רע"ט א' [והוא מן ז"ח] ותבין כוונת דברי הגאון ז"ל כאן), תדעו הענין הזה, וכי יפלא מכם דבר למשפט שאלו לרב יהודא בן הנגיד, כי שמי בקרבנו הי"ו (משמעות הלשון כי שם כותב החשבה ג"כ יהודא. אבל באמת הדבר ברור וניכר מלשונה וענינה שהיא לרב האי. ובע"כ לשון זה הוא מליצה. ור"ל שהוא כבר מסר לו הענינים. ויגידם להם בשמו. כאלו הוא עצמו מניד ומספר עמ"ס). והוא יודיע לכם הדבר מפה אל פה, בהראותכם אליו כתבי זה. עכ"ל.

דגה מאלו התשובות נראה כמה נזהר הגאון ז"ל בלתיפות ההכמה שלא לנלות דבר נעלם לבחתי ידוע וניכר לו פא"פ שראויין לכך. וע"כ הנוסחא שכתבתי להגיה, ומין להשיב להחר". היא נכונה:

(ד) דגרמינן אין מונעין הכשטין כו'. כתובות פ"ק (ד'): . וענין זה וגם מה שמסיים וראי' לזה פסח שני כו'. מכונין הדברים למ"ס בזהר כהעלותך כרע"מ

קנ"ב ב' ע"ש ופ' אמור נ"ה ב': (ה) בבית החתן והכלה אין נופלין ע"פ. משמעות לשונו דהחזקן או הכלה קאמר. וכדעת הר"ן פ"ב דסוכה שהבאתי בס"ד בבאורי לפר"א פס"ז אות ל"ב לענין ז' ברכות. וה"ה לענין נפילת אפים. אבל בא"ח סי' קל"א הזכירו הפוסקים בלשונם רק בית החתן; (ו) ונבית האבל צריך ומוחר. לשון צריך היינו לומר. שהאבל שהוא צריך להקטער ולשבור לבו לכן מדרבנא צריך הוא לנפילת אפים. ולשון מותר לפ"ז מנומנס

לזה פסח שני ככל חקת הפסח כן יעשה, שעדיין תכשימי כלה עמה (ז), והוא יגיד לכם את הרשום בכתב אמת. וששאלתם ענין נפילת אפים מהו, ולמה אין נופלין ע"פ בימים אלו, בכל מקום נפילת אפים בזמן צער הוא דכתיב ויפלו על פניהם ויאמרו אל אלהי הרוחת וגו', וישמע משה ויפל על פניו, ויפל על פניו ארצה (יהושע ז' ו'), וכן בכ"מ נפילת אפים זמן צער הוא, ובימי ניסן ותשרי הוא זמן שמחה, וכבר נהגו בזמן שנכנס ניסן אין נופלין ע"פ עד שיצא כל ל' יום, וכן בימי תשרי כל ל' יום (ח), ועל כן עולי רגלים בקול רנה ותודה בחזירה יותר מבהליכה (ט), ובירושלמי, ד' הושעיא בש"ר זעירא אמר מאי דכתיב ופנית בבקר והלכת לאחריך, ופנית והלכת דיו לקרא, מאי ופנית בבקר (י), וכי בבקר הולכין ולא בכל ומנא

בס"ד הערות ופי' על תשובות הנאונים סי' של"ז ושל"ח

מגומנס. ואיפשר ז"ל נריך ציור. ור"ל אדרבא יותר נריך הוא לנפילת אפים משאר כל מקום. ועיי' מג"א סקל"א סק"י שמנהגנו אינו כן: (ז) פסח שני כו' שעדיין תכשימי כלה עמה. אינו כ"א סמך בעלמא. שכל נפילת אפים תשנין השלשים יום מן ר"ח ניסן (שמאל נלסו על הפסח). ובפסח שני השלשים יום מן י"ד בניסן עד י"ד בחייר: (ח) וכן בימי תשרי כל ל' יום. מנהג זה לא ראיתיו מובא בפוסקים שלפניו. ומשמעות הלשון כל החדש. היינו אף בעשרת ימי חסובה. אף שאומרים סליחות ותחנונים ומהענין (וכמבואר גם בלשון רב האי גאון עלמו שהביא הרא"ש שלח ר"ה והפור ר"ה ה' ר"ה ע"ש) בכ"ז אין נופלין ע"פ. ובכלבו סי' מ"ב הביא מנהג מן לאחר יוה"כ פ' עד סוף החדש (ואיפשר גם כן ז"ל ביומי תשרי עד ל' יום ור"ל עד כלות חדש תשרי אבל מ"מ בעשי"ת נופלין ע"פ): (ט) עולי רגלים בקול רנה ותודה בחזירה יותר מבהליכה. כמו שמביא להלן מן הירושלמי. אבל לבד זה לא מצאתי סמך לזה (ובפ"ק דפסחים [ח']). דרשו אין לי אלא בהליכה בחזרה מנין ח"ל ופנית צ' שמאלא אהלך בשלום (ושלום זה הוא מדת בקר להצרכה שצירושלמי להלן). ואי איתא להא דירושלמי. י"ל שזה שהוצרכו לבאר צירושלמי פ"ג דבכורים במעלי בכורים שלא היו מהעסקין עמהם בחזר' כדרך שמעסקין עמהם בהליכה. מפני שבעולי רגלים גם בחזרה שמחה המורה עליהן כדכחא). ומלשון בקול רנה ותודה שכתב. אולי יש להבין שדרשו אסמכתא לזה ממ"ש (מהלים מ"ב) אדס עד בית אלקים בקול רנה ותודה כמון חוגג דסיפא דקרא בקול רנה ותודה המון חוגג (שהוא מופסק מן עד בית אלקים בטעמים של הפסק כעס עול' ויורד המפסיק הגדול שנספרי אמ"ת) קאי על חזרה. ובהזרתן הוא דשייך לקרוא המון חוגג. שכבר נהגו שמחה המון. משא"כ בהליכ' לשם שעדיין לא הגיע המון. אין שייך לקרוא המון חוגג: (י) מאי ופנית בבקר. הדבר חסיה. דמכאן ופנית בבקר הוא דמקא לן

זמנא, אלא בבקר ההוא דכתיב ב' בקר לא עבות (יא), בקר דשמחה (יב), בקר דאקדים אברהם (יג), ומאי איהו שמחת בית השואבה (יד), והדבר גדול ונכון (טו), מלמד שצריך שמחה בחזרה יותר מבהליכה, א"ר סימון סימן לדבר אל יתהלל חוגר במפתח" (טז). עכ"ל, והמאמר ירושלמי הזה, לא נמצא בתלמוד ירושלמי ומדרשים שלפנינו, וגם לא בס' הזוהר, אבל ענינו ולשונו הן הן עדיו שהוא ממדרש הגעלם מהזוהר, גם ריש מלין מהא דבקר נמצא בזוהר כמ"ש בהערות כמ"ד.

(ד) ס' ישרה [לפי המצוין שם ר"ס ש"ל לרב שר שלום, משמע שכל הנמשכין משם עד ס' של"ו שמצוין לרב האי, הם הכל לרב שר שלום, ועיין כמ"ל בהערות אות ז' בס"ד] וו"ל: וששאלתם המשמיע

בס"ד הערות ופי' על תשובות הנאונים ס' של"ו ושל"ח

לן מלוא לינה לחג ולקרנן כסיפרי ונבבלי וירושלמי כמ"מ. ואולי דייק מדלג כח' כהדין ולנה ופניה. ולמה כח' בבקר. אבל הלשון וכי בבקר הולכין ולא בכל זמנא לא משמע כן: (יא) הכוה דכתיב ביה בקר לא עבות: כמ"ס בזוהר מקן (כ"ג) בקר לא עבות בנין דהכוה בקר לאו איהו חשיך אלא נסיר כו' לא שלטא דינא כלל כו': (יב) בקר דשמחה. כמ"ס בזוהר ויקרא (כ"ב) והאי בקר כד איתער כל בני עלמא כו' בחדוואה כו': (יג) בקר דאקדים אברהם. שכתוב וישכם אברהם בבקר. ומה ילא הלשון בקר דאברהם בזוהר כמ"מ (ע"י) זוהר מקן שם ר"ג א' . ובפ' בלק ר"ד א' ובכמ"א: (יד) ומאי היא שמחת בית השואבה. אע"ג ששמחת בית השואבה בלילה היתה. מ"מ כיון שפיקר השמחה על שם שאיבת המים היתה כמ"ס מדבאי. ושאלתם מים בששון. והרי השאיבה ביום היתה כדמתן ספ"ה דפסוקה. לכן קרי כאן שמחת בית השואבה שמחת הבקר אור. ומביא ממא ראי' לפרש ופניה בבקר שחלפה בשמחה של הבקר. אף כשהלך ללילך בחזרה אחר החג: (טו) והדבר גדול ועבון. זה שאמר ששמחת בקר דאברהם היא שמחת בית השואבה הוא דבר גדול ומכין בסודו. שהיתה השאיבה במים מדמו של אברהם. ובעת הבקר דאקדים אברהם: (טז) אל יתהלל חוגר כמפתח. שהשמחה וההלול ראוי להחזור מנחמן המלחמה כבר ומפתח מעליו כלי מלחמתו שחגר. יוחר מבשעה שחוגר אותם לילך למלחמה ואין יודע אם ינצח. והוא סימן ומשל למנוח החג. שכן ככלי מלחמה לנצח המקשרנים (ובפרט מלוא לולב ומיניו שהזכירוהו בזיקרא רבה פ"ל לסימן הנחמן. וכן בזוהר בספרא דלניעותא פ"ה קרי לכו נלמי קרבא פ"ט ע"י הכר"א ז"ל). שלאחר קיומם כבר שהא מחזר מן המלחמה. ראוי לשמח ביוחר:

ה'שמי' קולו בהפלתו כו' (ח) ה"מ ביחיד אבל בצבור לא (ג). וחזן הכנסת שבא לבהב"נ ולא התפלל בלחש אם י"ח או לאו, כך ראינו, דהוא אינו י"ח לעצמו, דכר התירו רבנן ליחיד דאין יכול לבזן את לבו והוא מתפלל בינו לבין עצמו שאין אחרים עמו, ולא איכפת לן אם יגביה או לא יגביה אם ישמיע או לא ישמיע, אבל בצבור דאחרים שם אסור, דהא לא מצי בלא מרדא דלהון, דכיון דמרד לחבירו הסמוך לו אסור, ואי תימא זמנין דלא מרד להו, אין בצבור זמן, דהא איכא אינשי אלין קרו ק"ש ואלין עונין אמן וימתנין בברכה לענות, ומ"מ בצבור לא, והחזן צריך להתפלל על עצמו בלחש תחלה ולבחר מוציא את הרבים (ג), "ובירושלמי ר' חסא בשם

בס"ד הערות ופי' על תשובות הגאונים ס' של"ה

(ה) ה'שמי' קולו בהפלתו ה"ז מקמי חמיה ח"ר הונא ל"ש חלל שיכול לבזן לבו בלחש חלל ח"י לבזן לבו בלחש מותר וה"מ ביחיד. כ"ל כחן מסוגי' דברכות (כ"ה): (ג) חלל בצבור כו'. א"ע' שלחנארה חמה שהאריך בהא דבציבור לא ודליכא בצבור זמנין כו'. הי' משמע. שמעט זה הוא שבה לומר שאין החזן י"ח לעצמו בהפלתו בקול לפני ההיבה. מ"מ ח"ל לפרש כן. שהרי כשיורד לפני ההיבה. בע"כ מקנה חכמים הוא שיאמר בקול רס להוילא צבור י"ח (ובאמת מהוייבין הכל לשמוק ולשמוע חלו וליכא חכמי דקרו ק"ש ומללי חז בקול רס. דאי חכמי מאן דקרי ומללי בהדיא שפחא. ודאי מהוייב שיהי' בלחש וקולו לא ישמע. שאם ישמיע קולו. הו"ל עם קול. ה"ש חרי קלי. ולא משחמצי לצבור חפלה הש"ס ללחא י"ח בהם. ועיי' בתשובה הרא"ש כלל ד' כ"י י"ט והועתק בסו"ס סק"ד ס'ד) וח"כ למה לא ילח החזן י"ח לעצמו ג"כ בהפלה זו. כיון שלא עבד חיסורא בהשמעת קולו בה. חלל צריך לומר. שצריך הסעס לאסור לחזן ללחא י"ח בהפלה זו הוא מסעס הראשון שבהפלה ההשונה. שלא החירו כ"ל כשא"י לבזן לבו בלחש. וזה הרי יכול לבזן לבו בלחש. וכ"ה להדיא בתשובת הגאונים חלו בס"י ש"ז. עיי' באות שח"ז: (ג) והחזן צריך להפלה על עצמו בלחש תחלה ולבחר מוציא כו'. לקמן ס' ש"ז מבואר. דלכחלה חזן הש"ס יורד לה"ה להוילא רבים י"ה עד שיחפלה הוא תחלה דהא כהן מכפר בתחלה על עצמו וח"כ על אחרים דכתיב וכפר בעדו וגו' ואח"כ בעד כל קהל ישראל ואינו יוצא י"ח בהדיא דללי על צבורא דהא יכול הוא לבזן ולא החירו רבנן חלל ליחיד (שא"י לבזן. כל"ל) ומו דלחרי ספרי לא אסרחו רבנן לבזן. חד ל"י וחד לצבורא. הלכך לכתחלה לא יללי מעומד (ר"ל לא יעמוד לה"ה ויללי) עד דיללי על נפשי' וידכי גרמי' וכפר יכפר עלי'. עכ"ל. וגרסה שגם בתשובה דכאן. לזה נהפלה על עצמו תחלה כדי שיבא

בשם ר' ברכי בר יוסי אמר האי דאמר ר' אבא ה"ם ביומי
ר"ה ויוהכ"פ דהחזן איתכליל (ד) בצלותא דאפיק י"ח לציבורא אבל
בשאר

בס"ד הערות ופי' על תשובות הגאונים ס' של"ה

זכאי ויכפר להחפלה על הזכור. ומכריחא דשלי ר"ה (ליד): דל"ל
חכמים לר"ג (דס"ל שש"ל מוילא חס הבקי ג"כ) לדברך למה זכור מחפלין
וא"ל ר"ג כדי להסדיר ש"ל חפלתו. ליכא למשמע להבא לענין הש"ל עצמו
לא להאי גיסא ולא להאי גיסא. ד"ל דאפילו לרבנן נמי הש"ל י"ח שהרי הוא
מחפלה בפיו. ודווקא בזכור ס"ל לרבנן דהבקי אין י"ח בשמיעה מסעם שאמרו
בירושלמי פ"ג דברכות והביאו הרא"ש פ"ז דברכות וש"פ ז"ל כדי שיהא כל
א"ל מבקש רחמים על עצמו. אבל כאן הש"ל מבקש בפיו על הזכור כדי
הוא יכול לבקש על עצמו ג"כ (אם לא מסעם הכחוב בתשובה דמריחא
מלחא לכין לחרי סמרי). וכן י"ל נמי דאפילו לר"ג מ"מ הש"ל אינו י"ח
מהני טעמי שהזכור בתשובה כאן. וי"ל דהיינו דאמר ר"ג כדי שיסדיר ש"ל
חפלתו. כלומר שיסדר ע"י שיחפלה הוא לעצמו חלה. כי הוא אין י"ח
בחפלתו בקול כשארי בקיין לר"ג מסעמים הר"ל. מ' באמת לשון להסדיר
ש"ל חפלתו. לא משמע שיחפרש דווקא ע"י שיחפלה בלחש חלה. אלא ה"ם
אם מסדר בעיונה בעלמא. וכמו סדור חפלה של פרקים שאמרו שם בגמ'
שלי ר"ה. דבע"כ אינו ע"י שיחפלה חלה היחיד ממש. אלא שיעיין ויסדר
בלבו. ונחוספחא שלי ר"ה הלשון בהא דר"ג כדי שיחקין ש"ל את חפלתו.
דמשמע מפי הכנה ועיון בעלמא. ועי' מג"א ס' קכ"ד ס"ק ג':
(ד) ובירושלמי כ' דא"ר אבא ה"מ בימי ר"ה ויוהכ"פ דהחזן איתכליל כו'.
כבר כתבתי בפנים שבירושלמי לא נמצא לפניהם. ולא אחברר מלחא דר' אבא
מאי היא דאמרינן עלה ה"מ כו'. ומדמחמה האון אח"כ ע"ד תשובה גאון
שלפניו דהא בירושלמי כו'. משמע דהירושלמי על האי דינא גופי' של השאלה אם
הש"ל י"ח בחפלהו שבקול רס הוא דאיתמר משמי' דר' אבא דיי"ח (אלא
שא"כ ה' לו ז"ל להעתיק גם דברי ר' אבא לענין התשובה דהבא) ומפרש
עלה דה"מ בר"ה ויהכ"פ דהחזן איתכליל בלחש דקול. ויחפרש זה ע"פ
מהגב הגאונים שהביא בעל המאור וש"פ סוף ר"ה. שאף הבקיין לא היו
מחפלין חלה בלחש אלא ז' ברכות במוסף ר"ח. והיו יוצאין י"ח מלכיות
זכרונות ושופרות בחפלה ש"ל שבקול. ובע"כ גם הש"ל ה' עושה כן ולא
ה' מחפלה בלחש אלא ז' ברכות וי"ח מז"ו בחפלתו שבקול (וז"ל שהי' מסדין
למז"ו לעצמו בחלה בזמן אחר. ולא בעת חפלה לחש של הזכור (עמ"ש"ל
באות שלפני זה. ומש"ל א"ה באות שלח"ז). שא"כ היו נריכין הזכור
להמחין על הש"ל הרבה עד שיסיים חפלתו של לחש שהיתה של ק' ברכות
ואיכא קרחא דלבורא). וז"ש דאיתכליל בצלותא כו'. ולכן אף אם לא החפלה
חלה לעצמו אף ה' ברכות ששארי הבקיין מחפלין יכול הוא הש"ל
לחלה י"ח בחפלתו בקול דהא איתכליל בה בלח"ה למז"ו. אבל בשאר ימות
השנה

בשאר ימות השנ' לא, מ"ט משום טורח ציבורא (ס), ומישו דבעינן תקיעות על סדר הברכות" (ו), והא דאמריהון משמא דגאון ז"ל תוהנא (ז), ולעולם לא אשכחן לי' כהאי גוונא, דהא מלה דא, דירושלמי אשכחן בתשובות שלו. עכ"ל, והמאמר ירושלמי לא נמצא בירושלמי ובוזוהר, והלשון מבין ביותר ללשון זוהר ומדרש הנעלם, וכן

בס"ד הערות ופי' על תשובות הגאונים ס' שליח

השנה דלא אחליל בה לא י"ח : (ה) מ"ס משום טורח ציבורא. לפתח"ל באות שלפני'. אולי יתפרש. דר"ל אע"פ שהי' ראוי שש"ל בכדי להסדיר הפלחו. סמוך לחפלה קול ממש יתפלל חתלה בלחש כל ס' ברכות גם מז"ו ולא יספיק לכלול גרמי' בחפלהו בקול לצבור כלל. ומעטם שכתבו בחשובה דלא לכון לחרי סמרי) מ"מ לא תקנו כן. משום פרחא דציבורא. ור"ל הבקיא'ם המהפליים בלחש רק ז' ברכו' כמנהג הגאונים. יספיקו להמחין על הש"ס שמחפלי בלחש ס' ברכות : (ו) ומשום דבעינן תקיעות על סדר ברכות. ג"ז פעם. שבע"כ נריך הש"ס לכלול גרמי' ללחש י"ח ס' ברכות בחפלהו בקול רס לצבור. שאם יתפלל ס' ברכות לעצמו חתלה בלחש ללחש י"ח בכן. א"כ לא ישמע לעצמו תקיעות על סדר ברכות שלו שינא כבר הוא בכן י"ח בחפלהו בלחש. וממזל דבר ינא לנו פעם מנהג הגאונים הכ"ל שהיו הבקיאין מחפליין רק ז' ברכות ויוצאין ידי מז"ו בחפלהו ש"ס בקול לצבור. דהיינו ג"כ מהך סעמא גופי'. שנריך שיסמנו ההקיעות על סדר ברכות שיוצאין י"ח כאו"ל בכן בחפלהו. וא"כ אם היו מחפליין בלחש ס' ברכות הרי כבר היו י"ח בכן בלחש. ולחקוע בלחש לכן. לא היו ס"ל. שא"ל שיהיו כל הבקיאין עומדין כאחד בכל ברכה וברכה בכדי לחקוע בכן להוציא בלן י"ח תקיעות על סדר כל ברכה וברכה (גם איפשר שלא רצו לחקן לחקוע ב"ס. א' בלחש בשביל הבקיאין. וא' בקול בשביל שאין בקיאין). ויטערו ללחש י"ח התקיעות בסדר ברכו' של חפלהו הש"ס בקול. ולא היו לדידהו על סדר ברכות. לכן הוכרחו לסדר שאף הבקיאין ינאו י"ח מז"ו בחפלהו ש"ס שבקול רס. כדי שיהיו נמצאין שומעין תקיעות על סדר ברכות של הוצא שיוצאין בכן י"ח (ועיי' בחידושי הרשב"א וזפי' הר"ן בר"ה שם שהרגישו בהא דאמרו רבנן לר"ג א"כ למה ש"ס יורד לה"ה. דהא בר"ה מוכרח הוא משום ללחש י"ח תקיעות על סדר ברכות. דמשמע דפשיטא להו ג"כ דבלחש א"ל לחקוע על סדר ברכות. ומעטם שכתבתי) : (ז) פשמי' דגאון ז"ל תוהנא כו'. בחשובות הגאונים זה פעיל ס' ק"כ נמצא חשובה חולקה על החשובה שבכאן. שכתוב שם. שהש"ס א"ס לחזור להחפלי בלחש שכבר י"ח בחפלהו שהחפלי לצבור אם תחזין (ללחש י"ח עצמו ג"כ) שכיון שמוציא לאחרים לעצמו לא כ"ש ואין לחוש מאם משמיע

וכן שם החכם, ר' ברכיה ב"ר יוסי לא נמצא זכרו בתלמודים ומדרשים, וכן משמע ממה שבתמיהת הגאון המשיב על גאון שלפניו כתב, רהא מלתא דירושלמי אשכחן בתשובות של, שאם הי' זה המאמר בתלמוד ירושלמי או איזו מדרש גלוי ומצוי ביד הכל, לא הי' נצרך לו ז"ל להזכיר שנמצא המאמר בתשובות של הגאון שלפניו, אלא הי' לו לומר בפשיטות, שהרי נמצא בן בירושלמי, אבל אם הוא מאמר מדרש הנעלם, שהיו מעלימין וגונזין אותו כמשיח"ל בס"ד, ולא הי' גלוי ומצוי לכל, לכן שפיר הוצרך להזכיר שנמצא בתשובות אותו הגאון נזכר זה הירושלמי, הרי שהי' מצוי בידו:

ג. מה שהובאו בחיבורים אחרים בשם ירושלמי, ולענינם וסגנונם לשונם, ההשערה קרובה שהן מסקור א' עם סאמרי הירושלמי שהובאו בתשובות הגאונים, והן הן מדרש הנעלם מהזוהר.

(א) בס' הפרדס הגדול לרש"י (ר' ע"ד בחלחלו) לענין החומרא של דם טוהר הביאו ז"ל: והירושלמי אומר, בכל קדש לא תגע זה אישה (כצ"ל. ופי' בעלה. ומה שנדפס אשה ט"ס). שנאמר קדש ישראל. עכ"ל, שלא נמצא זה בירושלמי לפנינו, ואף שהירושלמי דמס' נדה לפנינו חסר ולא נמצא רק עד קצת פ"ג, ולפני חכמי הצרפתים ז"ל נראה שהי' בשלימותו, כי בתוס' נדה (ס"ו.) הביאו ירושלמי פ' דם הנדה, וא"כ איפשר גם לפני רש"י הי' בשלימות ונמצא שם המאמר, עכ"ז ענין דרשא זו בעצמה רחוק מדרך דרשות הירושלמי, וקרובה יותר לדרך הזוהר ומדה"נ, אשר יש לשער שבדברי תשו' הגאונים מצאו רש"י מובא להירושלמי הזה, וכדרך ס' הפרדס ללקט אורות מדברי הגאונים ז"ל בסתם.

וכן

בס"ד הערות ופי' על תשובות הגאונים סי' של"ה

משמע קולו בחלחלו כיון שפי' הדחק ומחני לורך נזכר טעם זה. עכ"ל בקצרה (והביאם בכלנו סי' כ"ז בשם סר"ט. והעתיקה ממנו הבי' סק"ד סי' לכלה) וצדדי על תשובה זו הוא שנמכוון המשיב בכלן לחמוס עלי'. ואם דברי כיון על התשובה הביא לרב האי מדויק (וכ"מ מלשון מאכות הכלות אחרים מלאים ועינים שכן לרב האי ז"ל. וכמ"ס בהגהותיו טס בס"ד). א"כ נמי' כמשיב דכאן. אינו רב שר שלם כמלאה מהליון דכאן. שח"כ איך ישיב פי' תשובה רב האי. שהרי רב שר שלם סי' הרבה קודם רב האי. אלא נמי' נמשך לומר שהוא לפיו מהגדולים שאחר רב האי כמו רב נסים גאון או כ"כ:

זכן עוד שם בם' הפרדס (ה' ע"ב. ומצוין בדפוס במעיות על הדף ו) לענין ימי זוהר בשם ריש כלה וריש מתיבתא (אשר הוא ודאי העתק מדברי הגאונים) וז"ל: כך אמר מהר"ב יהודאי גאון זכר אדוננו לברכה אל (כצ"ל. וכ"ש בדפוס על ס"ס) שלמה ריש גלותא, על החיה שפסק הלכה תשב ז' לזכר כנדה ואח"כ תשב ז' נקיים וכן לנקבה תשב י"ד כנדה ואח"כ תשב ז' נקיים, ואמר רבא (נראה צ"ל רבינו. או פי' רבא כמו רבינו וכמ"ס בלשון הר"י הכרצלוני ע"ד השיטושא רבא דתפלין שכתוב בו אמר רבא. ע' בראש ה' תפלין) זכר אדוננו לברכה, לא כי, אלא יולדת כנדה עד שתפסוק הדם ממנה ואחר תספור ז' נקיים וכן אמר ריש כלה וריש מתיבתא, לעולם הזה (כצ"ל. ובדפוס חלקו זה בשעות לשני דבורים) ברכת הלכנה בלילי מוצאי שבתות כשתהי' בלבוש, וטוב לך, שבך עושין במתיבתא, דכן כתב רחמנא באורייתא קדושים תהיו, וכתוב והייתם לי קדושים, "אמר רבה בר בר חנא א"ר יהודה עונות של ישראל (כצ"ל. ומה שנדפס שלישי ס"ס) נרמו והסתלקו כל חמדתנו (ר"ל בהמ"ק וקדשי המקדש) איך אסוי בשביל החי' ושלשים ושלשה ימים וגו'", וחזי ושאל לעצמך שאין לנו קדשי המקדש אלא הגיון פינו שנאמר ונשלמה פרים שפתינו, עכ"ל, וענין דרשא זו כענין הראשונה שהביאו לעיל דדרש קדש זה אישה ובעלה, שבזמן הגלות שאין לנו קדשים, יש להחמיר לקיים קדושת והתקדשתם והייתם קדושים לקדש לבעלה בימי זוהר כמו לקדשים בזמן המקדש, ועכ"פ עד שפסק הדם (וסמכו ענין בזה להתקדש בעוה"ז כקדוש הלכנה. שנמשלה בה האשה בימי טומאתה וטהרתה. כימי עליותה וחסרונה של הלכנה בל' יום של חרשה. שהן כעונה בינונית של אשה שמתחדשת בהן (וכ"כ הד"מ בריש ה' ר"ח בשם הא"ז). וכמ"ס בס' חסידים סי' תתשמ"ח ובפרי עץ חיים שער ראש חדש פ"ג והבאתי בס"ד בביאורי לפריא פס"ה בהגה"ה ב' ע"ש. וכמו שקדוש הלכנה בלבוש נקי במוצאי שבת כדתניא במ' סופרים פ"ד כן בקדושת אשה לבעלה קדש ישראל יחמירו עכ"פ בנקיות שהפסוק סהדם להיותה טהורה ונקי').

(ב) בערוך ע' ערב א' (והביאורו התוס' וש"ס ז"ל בשמו בקצרה) על הא דהזורין והוקעין כשהן עומדין כדי לערכב השמן, כתב וז"ל: פי' אחר, כתוב "בירושלמי, בלע המות לנצה וכתבי' ביום ההוא יתקע בשופר גדול וגו' כי שמע שמן קל שיפוצא זמנא חדא בהיל ולא בהיל וכד תניין לי' אמר ודאי ההוא שופר דיתקע בשופר גדול מטא זמני' למתבלע ומירתע ומתבלבל ולית ליה פנאי לטיעבד קטיגוריא, ומכאן אנו למדין דבעי ל' בעמידה כמו בישיבה, והגי' רמחמרי ועבדי נמי ל' בלחש כנגד ק' פעיות דפעי' אימי' דסיסרא אליון

ואלין י אינון כשגומרין כל התפלה קל תקיעיא מתבעי למהוי י"י .
 עכ"ל , וכן כתוב כל לשון זה גם בס' הפרדס לרש"י (מ"ב. ב.) , ולא
 נמצא הירושלמי הזה לפנינו , וגם כל הראשונים ז"ל שהביאו זה
 לא ציינו מקומו לירושלמי , ונראה שבתשובות הגאונים הוא שהובא
 הירושלמי הזה (וכן בשבלי הלקט ס"ס צ"ט הביאו בשם הגאונים) . וכאשר
 בן דרך הערוך להביא תמיד דברי הגאונים בסתם בידוע (וכאשר
 בארתי בחיבורי על הערוך בס"ד) , וכמדומני שהתשובה הארוכה הכתוב'
 בס' הפרדס (שם) בזה שהובא בה הירושלמי הזה היא תשובת גאון ,
 וממנה הוא שהביאה הערוך (ושאינה תשובת רש"י ז"ל , ווראי יש לשער .
 שאם היתה תשובת רש"י לא הי' איפ"כ שנכרו ר"ח ז"ל שהביא בשב"ל שם
 בשמו שחולק וס"ל עיקר תקיעות שטעמיהו ולגרכב השטן הן של מיושב , לא
 ראה תשובת זקנו רש"י שהביא הירושלמי . אך אולי היא תשובה לא' מחכמי
 דומי ואשכנז שחברה המלקט ס' הפרדס כאשר נמצאים כמה כו"ב שם .
 וכמדומני שהמשיב תשובת זו כבר ראה דברי הערוך או תשובת הגאון
 שסכנה העתיק הערוך . ולכן חשב שגם הסיום והלין דמחברי ועברי כו'
 הוא מדברי הירושלמי לכן כתבו בתשובתו (שם סוף העמוד) בשם זהו גרסינן
 בירושלמי . אבל פשט הלשון נראה שהוא לשון גאון , והוא מזוהר ומדרש
 הנעלם שהי' ביד הגאונים בגניזו והעלם דבר מהבאים אחריהם ,
 וכניכר מהענין והלשון , גם רבב"ח שיאמר משמ' דרב יהודא לא
 נמצא בש"ס ומדרשים :

ד מאמרים שהוכחו בתשובות הגאונים ולא נזכר עליהם בשם
 ירושלמי , ובכ"ז ההשערה קרובה שהן במאמרי
 הירושלמי מדרש הנעלם הזה .

(ה) בתשובות הגאונים הזה ס' פ' [והיא לרבי' האי כמצויין שם
 ס' ע"ה ומשם ולהלן עד סוף ס' ס"ג שמצויין בסופו עד
 כאן לרב האי הן כולן לו ז"ל] וה"ל : וששאלתם , כי יש מקומות שאומרים
 והוא רחום במעלי שבתא , הכי הוא בב' ישיבות שאמור הוא בשבת
 כיון שקידש היום ואין אומרים והוא רחום ולא שומר את עמו ישראל ,
 דהבי קי"ל לענין והוא רחום תקינו לי' בערבית משום שעת הדין
 לחייבי גיהנם , ובשבת אין שם דין כלל , וא"צ לאמרו , וה"ה לשומר
 את עמו ישראל , דאמר רבא א"ר זורא משל לרועה צאן כו" . (כ"ה
 בדפוס שאין כתוב שם כל המשל . וע"ל שהבאתיו בשלימות בס"ד) וכן כל זמן
 החול שהשרים ממונים על העולם צריך לומר שומר את עמו ישראל
 כי כמה הן מקטרגים לישראל בכל יום כיון שנבנם שבת כלם זיין
 ממקומם ונשנב ה' לבדו , והרי הצאן תחת סבת שלום נשמרים ,
 וע"ב

וע"כ צריך לומר הפורס סבת שלום עלינו ועל עמו ישראל ועל ירושלים, וכך הוא המנהג וק"ל מלתא רווחתא, ובמוצאי שבת כלם חוזרין למקומם ומעמידין משמרות משבת לשבת, וע"כ א"צ לשתות קודם הברלה על הכוס (משמע סתימת הלשון לאסור אפילו מ"א [כר'] עקיבא ורב הונא בפסחים (ק"ה), ולא כרבנן דבי רב אשי דלא קפדי אמאי שפסקו בן רוה"ס ז"ל], ודומיא דחלוקה המשמרות דתקופות שאחר זה) עד שיתקיימו ממונים ושומרים על העולם כמתחלה, וכן ה"ה בכל תקופה שא"צ לשתות, ומנהג פשוט בעולם מפני חלוקה המשמרות, עד שנתקיימו באו"א על מקומו כבתחלה (הטעם הזה על התקופות הביאו הר"ד אבודרהם בשם יש אומרים. אבל בשם רב האי הביא שכתב הר"ב ע"ש טעם אחר ע"ש). עכ"ל, והמאמר הג"ל דמשל לרועה מצאתיו בשלימותו בריקאנטי פ' וירא נ"ד ג', וכן בנפש החכמה להר"ם דליאון סי' י"ב כ"ב ב' וו"ל: "משל לרועה צאן כל זמן שהצאן במדבר תוך הזאבים אז מתפלל על שמירתם, אבל כשהצאן בעיר אינו מתפלל על שמירתם". עכ"ל (ועיי' בס' הפרדס לרש"י נ"ו ד' בשם גאון משל אחר בזה, והביאו הר"ם בן גבאי בתולעת יעקב לטעם שהוא ג"כ בשם מדרש) [ומ"ש בתחלת התשובה כאן לענין והוא רהום דהכי ק"ל כו' תקינו כו', הוא מן ז"ח רות ס"ב א' ב' כמעט בלשונו עד וה"ה לשומר עכו ישראל, וקצתו בזהר תרומה קל"ה ב', ועיי' פ' פנחס רמ"ג ב' ברע"ט, וגם הא דשומר עמו ישראל איתא בזהר בראשית מ"ח א' ובס' ויקהל ר"ה א' ע"ש], וע"כ קרוב הדבר דהא דאמר רבא א"ר זירא (שלא נמצא בתלמודים יבדורים שיאמר רבא בשם ר' זירא) לפי ענינו הוא ממדרש הנעלם שהי' ביד הגאונים.

(ב) **ע"ש** סי' שמ"א (ומצויין עלי' לרב צמח ז"ל) וז"ל: וששאלתם לענין ערבה שחובטין אותה בקרקע, מהו, הכי חזינן, דערבה דומה לשפתים והיא באה לכפר עליהם, מכאן ואילך יתן בעפר פיהו אולי יש תקוה, ומשמא דקדמאי חמרו חביטא אמאי משום כל כלי יוצר עליך לא יצלה וכל לשון תקום אתך וגו', משום דעד כען ביומין אלין השטן מקטרג, וישראל ביומין אלין דנפישו מצות מבטלי לי', מכאן ולהלאה כל שפה דיקום עליי', לא יכיל לשלטא ויהא נפיל בארעא. עכ"ל, אשר עיקר המאמר בזהר פ' צו ל"ב א' בהאי יומא בשפון תליא כו' ואסתיים לישנא בישא כו', ושם לעיל, בהאי יומא מסתיימא דינא ובג"כ בעינן לבטשא לי' בארעא כו', ומקרא זה דכל כלי יוצר שהביאו כאן לזה, ג"כ יסודו מהזוהר אמור ק"ד א' שמקרא זה דוד מלכא אומרו באושפיון דמוכה אליבי' דר"ש ע"ש, והוא אושפיו' ביום שביעי שבו חבמת ערבה, ועל שבו

שבו במלה כל פה מקמרגים שלמעלה אומר דוד ביום זה מקרא זה, ולפי שהיו מעלימין מציאות ס' הזוהר הזכירוהו בשם משמא דקדמאי סתם.

(ג) **שם ס' שנ"ב** (ומצוין שם ס' שנ"א רב שיטנא ז"ל, ונמשך גם על ס' זה): וששאלתם ש"צ אסור לו לספר משנפתח ס"ת לומר אפי' תיבה א' חוץ מן הכתב כיון שיתחיל, כדי שיהיו כל דבריו מן הכתב, והכי גרסינן, "מאי דכתיב וידבר אלקים את כל הדברים האלה, מאי האלה, מלמד שהדברים היו כתובין לפניו ומן הכתב אסרן, ולפיכך צריך הקורא בתורה שיהיו כל דבריו מן הכתב וכתיו' והלחות מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים הוא", עכ"ל, ומאמר זה לא נמצא לפנינו במכילתא וש"מ, וקרוב לשער שהוא ממדרש הנעלם, שנתכוונו בו לרמוז, שכן המדה הנקראת כתיבה בספר (ע' זוהר שמיני ס' ע"ב) יצאו הדברים מפורשים. (ודע שמ"ש בתשובה זו "אפילו תיבה אחת", נראה שיצא לשון הרמב"ם בזה בפ"ב ס"ה תפלה שהועתק בא"ח סקס"ד ס"א).

(ד) **ואף הנמצא שם ס' כ"ו וז"ל**: כיון שנפתח ס"ת אסור לספר בו' ומחוייב אדם להקשיב ולהאזין כדי שישמע כל פסוק וכל דבר מפי אחד הקורא ולא מפי שנים, כשם שניתנה תורה מפי אחד יחיד ומיוחד, כך צריך לשמוע ס"ת מפי אחד, וצריכין הכל להיות שומעים דכתיב ואזני כל העם אל ספר התורה, והאיך יהיו האזנים לב' קולות, חמשה קולות היו במעמד הר סיני וכשנאמרה התורה קול אחד אמרה, דכתי' וידבר אלקים את כל הדברים האלה, וכתוב השמע עם קול אלקים מדבר מתוך האש, אחד ולא שנים. עכ"ל (והוא לרב האי כמצוין שם), אשר לכאורה כיון דמעם ראשון דהאיך יהיו האזני לב' קולות מפורש בגמ' פ"ג דר"ה (כ"ז). ופ"ג דמגלה, לא הי' לו לגאון ז"ל להוסיף טעם מלבו בזה הא דכשם שניתנה בו' ולסיים בה הא דה' קולות היו שם וכשנאמרה מן קול א' נאמר, אם לא שכבר הי' לפניו ס' הזוהר שכתוב זה שם בפ' ויקהל ד"ו א' ב' ע"ש, לכן שקולין היו לפניו ז"ל להביא דברי שניהם יחדיו.

(ה) **וכן הנמצא כתוב שם ס' שמ"ו** (ומצוין עליה רבי' החסיד ז"ל, שהוא ר' נחוניא איש ירושלים כמו שביאר הר"ם אלשאק"ר בתשובתו ס' י"ח על לשון כ"ב שהביא הוא שם מתשובות הגאונים ע"ש). וז"ל: אשה לא תברך בהמ"ז להוציא אחרים י"ח אע"פ שהיא מחוייבת ובמקום

ובמקום שאין בעלה יודע כבמקום הרחק דמי ותבא אליו מארה , ואשה מחוייבת במקרא מגלה אבל לא תוציא את הרבים , כך בבהמ"ז , וכ"ש דעיקר חיובי' שצריך לכלול המכרך הברית עם התורה , והאיך תכרך על בריתך שחתמת בבשרנו ועל תורתך שלמדתנו , אבל לעצמה חייבת כשאין שם אחר שיודע להוציא לה , וכשתכרך תדלג הברית והתורה , וכן האשה מחוייבת לברך אותן ברכות הנותן לשכוי בינה כו' ותדלג שלא עשני אשה וכי"ב , דהא לבטלה איהו . עכ"ל , אשר כל מאמר זה כמעט בלשונו נמצא בז"ח רות ס"ח ב' , וע' זוהר תרומה קס"ח ב' , ומשם הוא שהוציאו החסיד ר' נחוניא ז"ל , שאילו הי' דברי עצמו ז"ל , לא הי' חולק מלבו ע"ד הש"ס דקאי בפ"ג דברכות (כ' :) בעי' דלא איפשימא הא דנשים בבהמ"ז אם מוציאות אנשים י"ח וע"ש בתוס' וחדושי רשב"א שהביאו פי' אחר דמשום ברית ותורה מבטל (ומ"ש כאן ע"פ הז"ח דאשה חייבת במקרא מגלה אבל אינה מוציאה את הרבים , הוא כדעת בה"ג מן התוספתא' שהביאו התוס' במגלה ובערכין וס"פ , וש"ס דידן חולק ע"ז . ומ"ש באשה עצמה חייבת בבהמ"ז כשאין שם אחר שיודע להוציא לה , דמשמע לכאורה , דאי איכא איש שיוציאה י"ח , יותר טוב שיכרך האיש ולא תכרך בעצמה , משמע כעמא בז"ח שם דס"ל בבהמ"ז נמי אין מצווין אלא בשמיעה ולא באסירה וקריאה כמו במגלה לפ"ד בה"ג והתוספתא , וצ"ע)

העולה מכל האמור . שנראה לעין , שהי' ביד הגאונים מאמרים לתנאים ואמוראים בלשון ארמי בדברים מענייני הקבלה , אשר הן הן סימנים הכתוארים לס' הזוהר ומדרש הנעלם , ונראה שהיו הגאונים מחזיקין אותו כהעלם דבר מלפרסמו , ויש לומר שזה שמו , מדרש הנעלם , לא על שמדבר בדברים נעלמים רק על שהי' מציאותו נעלמת מרוב העם לגמרי , וזהו שהזכירוהו בשם ירושלמי לפעמים בתשובותיהם (עמש"ל בס"ד בפעם שם הזה) . ואולי מקום עוד לחשוב , שדברי ס' הזוהר עצמו , שסתום ונעלם מאד כידוע ונראה לכל מעיין , היו מעלימים ומצניעים מציאותו ביותר , עד שלא הזכירוהו בשם כלל , רק מאמרים שהביאו ממנו קראום בשם "הכי גרסינן" , או "משמא דקדמאי אמרו" , מבלי שום לו שם חיבור כלל * , בכדי שלא יודע לרבים מציאותו , וישתדלו להשיגו להעתיקו ויתפרסמו הדברים שראויים להיות את צנועים חכמה [וזהו שם ספרא דצניעותא שהי']

שהי'

(*) וכן לכן שמו לשונו מארמי ללש"ק קלח במאמר המובא בת' שהבאתי לפיל ח"ב חזק ס' ע"ש .

שה' מוצנע ומכסה מעין כל . ואיפ"כ לא ה' בכתב כלל בימיהם, רק שניין אותו בע"פ] וביותר בני בבל ירשו ירושה זו מאבותיהם בימי התנאים ואמוראים לגנוז ולהסתיר הדברים וכמש"ל ענף ה' אות ב' ע"ש, וכבר הבאתי לעיל ענף זה חלק ב' אות ג' מכמה תשובות שלא היו מוסרים דברי הקבלה רק לאנשים שהיו מכירים פא"פ בסימנים בשרמטטין שראויין לכך [ושנאמנים ברוחם לא לגלי דיון למי שאינו ראוי . וכן נמצא במאמר השרמטטין שבזהר פ' יתרו בכל ציור וציור מוזכר אם הוא מארי דרזין, ובקצתם (ע"ש ע"א ב') הוכירו לאו איהו מארי דרזין כלל דא איהו הולך רכיל מגלה טור כו' ולא אקרי גאמן רוח בקיומא כו' . וכן שם (ע"א א') כיון דשמע ל' גלא כולא ולא עמי' רוא כלל כו' , ונחכונו בכ"ז על דיון דאורייתא, אם ראויין למסור להם בהיותם נאמני רוח מכסי דבר או לא) , ואף בעניני הכשופים ונמיעת קשואים בתשובה ס' י"ד (שהזכרת' לעיל שם ובקינמס שה"א) כתב "ויש ברית כו' כו' שלא למוסרם אלא לנאמנים ולמי שרואין בו הברת פנים" עכ"ל, ובס' קצ"ד לענין שם בן כ"ב (שלדבריו שם הוא השם שה' כה"ג מזכיר ביום הכיפורים, אבל הרא"ש בפ' יום הכיפורים ס' י"ש הביא בשם רב האי שם ס"ב ע"ש) כתב, שהוא מסור בקבלה לראשי הישיבה, משמע שלא היו מוסרין זל"ז (אף אם היו בו הסימנין) רק לראשי הישיבות (ומ"ש בתשובה דס' קכ"ב, שהבאתי לעיל שם) מוסרים חכמים אחד לחבירו, חבירו סמך קאמר, לגאון ור"י כ"ב) . ומה שנראה מהתשובות הנאון שמסר דברים לחכמי זמנו המוזכרים בתשובות (ד"ס) ר' יהודא בן הנגיד, ר' יצחק אב"ד, ר' יעקב כהן צדק, נראה שמן השמים ה' זה נסכה, כשה' גלוי לפניו יתברך שמו, שעתידיה הגאונות וישיבות לפסוק מבבל, והיו משתכחין רזי תורה לגמרי ח"ו מישראל, גלגל הקב"ה שגילה רב האי גאון ז"ל לחכמי אלו (ואולי גם לעוד חכמים אחרים בדורו) אשר לפי הנראה היו במקומות רחוקים מבבל כמבואר מלשון התשובות (שם) להיות לשארית פליטה לדורות הבאים, ואיפשר מסר להם בגניזו מאמרי הוזהר ומדרש הנעלם, [ואם כנים הדברים שכתוב בספק הר"ס בסילה הנדפס בריש הקוני זוהר (באמסטרדם פרופוס תע"ט) שם' הוזהר ה' נמצא סמן קרמון בעיר פ"ס (שבארץ המערב באפריק"א) קרוב הדבר לשער, שבא לשם ע"י חכמי אפריקא שותי מימי רב האי גאון חכמי קירוא"ן רב נסים ואביו רב יעקב ושאר רבנים], ומזה עצמו שנמסר בצנעה ובגניזה, היתה נסכה שבדורות האחרונים כשנתפרסמו ממנו העתקות, באו הדברים חסרים ובנוסחאות שונות (זה דבר ההשמטות שבזהר . יסאמרי הוזהר הדש שנדפסו אח"כ) , ואולי באו ההעתקות ע"פ גניבת דעת בעליהן, אשר ע"כ היתה סכה קרובה יותר לכוא הדברים חסרים

חסרים ובשבושים, וכאשר קרה לכתבי האר"י והלמודי הרח"ו זצ"ל שנגנזו זמן גדול, ותוך זה הזמן השיגו אנשים העתקות בגניבה, וע"כ באו ההעתקות בסידורים שונים ונוסחאות שונות כידוע.

והשם ירושלמי שקראוהו, אע"פ שנמצא הרבה לראשונים ז"ל שקורין למדרשים בשם ירושל', וכמ"ש בהגהות לויקר' רבה פכ"ב אות כ"ג ע"ד תוס' חולין וכן בהרבה מקומות אחרים בדברי הראשונים ז"ל [ומפני שעיכרי המדרשים הראשונים, שהן בדרש הרבות, נתחבר מן אמוראי א"י וע"פ סוגיות התלמוד ירושלמי, וכלשונו ממש, ע"כ קראו אף למדרשים אחרים שלא נתחברו מאמוראי א"י, ג"כ בשם זה, ואכמ"ל בזה, ובהערה כוללת שכתבתי על המדרשים הארכתי בס"ד בזה, וכן בהגהותי לח"ב כשם הגדולים בערכי המדרשים ע"ש] מ"מ הגאונים ז"ל אין רגילים לקרות בן להמדרשים (אלא קוראים אותם בשם בראשית דר' אושעיא רבה, ומדרש חזית, וכי"ב, ואכמ"ל בזה). ולא עוד אלא אף לתלמוד ירושלמי, רגיל ביותר בדברי הגאונים לקראו בשם התלמוד דבני מערבא או תלמוד א"י, רק במקומות מועטים נמצא בדבריהם בלשון התלמוד ירושלמי, [ונאמא שם ירושלמי על התלמוד שסידרו תלמידי ר' יוחנן בא"י, אינו מדויק כ"כ, כי שם ירושלמי, מורה בפרטיות על דבר הבא מירושלים עיר הקדש, כמו סאח ירושלמית (ערובין פ"ג). טעות כוזביות ירושלמיות (ב"ק צ"ז): וכמו כן תנא ירושלמא דתני לישנא קלילא (שם ו'): פירושו מעיר ירושלים ביהוד (עיר המלוכה ששם היו מדברים בלישנא קלילא ביוחר) ולא מארץ ישראל, שהרי כל התנאים כלם מא"י היו, ומ"ש האי תנא דתני לישנא קלילא, וא"כ בימי תלמידי ר' יוחנן דבר ידוע הוא שלא הי' כלל יישוב בירושלים מא"י, וישיבת ר' יוחנן ותלמידיו בסבריא היתה ולא בירושלים, ואין טעם לקרות תלמודם בשם ירושלמי], ע"כ מקום לוטר, לפי מה שנמצא בתשו' הגאונים זה ס' של"מ (בלשון תשו' רב האי גאון) שכתוב וז"ל: "ור' נחוניא החסיד איש ירושלים ז"ל חסיד אשר קבלנו רוב הקבלות הערוכות לו מימי התנאים ז"ל מצינו בו מעם והי' אומר כו'", וכן בלשון הזה ממש הביא מהר"ם אלשאקר בתשובה הנ"ל בשם הגאונים ע"ש, שקבלות אלו הערוכות מימי התנאים שכתבו שקבלו מר' נחוניא החסיד איש ירושלים הוא ס' הזוהר שמסר להם, וזהו לשון "הערוכות לו", שהיו ערוכות בשלחן בספר (או ערוכות ושינויות בפיו, ולא נכתבו, שהיו שונים ומסרין זל"ז בע"פ כמס"ל), ובימי ר' נחוניא החסיד שהי' בימי הגאונים שנתפשטה כבר ממשלת הישמעאלים בא"י, הותר לישראל לדור בירושלים (מה שבימי הרומיים הראשונים בימות חכמי התלמוד לא הרשו אותם) והי' דר' ר' נחוניא שם, ועל שהוא הביא הזוהר ומדרשי הקבלה ממקומו מירושלים קראום ירושלמי. וכמו

וזכמו בן קראו ירושלמי לס' הבהיר , כאשר מצאתי בפ' שיר השירים המיוחס להרמב"ן (והוא באמת להרמב"ן ר' עזרא חלמיד ר"י בן הראב"ד כמ"ש במ"ד בביאור לפדר"א פ"ג הנהגה י"ב בשם עה"ק וחרמ"ק *) י"ב א' ב' ע"ד (כדפי הספר ד' אלמונא) שמביא בשם ירושלמי מאמר וז"ל והי' כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל מלמד שהתורה שנקראת ישראל בתוכו תורת אמת ומאי ניהו תורת אמת כו' , ולא נמצא זה בתלמוד ירושלמי , רק בס' הבהיר מ"ו סע"ב (בד' שקלאב תקמ"ד) , וכן מצאתי אח"ו בטעמי מצות ריקאנט"י בסוף מצוה ליראה (ו' ע"ב ד' בסילואה שמ"א) שהביא מאמר זה בשם ס' הבהיר וירושלמי וס' הזוהר [וגראה על שהריקאנט"י ראה מאמר זה כובא בפ' שה"ש לר' עזרא הנ"ל (שהוא מביא כמנו הרבה בפע"מ הנ"ל כמ"ש בהגה"ה שלמטה) שהביא מאמר זה בשם ירושלמי . חשב שהוא בתלמוד ירושלמי ולכן אף שהוא ראהו כבר בס' הבהיר הוסיף לכתוב גם ובירושלמי . אבל באמת הכל א' , כי ר' עזרא קרא להבהיר ירוש' כמ"ש] , וקראהו ג"כ ירושלמי על שבא לידם מא"י וירושלים , וזכמו שמצאתי בס' האמונות לרש"ט פ"ט א' בלשון ר"י הכהן שכתב ס' הבהיר המיוסד בלשון ירושלמי כו' והספר ההוא בא מא"י לחסידים הראשונים כו' (ומ"ש בלשון ירושלמי אינו טעם העיקרי , כי ס' הבהיר רובו בלה"ק כלשון המדרשים) .

וכן בפ' ד"ה המיוחס לרש"י (ר"ה א' ו' ל"ב) קרא ספרי ירושלמי , להספרי זוטא , כי הנאמר ההוא שמביא שם , מובא בילקוט פ' קרח בשם ספרי זוטא , על כי בא לידם מא"י (וכן רש"י בסנהדרין כ"ט.) שכתב מצאתי בספרי ולא בספרי שלנו . רמז על הספרי זוטא . שלא הי' מצוי במדינה שלהם . רק מובא ממקום אחר . אבל בפ' התורה קראו רש"י בשם ספרי של פנים אחרות . ועמ"ש בזה בס"ד בהגהותי על שה"ג מנה"ס בערך בספרי זוטא) .

וראיתי

(*) ומלאתי אח"י צריקאנט"י עה"ס פ' נשא קע"ג ד' שכל' שהחלס ר' עזרא חיבר פי' על שיר השירים . ובחיבורו לפעמי המלות כחב שסידרו פי' הסדר שהביא אותם החכם ר' עזרא בפ' שה"ש שלו . ומניחו כרוב המלות בלשנו . והדברים שמביא ומלאתי בפ' שה"ש הזה שלפנינו המיוחס לרמב"ן בלשנו (ושם בטעמי מלות כחב בכל המקומות ר' עזריאל . אבל נראה שלשנו בפ' הסורה מדויק יותר בזה . כי גם העה"ק והרמ"ק כהנו קן . וגם דרך צריקאנט"י לקרוא לר' עזרא בחומר החכם . ולר' עזריאל בחומר החסיד , ח"כ אחרי שמזכיר פי' שה"ש בשם החכם ר"ע . ונדאי הוא ר' עזרא , ולא ר' עזריאל . ומ"ס הוא בטע"מ בזה) :

וראיתי לעורר עוד, על מה שמצאתי בתש"ו הגאונים זה ס' קפ"ז (ומצוין להב שרידא) והיא נדפסת ג"כ בראש תש"ו חנאונים שערי צדק (בדף השער) וז"ל: כדאשכחן לחד מן הגאונים בתר דנח נפשי, אשכחן ב' זכור ההוא גברא למב, כל הווי דרבנן קדמאי דא עם דא, ושיתא סדרי משנה דאיתגניזו מיומי הלל ושמאי וכמה עניני דלית להון שיעורא, עכ"ל. שלכאורה ה' נראה לשפוט, דהני שית סדרי משנה דאתגניזו מיומי הלל ושמאי, היו סדורין להם בסתרי הקבלה ברייתות דמעש' מרכבה, שמומי שמאי וזהלל שרכו תלמידים שלא שימשו כל צרכן כדאי' בסנהדרין (פ"ח:). אתגניזו להיות את צנועים חכמה, והיו מקובלים ביד יחידים נמסרין מזה לזה, והן שנמצאו ביד הגאון הזה דנח נפשי' (ואיפשר שית סדרי משנה אלו. היו כעין ספרא דצניעותא שלפנינו: שביאר הגאון אמית' ש"ב מוהר"ח מוואלאזין ז"ל בהקדמתו לביאור ספרא דצניעותא של רבינו הגר"א ז"ל שהוא המשנה לס' הזוהר שהוא חתלמוד בעניני הקבלה ע"ש. ואף שאצלנו נחלק ספר"צ לחשש פרקי, אצלם היו שיתא סדרי, אבל באמת אחרי שמצאתי שם ס' כ' שכתוב וז"ל: דע מימות משה רבינו עד הלל הוקן היו ת"ר סדרי משנה כמו שנתנם הקב"ה למשה בסיני ומן הלל ואילך נתמעטה ונתמסכן העולם וחלשה כבודה של תורה, ולא תיקנו מהלל ושמאי אלא ששה סדרים בלבד, עכ"ל. נראה קרוב יותר, שגם כאן נתכוין הגאון להני סדרי משנה, ומ"ס כאן וצ"ל שית מאה סדרי משנה דאתגניזו מיומי הלל ושמאי, והן בנגלות התורה, ואף שנגניזו מיומי הלל ושמאי ונבללו כולן בקצרה בשיתא סדרי שלנו שסידר רבי (עיי' הקדמת הגאון מוהר"ח וצ"ל לספר"צ שם). מ"ס היו נמצאים בגירסא ביד יחידים סגולה, וכדמוכח מההיא דפ"ב דחגיגה (י"ד.) ר' יהודה בן תימא וחבריו היו שונין ת"ר ואמרי לה ת"ש סדרי משנה, ור"י בן תימא ה' אחר הלל, וכן בדורות האחרונים עד שבאו גם ליד הגאון הזה דנח נפשי' ואשתכחו דהוי גמיר להו ז"ל:

ענף השלישי

קצת הוכחות שנתחבר הזוהר קודם חתימת התלמוד.

א הנה אף אם היינו חושדים לר"מ דליאון או לאחר בויוף מלאכת ס' הזוהר, ככ"ז בהברח נודה וגאמר, שעושה מלאכת רמי'

רמי' הלוי, אדם גדול הי', כניכר מהוכו דרב גוברי', והספר מלא תורה ויראת שמים, וענין הייחוס בשם רשב"י וחבריו, נלמד זכות עליו שנשמך למאמר אם בקשה ליחנק התלה באילן גדול פ"י דפסחים (ק"ב). וכפי פי' רשב"ם שם, וכי"ב אמרו ס"פ ט"ו דשבת (קפ"ו): כיון דחזו דקא מחרפי א"ל אתא איגרתא משמי' דר' יוחנן דאסור ופירש"י כי היכי דלקבלוה מיני', ור"ל שבאמת לא אמרה ר"י רק תלו בשמו הדבר כי היכי דלקבלוה מיני', ואף אם לא נחמול ונכסה עליו בזה, ונטה אזנינו לשמוע דברי המספרים אחרי ממתן של ת"ח (ולא תרדו לעונש שהטילו בפ"ג דברכות (י"ט). עליהם ממקרא דהמסים עקלקלותם יולכים ה' את פועלי האון אפילו בשעה ששלוש על ישראל) שעשה המזויף ח"ו הדבר לשם ממון או לשם כבוד, בכל אלה, אף מלאך אכזרי כי"ב, יענה אמן בעל כרחו, להודות, שא"א להביא עליו חטאה גדולה לעשות בודון דבר שאין לו הנאה ממנו, שאין אדם חוטא ולא לו (קדושין ס"ג: וש"ן), וא"כ, הוכחה גדולה, מהדינים החדשים הנמצאים בזוהר, שלא נמצא להם שרש וזכר בשני התלמודים ושאר חיבורי תנאים ואמוראים הנמצאים אצלנו (ואף לא בחיבוריהם ז"ל אשר נאבדו מאתנו אחרי ימות ר"ם דליאון וחבריו. שא"כ לא היו משתמשי המחברים הקודמים לו. ובפרט המאסף הגדול הרמב"ם ז"ל שקיבץ מכל חיבורי התנאים ואמוראים הרבים שהיו בימיו ז"ל, להביאם ג"כ) אשר יהי' מעתה המזויף הזה, בודה אותם מלבו והרבה אשמה עד לשמים, עבר על אלה המצות שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה (מגלה ב'): אף כי איש חכם בדורות האחרונים שאינו לא נביא ולא בן נביא, ועבר על מקרא דדברי קבלה (משלי ל') אל תוסף על דבריו פן יוכיח בך ונכזבת (ואיפשר יש בו גם כל תוסף דאורייתא, ואכמ"ל בזה), ובהקדמת זוהר (ה'). האריך להפליג בעונשו שעושה רקיע שוא ע"ש, ובפי' יתרו פ"ו א' ר"י פתח אל תתן כו' כל מאן דאמר במילי דאורייתא מה דלא ידע ולא קיבל מרבי' כו' זמין לאתפרעא מיני' בעלמא דאתי בזימנא דנשמת' בעיא למיעל לדוכתי' דדחין לה לבר ותשתיצי מההוא אתר דצוררא דחיי כו' כדתנינן למה יקצף האלקים על קולך כו' וכל אלו הפשעים והמחדים החמורים ר"ל ללא עזר ולא להועיל לו להמחבר, כי אין רובם הכרחיים כלל אל המאמרים (כאשר תראה להלן), ולא הי' נפחת החיבור בכבודו ובמחיר כספו אם לא הי' ממציאם ומספחם אל דברי המאמרים, וכל מי שיש בו אך קצת פלס ומאזני צדק בשכלו הישר, ישקול הדבר בדעתו, ויענה ויאמר, אמת הדבר, שבע"כ המהבר הי' קודם חתימת התלמוד, ודנה הוא ככל ספרי האגדה

האגדתא, שנמצא בהם דינים חדשים או לפעמים חולקים על התלמוד, אשר אין להפלא עליהם, אחרי שמחבריהם והחכמים שנאמרים המאמרים משמם בהם, הן תנאים או אמוראים, עוד הו' בדיהם דינים ודעות חדשים שקבלום, ולא באו בתלמוד (ובמקום שאין סותרים דברי התלמוד. קיבלום הפוסקים וקבעום בחיבוריהם להלכה. וכבר כתב ר"ת בס' הישר (ע"ג עמוד ג') כי יש לנו לסמוך על ספרי אגדה בדברים שאין מכחישים תלמודנו אלא מוסיפים עכ"ל. וכ"כ שם (עמוד ד') שלא הכל נכתב בתלמוד כו' ודברים כאלו ע"פ מדרשים ותלמוד ירושלמי כו' ע"ש. רק במקום שחולקים עם התלמוד. קי"ל בתלמוד הבבלי שנחקבל לכל הגולה לנהוג על פיו. וגם מטעם שכתב הרי"ף שלהי ערוכין דבתראה הוא והו' בקיאי בתלמודא דמערבא (וכן שארי חיבורי התנאים ואמוראים) מפי מינן).

ומכת הוכחה זו, אני מוכיח על תרגום ירושלמי של התורה המכונה אצלנו בשם יונתן בן עוזאל (בפסוקים כמ"ש כבר המעברים ז"ל, ועמ"ש במבוא לפר"א אות ב' בס"ד) שוודאי נתחבר עכ"פ קודם חתימת התלמוד, שלא כדברי המפרישים אותו מאומד מכלל חיבורי האמוראים, ואומרים שנתחבר אחר התלמוד בימי הגאונים (מראיות קלושים), והוא ממה שנמצא בו הרבה דינים שהן חדשים לגמרי, ומתן סותרים דברי התלמוד (וכאשר העיר על הרבה מהן חכם דורנו הג"ג מוהר"ץ חיות נ"י אב"ד דק"ק קאליש בחיבורו אמרי בינה, ועוד נוסף עליהן כהנה בחיבור הגהותי על תרגום זה בס"ד), ואם הו' מחברו אחר חתימת התלמוד, מי זה ערב לבו לגשת לחדש דינים שלא נזכרו בתלמודים וחיבורי התנאים, או לחלוק עליהם, ואף שעליו יצדק לומר, שבזמנו הו' נמצאים בידו ברייתות וחיבורי תנאים ואמוראים אחרים שנאבדו ברוב הזמני' והגזרות ומלסולים, ונמשך הוא על פיהם, אין זה מספיק, דמ"מ לא הו' שביק תלמודא דידן שנחתם ונתקבל לתפוצות הגולה לנהוג אחריו, ולקבוע בתרגומו (שהוא לפני ציבור וע"ה שהיו נוהגין בימיהם לתרגם בלשונם לשון הארמי) ע"פ איזו ספרי דאגדתא וברייתות אחרים, אלא ודאי הו' עכ"פ קודם חתימת התלמוד ונתחבר מאיזו אמוראים שבא"י. שעוד הו' הרישות בידם לשקול בדעתם לקבוע כדברי איזו ברייתות וספרי דאגדתא שהו' מצויין בידם דהו' שמיע לי' או סבירא לי'.

וכמו כן זו ההוכחה בעצמה מספקת, ע"ד המס' סופרים, להכריע כדברי הרמב"ן בלקושותיו מס' מגלה שב' שהיא גמ' ירושלמית (והוכחה לפ"ד קודם חתימת התלמוד בבלי, וכמ"ש במבוא לפר"א שם בס"ד) וזלא כדברי הרא"ש בה"ק שכתב שחזרה בימי הגאונים, שוודאי לא היו הגאונים שהיו בבבל מסדרים מס' זו שהיא להנהיג העם בהלכות צבור ע"פ רובה, נגד התלמוד בבלי בדינים ונוסחאות הרבה הנמצאים

הנמצאים בה, אחרי שכבר נחתם ונתקבל התלמוד (והערכתי עוד מלין בזה בהנהותי על שה"ג ח"ב מעה"ס ערך מס' סופרים ע"ש). — וכמו כן על הפסיקת' דרב כהנא, כאשר הארכתי בהערה על הפסיקתא בס"ד (אשר נדפסה בווארשויא תרי"ב, כאשר ה' רוצים להדפיס הפסיקתא שם, ועוד נוסף בזה דברים אח"כ בס"ד). — וכן ע"ד הקלירי, כאשר הזכרתי בקצרה בהנהותי למדרש שמואל ס"פ ל"א (והוספתי עוד מלין בזה בס"ד בהנהותי לשה"ג מעה"ג בערך קליר ע"ש).

ואזהור לענין להביא הדינין חדשים שהובאו בס' הוזהר שלא נמצאו בשום מקום בתלמודים, ואין נצרכים ומוכרחים אל המאמרים כלל.

(6) בפ' פקודי (ר"ז ב'), בענין גז' רוא דתפלין לאצנעא חד שערא דעיגלא דיפוק לבר ויתחוי דהא חוטא דא לא מסאב בר דאי אתחבר האי שערא ואתעביד כשעורה אבל פחות מן דא לא מסאב. ע"כ, ודין זה של יציאת השער לחוץ לא נזכר בשום מקום (אף שעיקר ענין השער של עגל נזכר בשימושא דבא, והביאורו הפוסקים ז"ל), והב"י סי' ל"ב הביאו מהוזהר (ומצויין בב"י לזהר פ' בא, ולא ידעתי אם לפניו ז"ל ה' כתוב המאמר שם, או מפני שהריקאנט' הביאו בס' בא, חשב המציין בב"י, שהוא בזהר פ' הג"ל), ואם ה' דין זה נמצא באיזו ברייתא או חיבורי הגאונים קודם זמן הר"ם דליאון או אחר הנחשד בחיבור חוזהר, לא היו מניחים המפרשים ז"ל מלהביאו, בפרט בענין תפלין שהוא דבר הנהוג ובא בכל יום. — גם סוף המאמר החוטא דא לא מסאב בר כו' ואתעביד כשעורה, לפי מה שפירש בו המג"א סי' ל"ב סיק' ס"א שהשער מצטרף לעצם כשעורה אם הוא מחובר בו, הוא דין חדש, שלא נמצא בשום מקום במשנה ובריתא ולא בחיבור הרמב"ם, [וכי' באמת אין פי' המג"א מכיון כ"כ לענ"ד. דהייא דבשעת חיבורו הכל מסאב פי' התוס' בנזיר והביאו התו"ט שהוא משום יד. והוא מסוגיא דחולין (ק"מ:)] וא"כ אינו מצטרף כלל אפילו לטומאה קלה. ואף לפמ"ש הרמב"ם פ"א משאח"ט ה"ט שהוא משום שומר אינו מצטרף לטומאה חמורה. גם לשון דאי אתחבר ואתעביד, לא משמע כלל לפרשו שהי' מחובר מבריתו, אלא נתחבר ונעשה אח"כ, וא"כ הו"ל חבורי אדם דתנן פ"ג דאהלות שאינו חיבור, ע"כ ה' גלע"ד נכון יותר דקצת ט"ס בזהר, וצ"ל ואתעביד כשעורא בא', ופירושו כשיעור, והאי אתחבר, היינו שנתחברו כמה שערות יחד ע"י קליעה זו בזו, דממא משום שק, כדאי' בשבת פ"ז (ס"ד). דמוסף שק שהוא של שער (ואע"פ ששם הזכר שער עזים חנב הסוס והפריה, ה"ה כל מיני שער וכמ"ש הרמב"ם וכל כיוצא בהן, וכיון דמרכיבי דא שק מרכיבין, ריבה כל מיני שער שעושין מהן שקים, ובכלל שער של עגל ג"כ) שאף אם אינו אריג רק קלע ממנו לתלות בצואר בתו מסאב וס"מ שיעורא וודאי בעינן שיהי' ראוי וחשוב (והיינו מסתמא כדי חכמים כל שהו לתלות בצואר) ואז יש טומאה

ר"ל שמקבל טומאה, הא לא"ה אין חוט של שער שאינו ארוג וקלוע מקבל שום טומאה, ולפ"ז אינו דין חדש כלל].

ובמאמר הזה, אין חרוש זה דייצאת השער לחוץ, תלוי לעיקר המאמר כלל, וכמו בן ה' יכול לדרוש הענין על היות השער עגל בפנים, כמובן למעיין (ולדברי המג"א ופירושו הנ"ל, אולי י"ל דשער שבפנים יש בו כשעורה).

(ג) ב' תזריע (מ"ח א') והובא כו' כל מאן דחמי ל' אתחייב לקרובי קמי כהנא. שחייב זה לא נמצא בתלמודים ורמב"ם.

(ג) שם (נ' ע"ב) ש' טעמי אית מאן דגרים בבהרת עזה כו' חיוור חד סאיב סהדא חד תרין תרי סהדא ורכיא מכא"ו אפי' מאה כתר.

שלא נמצא ד"ז במשנה ותוספתא ות"כ ורמב"ם. **(ד) שם** (נ"א ב') וירחיק ביתא (בית המנוגע לאחר נחיצה בשבוע ג')

מאתרי' מיסודא קדמאה תרי טפחי'. ג"ז לא נמצא בשו' מקום (ושעם שיעור טפחים, אולי משום שהוא כדי אחיזה בב' ידים כמ"ש הר"ש בכלים סכ"ט ס"ה, ובחולין (קכ"ג). מפרשין כדי אחיזה טפח כסול, ויש להעיר מההיא דסנהדרין (ע"א). מקום ה' בתחום עזה וקורין לו הורכתא סדירתא ופרש"י שנותן שם בית המנוגע, שלכאורה למה קראוהו בשם זה לזכיר מה שהי' כבר, כיון דליכא נ"ט סוה עתה (אם לא לזכר החידוש וזכר בעלמא) גם למה הניחוהו הורכה, ולא חזרו לבנותו, ולפ"ד הזוהר י"ל כיון שמקום יסוד הבית נשאר אסור (או סכנה עכ"פ) לבנות עליו וצריך להרחיק ממנו ב' טפחים, לכן הנחילו שם זה לזכרון עולם, בכדי לידע לדורות להזהר בו, גם מטעם זה לא רצו לבנותו, כיון שעדיין במקום היסוד ב' טפחים נשאר שליטת רוח צרעת, לא רצו להיות שכנים קרוב לו, גם איפשר ה' המקום קטן מהכיל הבית שם אחרי הרחקת ב' הטפחים), ובאלו המאמרים, אין שום חסרון בענין המאמר אם ה' משמיט אלו הדינין המיוחדים לגמרי.

(ה) פ' אמור (צ"ב א') בענין אותו ואת בנו, דא"ר יהודא אי משום צערא דבעירא ניכוס להאי בביתא חד ולהאי בביתא

אחרא או להאי השתא ולהאי לבתר וא"ל ר' יוסי אית מאן דשריג או הכי כו'. שלא נמצא לפנינו בתלמוד וברייתות מאן דשרי בזה, ולא הוצרך אל המאמר, ואדרבא ה' לו לפרש בקושי' דר' יהודא והא ליכא מאן דשרי אלא כו', ולמה ה' לו לבדות משמי' דר' יוסי דאיכא מאן דשרי, ולכתוב עליו דלאו הכי, אם לא שבאמת ה' בימיהם חד מתנאי יחידאה דהוי ס"ל הכי, והוצרכו להזכירו לדחות דעתו מהלכה.

(ו) ב' נשא (קכ"ד א') ושהם אחרא ולא כהנא דכהנא אסיר ל' בדינא. אשר ד"ז לא נזכר בשום מקום, ואדרבא

מצי' ברפ"ה דברכות (לא :) דהו מהדרי בתר כהן וא"ל שמואל שחיטה בזר בשרה, אבל לאכור בכהן לא שמענו. שם

(ז) **שם** (שם ב') שהכהן כותב בפרשת סוטה שם הוי"ה בארץ מישור ולמפרע. שזה לא נזכר בשום מקום, ולא הי' בורה מלבו ח"ו דבר כזה, להתיר למחוק שם אחד נוסף על הכתוב בפ' סוטה, שכיון שאינו נצרך מדינא, הו"ל בלאו דמוחק את השם.

(ח) **שם** (קמ"ו ב') כל כהן דפרס ידוי בעי לאתקדשא כו' דא ליואה כו' ובצד"ס כו' לוי דאיתקדש כו' בעי הוא כו'. אשר ג"ו לא נמצא, וכל אלו הדיני' המיוחדים, אין עיקר המאמרים נבנה עליהם, ובחנם לא הי' בודאם מלבו ח"ו.

ב **ממ"ש** בפ' יתרו במאמר השרטוטין (ע"ד ב' ע"ה א') בכל א' מן הד' ציורין בסוף כל ציור, זרעא דרוד אי איתחוי כו' זרעא דרוד אתהפך כו' זרעא דרוד איהו בהיפוכא, ובאחרון שם זרעא דרוד סוד ה' ליראיו (ועיי' בלקושי הגר"א כ"י מ"ש בזה למה לא גילו בציור הרביעי), ואם לא נכתב זה בימי קדם שהי' ידוע עדיין זרע ב"ד בייחוסן, למה זה הי' לו למרוח חנם לערב דבר במל בענין זה של חכמת השרטוטין (*) מה שלא נצרך לו זה לענין המאמרים כלל :

ענף הרביעי

קצת השערות, שנכתבו מאמרי הוזהר בזמן רשב"י ותלמידיו.

א **בוזהר ס'פ וארא** (ל"ב א') ארבע מאה שנין קיים ההוא ממנא דבני ישמעאל כו' ויהיב להו חולקא בארעא קדישא כו'. והנה ידוע, שעמא"ר מלך ישמעאל כבש ירושלים ואה"ק שנת שצ"ו לאלף החמישי, והוא אחר חורבן בית שני (שהי' קע"ב שנה קודם סוף אלף הרביעי) תקס"ט שנה, והי' א"כ א"י מן החרבן עד כיבוש ישמעאל

(*) אמתת החכמה הזאת בסימני השרטוטין, נחפרסם כעת אף בין העמים, וחזברו כמה חיבורים בזה בימינו, וכדרשח כרמז"ן על הסוד לפני מלך קספילי"ס, הזכיר, שצימיו הי' חכס א' ר' שצתי היוני שלמד חכמה מ מחכמי אלמניא"ה (אשכנז) והי' מגיד נפלאות לעיני העמים בהכרת העמים ע"פ שרטוטין וסימנין .

ישמעאל אותה תקס"ט שנה, ומה ענין שתפס כאן ת' שנה קיים ההוא ממנא כו', ובימי ר"ם דליאון כבר הי' הדבר ידוע, והי' יכול לחשוב החשבון בכיוון (וכבר אמרו בירושלמי סנהדרין פ"ג ח"ח וזכינו הרי"ף ור"ם ז"ל דבר הוי חמי סהדין מכוונין הוי חקר (שודך עדי שקר להתייעץ תחלה לבין עדותם השקרי בכיון יותר) וכד הוי חמי חכין והכין הוי מכין ע"ש), אלא נראין הדברים, שדבר זה נאמר בימי רשב"י ותלמידיו (ר' יוסי ור' חייא המדברים שם במאמר הזה) שהיו בימי רבי שעברו כבר כמעט ערך מאה שנה מהחורבן, ונשאר מאותו זמן עד כיבוש ישמעאל לא"י תס"ט שנה, ותפסו רק המאות השלמים ת' שנה, ושיירו ס"ט שנה היחידות, וה"ו כנבואה עתידה שאחר ת' שנה עתידין ישמעאל לכבוש א"י וכמ"ש וזמנין בני ישמעאל למשלם בארעא קדישא כו' (ומ"ש שם ויהיב להו חולקא לתתא בארעא קדישא כו', היינו שניתנה לו בגזירה שיכבשנה לאחר ת' שנה), וקמני אמנה, שלא יאמינו לעתידות הזה שיוכתב בזוהר, ויביאו רא' מזה, שאררבא מסתמא כבר נכבשה אז א"י מהישמעאלים כשנכתב, יבאו נא ויענו, על מ"ש שם במאמר ההוא נבואה גלו' ומקוימת בימינו (נשסס), שאם אך היו מסכימים כל מלכי אדום לדעת אחת, בנקל הי' להם לכבוש א"י מיד הישמעאלים (ולא היו צריכים למלחמות גדולות וכבודות אשר נלהסו עלי' בימי קדם במסעי הצלב הידועים קרייצ ציג"ע ולא עלתה בידם להחזיקה בידם, רקזמן קצר, שחזרו הישמעאלים וכבשוה מידם) (נשסס), ושעלי יצמח צמח בן דוד (דהיינו שכן דוד יכבוש א"י מידם) בפרקי ר"א פב"ח עמ"ש"ש בביאורי בס"ד (בהשפחות כ"י), והפר"א נסדר ודאי קודם התפשטות מלכות ישמעאל (*), וכמ"ש במבוא להפר"א בס"ד להוכיח שנתחבר קודם חתימת התלמודי' ירוש' ובבלי :

ב ב' שמו' (ו' ע"ב) דאמר ר"א בר"ש שולמנא דמצראי אעדיאו וזמין חד מלכא מרומאי לאעברא בכל ארעא דמצרים

(* וראיתי להעיר מה עוד בשערה ראוי לזה, וכו', כי ראיתי בחיבור חכם א' מבני עמנו שהוכיח שגביא הישמעאלים השחמם הרבה בדברי מדרשי חז"ל שהזכירם בחיבור הקארא"ן. וכיאר עוד שם שהמאמרים הכס וזף מחמרי נביאים לא מפי כתבם ידעם, רק מפי הפרסום בעם ע"ש. והנה בין המאמרים מדרשי חז"ל שהזכיר שם שגביא בקארא"ן. נמלאים כמה מאמרים מהפרקי ר"א. ומעסה אחרי שכבר בימי גביא הישמעאלים. היו דברי הפר"א מפורסמים, עד שהיו שגורים כפי העם. וכלו מפי העם להאזין של נביא הישמעאלים, ממלא מוכן, שהיבור הפר"א הי' הרבה קודם לו. וכ"ס קודם כיעוס ס"י ע"י עמאר. שהי' יוסף מעשר שנים אחר מיחסו של גביא הישמעאלים :

דמצרים ולמנאה במצרים רברבי תריסין. והנה בזמן ר"א ב"ר שמעון שהי' חבירו של רבי, בן הי' הדבר, שנלחם אנמונינום קיסר חמי במצרים, וכמ"ש במכילתא בשלח פרשתא דשירה פ"ז ששאל אנמונינום את רבי אני מבקש לילך לאלכסנדריא (של מצרים) שמא יעמוד מלך (של מצרים) וינצחני והשיב לו רבי שכתוב לנו שאין מצרים יכולה להעמיד לא מלך ולא שר (גדול שיהי' יכולה ביה לבגז מלכות רומי הגדולה אז) שנא' מן הממלכות ההי' שפלה וגו' והמעמתי' מבלי רדות בנוים, עכ"ל. ומסתמא נתקיימו דברי רבי, וכן אמר בפ"י דפסחים (ק"ט.) שאחד מאוצרות יוסף במצרים נתגלה לאנמונינום בן אסווירוס, דהיינו כשכבש מצרים במלחמה ההיא, בימי רבי ור"א ב"ר שמעון, [ומ"ש עוד שם ג' שלטוני עמסין קיימין ברומי בארעא וזמינין למעבד גזרין בישינן לישראל מכסרא דרומאי. לא תפשת שבימי ר"א בר"ש ורבי הי' שלום לישראל מן הצרות, דלשון זמינין למעבד כו' פירושו עתידין לאחר זמן, ולא באותה שעה מכס בימי ר"א ב"ר שמעון ורבי, רק אז הוקמו לשלטונין, ולשון ג' שלטוני עמסין קיימין ברומי, פירושו שלכונין על אומות אחרות שהיו תחת ממשלת רומי והיו סמנין עליהם שלטונין ופקדיים ברומי, ולא על מושלי וקסרי רומי קאמר (דלא שייך לומר שהוקמו שלשה כאתת), וכן הי' שאחרי מות רבי, החלו פקדי ומושלי הרומיים להצר לישראל].

ואם יטעון מוען לאמר, כי המזויף שם רשב"י ותלמידיו על הזוהר התחכם בערמה, לכיוון דברים כאלו שימצאו אח"כ שהי' בזמן ההוא, וכן בההיא דישמעאל שלפני זה, העמיק להערים לכתוב הזמן של ת' שנים, בכדי שיוקח מל"ז ראי' להחזיק הדבר שרשב"י חיברו, אף אנו נאמר, עינינו הרואות, שמשדר ס' הזוהר, לא שת לבו לעצות עמוקות כאלה ח"ו, שא"כ יותר הי' לו להזהר בענין הלשון, ומאמרים מהש"ס שמוזכר בו, וישארי דברים, שניתן יד ומקום למערערים לערער על אמיתותו לכל קורא בראשית העיון, והנה הניח כ"ו ביד המערערים ליתן להב פתחון פה (ער כי אם נעשה בזיוף, נצטרך לומר שלא הי' זיפן בקי כלל במלאכת הזיוף כזה), ומאין הרגלים לומר, שעשה רבות פחשבות כאלו להחזיק זיופו, הלא כל הולך ישר, יעפוט זה בשכלו, שאין מקום למענות אלו וכי"ב.

וראייתי להעיר בסיום ענף זה, שהערותי בו ובענף הקודם, שנתחבר הזוהר בימי הנאים ומקודם לחתימת התלמוד, שקרוב להיות דברי שניהם קיימים, שעיקר חיבור הזוהר נסדר בימי הנאים ותלמידיו רשב"י ע"פ ר' אבא וכמ"ל בענף החמישי אי"ה, אבל נמצאי' ג"כ מאמרים שנסדרו במדרשו של רשב"י מתלמידיו תלמידיו שהיו בימי אמוראי', רק הו' הנו בי מדרשא דרשב"י מתניה' דיד'

ידי', והיו מוסיפים בדבריו, וכמ"ש במבוא לפר"א אות א' בס"ד שכן נמצא בכל ספרי התנאים שבידינו, ובפרט מדרש הנעלם שרוב המדברים בו הם האמוראים, וראי עיקרו נסדר בימי אמוראים, וכמדומני שדעת רבי' הגדול הגר"א ז"ל הי' כן, שנסדר בימי האמוראים קודם חתימת התלמוד, שמצאתי בפירושו על הרע"ם בהעלותך (הגרס' בוילנא תק"ע) קנ"ג א' שכתוב שם ברע"ם ועוד בפרק הרואה הרואה תמרים כו', שמחק מלות, כפ' הרואה (שאפשר שהוא ציון מהמעתיקים), וכמו כן בהקדמת תיקונים ב' ע"ב שכתוב שם ועל האי צפור קא רמיו רבנן בהגדה דבתרא דרכה בר בר חנא כו', מחק רק מלות, בהגדה דבתרא, נראה שזה שהוזכר עובדא דרבב"ח לא הוקשה בעיניו ז"ל, שנכתב בימי אמוראים (וכן כתוב בס' תיקונים כ"י מיוחס להר"ח ז"ל שבידי, וז"ל נראה שהקדמ' תקונין הוא מהאמוראים הבאים אחריו ולא דברי רשב"י וחבריו אבל התיקונים הם מרשב"י וחבריו. עכ"ל), וכן מצאתי בפ"י על ההיכלות היכל ג' על מאמר דפקודי ר"ג ע"א והא אוקמיהו בגין דמנע כו' כתב ז"ל ר"ל שאמרו כל הנחנה בלא ברכה כאלו נחל כו', וכן בכ"מ שאומר והא אוקמיהו, כתוב באגדות, עכ"ל. וכן ביאר עד"ז בפירושו בכ"מ, שנתכוונו בזוהר למאמרי אמוראים שבגמ' ומדרשים, ואע"פ שהמאמרים אלו הוזכרו בגמ' ומדרשים בשם אמוראים אחרונים, ובזוהר או רע"ם הביאום קדמונים להם, או לפעמים תנאים, אין בזה תמיה של כלום, שהרי זה כמו כמה מימרות אמוראים אחרונים, דמית' עלי' בש"ס תניא גמי הכי, או תניא דמסייע לי', שא"כ כבר נאמרו דברי האמוראים בימי התנאים ונקבעו בברייתות, רק דבעלי המימרות האמוראים לא הוי שמיע להו הני ברייתות וכיונו מלבם לדבריהם (ועיי' תשובת רשב"ם לראב"ן בס"ס הראב"ן קס"ד ע"ד קס"ח ע"ד), וכבר אסקינן בפ"ק דב"ב (י"ב א' ב') מהוכחה זו דחכם עדיף מנביא דאמר גברא רבא (מהאמוראים) מלתא ואיתמר משמי' דר"ע בן יוסף או מתאמרה הלכה למשה מסיני כוותי', וכן אמרו בריש חגיגה (ג'): שאמר ר"א אל תחושו למנינכם (ע"ש פירש"י) כך מקובלני כו' הלכה למשה מסיני, וכן צ"ל בע"כ אף בכ"מ שלא נזכר בגמ' הדינין רק ממימרי דאמוראי, ובכל זה היו ידועין מכבר מהל"ם ונשכחו עד שהחזירום אמוראים אלו ונאמרו בבהמ"ד ונקבעו בש"ס בשמם (וכן אמרו בירושלמי פ"ק דפאה ופ"ק דשבת ה"ד כך היתה הלכה בידם ושכחוהו ועמרו השניים והסכימו ע"ד הראשונים ללמדך שכל דבר שב"ד נותנין נפשם עליהם סתם להתקיים בידם [שיקצו ויעמדו על האמת] כמה שנאמר למשה מסיני) - וכנזן

וכגון לדוגמא שב שמעתהא דאמוראי במריפות רפ"ג דחולין (מ"ג):
 שמפורש שם בסוגיא דמנין להו בי"ח מרפות שנאמרו למשה בסיני,
 גם לא ס"ד שעד ימי האמוראים שחידשו שב שמעתתי דמריפות אלו,
 לא היו ידועים כלל ואכלו מרפות דאורייתא ח"ו, וא"כ הי' להם
 להמריף למפרע כל הכלים שנשתמשו בהם בבשר שקרה בהן מריפות
 אלו (רק אם לא הי' ידועים שאידעו, י"ל דאולינן בתר רובא), אלא ודאי
 היו ידועים גם בתחלה הני שמעתתי בימי התנאים וגם בימי
 אמוראים (*), רק באותה שעה שסידרו הגמ' נשכחו דברי התנאים
 והוזכרו בבהמ"ד משמי' דאמוראי אלו וקבעום בשמם, וכן בהלכות
 שחיטה של אלדר הדני (שהוא הלכות א"י שהזכירו החוס' וש"ס ריש חולין)
 גמצאים רוב הרינים הנקבעים בגמרא לפנינו מימרי דאמוראים, נאמרים
 שם מהלכה למשה מסיני

ולא הלכות בלבד, אלא אף בהגדות, אמרו בירושלמי רפ"ד
 דמגלה ובויקרא רבה ר"פ כ"ב וקה"ר פ"א ועליהם ככל
 הדברים וגו' תלמוד תוספתות ואגדות כו' כולן נאמרו למשה בסיני,
 וכבר בימי התנאים הי' סדורים להם אגדות על תנ"ך, וכמ"ש
 פ"ק דקדושין (ל"ג). שקבל ר"ש ברבי לאביו רבי על ר' חייא שני
 חומשים שניתו לו בם' תהלים ופרש"י מדרש אגדותיו, ולשון שניתו
 משמע שהיו קבועין להם במשנה (והארכתי עוד בזה בהערה לפי' על מדרש משלי
 ובהערה על הפסיקתא בס"ד ואכמ"ל בזה), ולכן אין להתפלא אם מיטרות
 האגדות שהוזכרו בש"ס ומדרשים משמי' דאמוראי בתראי, נזכרו בלשונם
 בפי התנאים ואמוראים הקודמים בזוהר ורע"מ ומדה"ל.

ואף תלמוד, שהוא השקלא וטריא בדברי הלכות המשנה (המקובלת
 בלשונה מסיני כמ"ש הרמב"ם בהקדמתו לס' זרעים) כבר הי' להם
 בימי תנאים, וכמו שהזכירו ברבי"ז ספ"ב דסוכה (כ"ח). שלא הגיע
 בו

(*) ומקום לומר, דהני ז' שמעתי דלמירין פ"ד דערוזין (מ"ג). דלימיר
 ע"פ אליהו ז"ל נלמד קמי דרב חסדא נסורא ונפליא קמי דרבה בפומבדיתא
 (כן נראה עיקר כגו', ולא כגו' שלנו קמי דרבה, דרבה לא הי' בפומבדיתא אלא
 במחוזא והרדעא, גם לא הי' ראש ישיבה בימי רב חסדא, אבל רבה הי'
 חזירו של ר"ה וכו' ר"י בפומבדיתא אחר רב יסודא בימי רב חסדא) בן
 הן כני ז' שמעתי דמריפתא אלו (רק לגי' שלנו רבא א"ל לומר כן, דהא
 איכא בזה חדא דלמרה רב עזירא משמי' דרבא גופי', אבל לגי' רבה ניהא,
 ולא תקשה כ"כ דשמעתהא דרבא יאמרו בפני ר"ה ורבה. דאשכחן בכ"מ דשמועות
 בתלמידים נראו בעיני רבותיהם. וכ"ש לפמ"ש שהיו הלכה למשה מסיני ונשתכחו
 ואלו החזירים משללולס):

כו' נמרא וע"ש בפירש"י, וכן אמרו פ"ק דברכות (ו'). להורות
 זה נמרא, ומעתה לא יפלא מה שהוזכר לשון תלמוד בכ"מ בזוהר
 ורע"מ כמו לדונמא ברע"מ פנחס רמ"ד ב' ורבנן דמתני' ואמוראים
 כל תלמודא דלהון על רזין דאורייתא סדרו כהון כו'. ובפרט לפמ"ש
 שנתחבר בימי אמוראים (ואיפשר כבר נסדר התלמוד הירושלמי אז). וכן
 מה שהוזכרו לשונות של סוגיות התלמוד כגון לשון תיקו שהוזכר ברע"מ
 פ' צו כ"ו ב' אתמר תיקו בהון וכל תיקו דאיסורא כו', וכן בתיקונים
 תי' כ"א (ס"א א' ב') ותו"ח (ע"ה ע"ג) לשונות הסוגיות הצרכה שאלה
 שמעתא כו' ע"ש, כי כיון שהיה להם תלמוד, כבר היה להם כללי
 סוגיותיו ג"כ סדורים בפייהם. וקצת סיוע למ"ש שמאמרים ומעשיות
 שקרו להאמוראים היו לפני הזוהר. אבל לא חתימת הש"ס וסוגיא
 דהתלמודא של רב אשי וישיבתו. יש להביא מההיא דס"פ שמות י"ט
 ב' שהוזכר שם הא דאובא ממיא (דא"ל לרב קמינא בברכות ג"ס א.) הקב"ה
 מוריד ב' דמעות לים הגדול ואר"י שם בזוהר דלאו מלה ברירא
 היא דהא א"ל לאובא ממיא דהוא כריב ומל' כריבין ואר"א לאו
 בתר אובא ממיא אזלינן דברירא דמלה הוא. והרי לפנינו בש"ס
 שם מסיק הש"ס עצמו אהא דא"ל רב קמינא כן לאובא ממיא.
 ולא היא גוהא גוהא הוי עביד והא דלא אודי ל' כי היכי דלא
 לימנעו כ"ע אבתרי'. אלא משמע דהאי ולא היא מסקנא דסתמא
 דש"ס דהוא רב אשי וישיבתו, זה לא הי' בימי מסדר המאמר ההוא
 בזוהר (והוא מדרש הנעלם כמו רוב המאמרים שם בפרישה), אבל המעשה
 דרב קמינא עם האובא ממיא היה ידוע להם ג"כ בלשונה,
 ואיפשר רב קמינא זה קדמון הי' בימי רבי וחבריו תלמידי רשב"י (ויתיישב שר"א
 ור"י שהזכירו שם דבריו הן הן מחברי ותלמידי רשב"י כסתמן בס' הזוהר תמיד, ולא נצטרך
 לומר שהן אמוראים המצויים תמיד במדרש הנעלם, וכמו שזכר שם במאמר ההוא ר'
 יהושע דסבנין שהוא אמורא). ומקום לזה, הואיל ונמצא רב דניאל בר רב קמינא תלמיד רב
 ואומר בשמו בכ"מ בש"ס, עיי' סה"ד, א"כ רב קמינא אביו הי' בימי רב, ושפיר י"ל שהי'
 מחברתו של רבי ותלמידיו שהיו בהן ג"כ תלמידי רשב"י כמו ר' חייא ואחרים, ואיפשר
 שהי' תנא רק מפני שהי' מבבל נקרא בשם רב כמו רב המנונא סבא ורב ייבא סבא שכוזהר
 ועמס"ל בענף החמישי אות כ' בס"ד בזה, וקצת סמך לזה, שלכן נקבעו דבריו בגמ' שם
 בברכות קודם דברי רב נתן שהוא תנא אחרון, שאמרו עליו ר' ור' נתן טוף משנה]:

ענף החמישי

ע"ד לשון הארמי, שמענו המערערים. שבזמן התנאים היו כותבין
 דברי התורה בלשון הקדש. כהמשנה איתוספתא וכל
 מדרשי התורה. ולשון ארמי הי' בימיהם לשון הדיוטות, ולא היו כותבין
 בו ד"ת, ובפרט סתרי התורה. וע"ד סגנון וסוגיות הלשון שכוזהר.
 ראיתי

(א) ראיתי להציע החלה, מה שיש לפלפל בזה לדינא בס"ד, שלכאורה מקום לומר, בהא דקי"ל (גיטין ס'. תסורה י"ד): דברים שבע"פ אי אתה רשאי לאומרן בכתב, דיש ללמוד מבת ביקתא, רישא, דדברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרן בע"פ, שכתבו ההוס' רפמ"ו דשבת (קט"ו). ד"ה לא כו' דבלשון תרגום מותר לאומרם בע"פ מדמתרגם רב יוסף (ובריש ב"ק ג'): דחו זה. דהא משום עת לעשות אמרינן (בגטין ותסורה שם) דשרי ואין לך עת לעשות גדול מזה. ויש לטעון על דבריהם, דלפ"ד הספרשים דבלשון תרגום ליכא איסורא, א"כ אין כאן עת לעשות, כיון דאיפשר בהתירא, ועמש"ל אי"ה בזה), א"כ ה"ה ה"נ סיפא דדברים שבע"פ אי אתה רשאי לאומרם בכתב, היינו דוקא בלה"ק כתורה שבכתב הוא דאסור אבל בלשון אחר ובתרגום שרי, וסיוג לסברא זו מצאתי שכתב רמ"א בתשובה ס"נ ל"ד שבכתב שאינו אשורי מותר לכתוב דברים שבע"פ, וכתב שכ שלכן המציאו הראשונים ז"ל כתב משימ"א כדי להתיר לכתוב בו תושבע"פ, וא"כ ודאי י"ל דה"נ בלשון אחר (ולפ"ד הסאירי בפסקי במגלה ס"ק ט'). שאר ספרים שהתירו לכתוב יוונית היינו הכתב ולא הלשון, א"כ י"ל שלפ"ד רמ"א הוי ק"ו להתיר לכתוב בלשון אחר, אבל ריא"ז בש"ג רפ"ב דמגלה כתב להיפוך שדווקא הלשון התירו ולא הכתב, ועיי' באורי הגר"א א"ח סתר"צ סק"ב, ובמ"ש בס"ד בחדושי על הרא"ש דמגלה רפ"ב בזה), וכן יש מקום לזה, לדרשא דתנא דבי ר' ישמעאל (ישי ושל) מן כתב לך את הדברים האלה האלה אתה כותב ואי אתה כותב הלכות, דהאלה משמע כהווייתן שהן בלה"ק (דהאלה טשמע כדבתיבא כמ"ש ס"ב דסוטה (י"ז): ע"ש בתוס'), והיינו דמחדש תנא דבי ר"י בדרשא זו, ולא סגי לי' במאי דדרש תחלה ר"י בר נחמני מדכת' כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית שדברים שבע"פ אי אתה רשאי לאומרם בכתב, דאי מהך דרשא לא הוי ידעינן שום התירא לכתוב דשבע"פ אפי' בלשון אחר, דסד"א הברית הוא שילמדו דווקא בע"פ (וכרסשסע באמת לר' יוחנן דדרש הכי כמשיח"ל אי"ה), לכן דרש לה מן כתב לך את הדברים האלה למידק כאלה בלה"ק אסור אבל בלשון אחר שרי, וכן ה' נראה דלכא' פשמי' דטעמ' דתושבע"פ אין רשאי לאמרם בכתב הוא להבדיל' מתושב"כ (*), וכל

(*) וי"ל שטעם זה נכתבו חכמה שלמה רבתי ומגלה יאודית מעיקרן בלשון ארמי (כנראה מפ' הסורה להרמב"ן בהקדמתו על חכמה שלמה רבקה. ועל מגלה יאודית בפירושו לפ' כי חלל ע"ס) כדי להבדילן מזה מכחצי הקדש (אבל ס' בן סירא הובא בש"ס ברוב המקומות לשונו בלה"ק. רק בפי חלק (ק): הוזכרו תמיד מאמרים חמנו בלשון ארמי. ואין מזכיר הסעס למה נכתב

זבל שאינה בלה"ק נראה לכל שאינה תושב"כ שניתנה בלה"ק ואסור מעיקר דינא לכתבה תרגום ובכל לשון, ומעתה ה' מקום לומר שלכן נכתב הזוהר בלשון ארמי, שבימי רשב"י ותלמידיו, עדיין לא התירו לכתוב ספרי דאגדתא משום עת לעשות, לכן המציאו התירא לכתוב בלשון ארמי שמותר בכל זמן לכתוב בו תושבע"פ, שאינו כתושב"כ שבלה"ק דווקא נכתבת, אבל כאמת אין נראה זה עיקר להלכה, שא"כ תיקשי לן בתמורה שם, מאי מקשי' אדרב דימי שם דאמר אי אשכחית דכתב איגרתא שלחי לי' לרב יוסף כו' מהא דדשבוע"פ אי אתה רשאי לאמרם בכתב, דלמא רב דימי בלשון ארמי רצה לכתבה, אי איתא דליכא איסורא בלשון ארמי, גם מאי משני שם דלמא מלהא חדתא שאני משום עת לעשות לה' הפרו כדר"י ור"ל מעייני בספרא דאגדתא כו'. דמאי עת לעשות איכא הכא בכדי להתיר האסור. דהיינו לכתוב בלה"ק. כיון דאיפשר שפיר לכתוב בלשון ארמי דליכא איסורא וליכא הפרה כלל. והני דכתבי סיפרא דאגדתא נמי שהוצרכו ר"י ור"ל להתיר קריאתן משום עת לעשות. הו"ל לכתוב בלשון ארמי דליכא איסורא והפרה כלל. או בכתב אחר שאינו אשורי לפ"ד הדמ"א בתשובה הנ"ל. אלא ודאי מוכרחין אנו לומר. שאיסור כתיבת תושבע"פ שוה בכל לשון ובכל כתב. ואין להמציא בו התיר כתיבה אם לא ע"י הפרת האיסור בעת לעשות לה'. וכן משמע ודאי לפי דרש"י דר' יוחנן בגמין שם דלא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא בשביל תושבע"פ דכתי' כי ע"פ הדברים האלה. והיינו משום שקשה למגמריניהו ולגרסיניהו בע"פ כדאמרי'

נכתב צב' לשונות. וכן ספרא דחדס קדמאס הונח צב"מ רפ"ז (פ"ה:) ממנו הלשון קלמו לה"ק וקלמו לשון ארמי. ועיי' פ"ב דמסנהדרין (ל"ה:) חדס"ר בלשון ארמי סיפר). וכן מגלת תענית נכתבה עיקרס בלשון ארמית מסעס זה, כי עיקרס דסיינו בימים שכן י"ס שססור להסעסות ולספוד צכן (סז) נכתב בימים קדמונים (סבי' חסור עדיין לכתוב דשבוע"פ) נכתבה בלשון ארמי להבדילה מכתבי הקדש, רק הסעסס וסיפורי הנסים שנכלל צכן לפעמים חיו דרשות ובי' חסור לכתבן מחלס כלל חושבע"פ וסיו סוין חופן בע"פ בלה"ק (כמ"ס חכס דורנו הג"מ צבי חיוס צספרו חורס נביאים פ"ו צהגה"ה ח' ע"ב) לכן חס"כ צססססורו לכתוב חושבע"פ, וכססוס יחד עס מגלת סעסית הקדומה, נסססרו כן חלו בלשון ארמי וחלו בלה"ק (ויס להוסיק עוד ססימים היו נסרכים לידע עכ"פ חף להדיוסות וע"ה, לכן כססוס בלשון הדיוסות צסרמית סיחי' מוצן לכל, חכל הסעססס צסיפורי הנסים וסדרסוס לא סיו נסרכים לידע לכל רק לס"ח לכן סנחוס בלה"ק ובע"פ ככל חושבע"פ.)

כדאמר' י"ם לעיל דלכן נכרת ברית על תושבע"פ דווקא משום דתקיפא למגמרינהו (ולא משמע לומר שמשום עומק הדברים קאמר. אלא ספני שבע"פ קשה יותר למגמר, והיינו דקאמר למגמרי' ולא למיסבירינהו) והיינו דאמר ר' יוחנן בשמ"ר פמ"ו (ובירושלמי פ"ב דפאה ורפ"ד דסגלה יפסיקתא דכלת משה ותנחומא פ' וירא חלשון קצר בסאמר זה) אם המרת אותה ועשית מה שבע"פ בכתב כו' אינך מקבל שכר (וכהאי לישראל ארחב"א א"ר יוחנן בתמורה שם כותבי הלכות כשורפי תורה והלומדה אינו מקבל שכר, ועיי' בירושלמי רפס"ז דשבת וכמ' סופרים פס"ז ה"ב) למה שכך נתתי תורה בכתב ותורה בע"פ, משמע דגזירת הכתוב היא בלא מעם (ושם אמרו משמ' רר"י בר שמעון כלישנא דר"י בגמין שם שאם המרת אחא מבטל הברית, והיינו כדד"י שהברית נכרת דוקא ע"פ תושבע"פ עקשה לגורסה וצריך לכיגורס בה תדיר שלא ישכחנה, וברית הוא דבר חטונה חסיד לזכרון), וכן נראה לפי המעם שכתב הריטב"א בחידושיו לגמין שם בשם רבו (הרא"ה, והמעם הזה נמצא גם בס' המורה להרמב"ם, ומשמע שלא רצה הריטב"א להזכירו בשמו ז"ל בזה. משום דלא נחה דעת הראשונים ז"ל במעמי מצות דיהיב הרמב"ם ז"ל כידוע). משום שבדברים שבע"פ צרי' דקדוק המיב במעמו של דבר וכי"ב ולכן בעינן שימסור הרב לתלמיד מפה לפה וימסור לו כראוי, אבל אם יכתבום ילמדו מהוך הכתב ויבואו לידי טעות ע"ש, שלפי מעם זה פשיטא שאסור בכל לשון ובכל כתב, וא"כ אין מקום למעם זה על כתיבת הזוהר בלשון ארמי, וצריכין אנו למעמים אחרים.

ב לפי מה שנראה בזוהר (והעירני לזה מכבר חכם א') שכותב ס' הזוהר הוא ר' אבא, כמו שאמר ר"ש באדרא זוטא דהאוינו רכ"ז ב' ר' אבא יכתוב כו' וכן שם סוף האדרא זוטא (א"ר אבא) ואנא כתבנא סברנא למיכתב טפי כו', ובפ' משפמים קכ"ג ב' דאנא כתבנא מבוצינא קדישא כו', ור' אבא בבלאה הוי, והוי מישתעי בלשון ארמי כבני בבל וכתב הזוהר כלשונו ולשון חכמי בבל בענינים אלו (ועמס"ל בזה אי"ה שבני בבל היו רגילין להעלי' חסדו'), ולא מבעיא לפ"ד האומרים שר' אבא זה הוא רב, שידוע שהיה בבלאה (ועלה לא"י בימי רבי ואח"כ חזר לבבל), אלא שבאמת זה רחוק (וכמ"ש בסה"ד להוכיח, ממה שניראה בזוהר שר' אבא הי' גדול מר' חייא. וא"כ אינו רב שהי' קטן ותלמידו של ר"ח. ועוד יש להוכיח קצת מזה שבזוהר ר"פ לך לך נזכר שהי' לר' אבא בן ר' יעקב. ובש"ס לא נזכר לרב בן בשם זה) רק שמ"מ נראה שר' אבא שבזוהר בבלאה היה, ומ"ש בס"פ לך לך צ"ב ב' דהוי אתי לבי מרוניא (לבית דירתו ואדנותו) דחמיו כו' אערעו בכפר מרשא כו', וכפר מרשא הוא מתא מחסיא כדאי' במדר"ג וירא ק"א ב' (ורמזו ע"ז המעשה גם בפ' לך לך צ"ד ב'.

במצויין שם) שהיא עיר בבבל כידוע בגמרא (וס' ש' שם בסוף המאמר דפ' י"ד לך חנ"ל יגלן לבבל לביני חברייא כו'. דמשמע קצת דכפר מרשא אינה בבבל. צ"ל דהיינו לעיר בבבל עתוס' ספ"ב דשבת או ר"ל למקום שחברייא שרוין בבבל שה' שם ת"ח מעולם. ואלו כפר מרשא כפר קטן רחוק ה' ממקום גבד"ל ר' אבא שם צ"ד א' כ"כ אותן חכיסון ואתון יתבין הנא) וא"כ חמיו מבבל שהלך למקום דירתו, עוד להלאה מכפר מרשא מתא מחסיא, ובפ' במדבר קי"ח א"ר אבא חמי בני נשי דהוו חדו בבי מרוניא דבבל כו', ובסדר תנאים ואמוראים (הנדפס בפראג) כתוב שכשבא רב לבבל מצא שם את ר' אבא מנהיג שררה בבבל וכ"ז שהי' קיים לא נהג רב שררה בבבל עד שמת ר' אבא, ואם גי' זו אמית' קרוב הדבר, שזהו ר' אבא שהי' מחבורתו של רשב"י והיה בבבלאה, ונהג שררה בבבל (אחר פטירתו של רשב"י חזר לו לבבל), וי"ל עוד שז"ש בדברי רב שרירא ורב האי שבערוך ע' אבוי שיש רב אבא תנא דברייתא, שמפני שהי' מבבל קראוהו רב, שכן התנאים שהיו בימים הראשונים בבבל קרויים ג"כ רב, כמו רב המנונא סבא שבזוהר שהי' זקן מרשב"י ונפטר קודם לו (ובפ' משפטים קכ"ד א' משמע שהי' בזמן הבית שהי' עולים בגל ומקריבים קרבנות ע"ש. מ' קצת משמע מס' פ' תרומה קמ"ו רע"ב בשם רב המנונא סבא קדמאה. דשנים היו הנזכרים בזוהר. לבד רב המנונא סבא האמורא מתלמידי דרב) ורב ייבא סבא שבזוהר, וכן רב הונא ריש גלותא שבימי רבי הנזכר בירושלמי פ"ט דכלאים, שאף שהיו תנאים (כי לא יצדק עליהם שם אמורא' שהנח על האמוראים שאחר חיבור השנה. שלא הוסיפו עוד כ"א מיסרות ופירושי המשנה) מ"מ כיון שהיו מבבל נקראים בשם רב, ויש לומר שר' אבא שבזוהר הוא ג"כ רב אבא ולא רבי אבא, ולא דקדקו המעתיקים כ"כ בזה בהעתק ס' הזוהר (כמו שאף בגס' אותן המקומות שהזכירו הגאונים שכתוב רב אבא בברייתא. הנה לפנינו כבר נשכח זה בהעתקה ונכתב ר' אבא כפי הרגל חסיד בברייתא שם רבי ולא רב) וא"כ זהו בעצמו שהי' בבלי וכי סליק לא"י עדיף כתרי מיני'. לכן הי' הגדול שבחבורת רשב"י), ובמדרש הנעלם וירא קב"ז א' הוזכר ר' אבא סבא, י"ל שלפי שמדה"נ נכתב בימי אמוראים כמש"ל סוף ענף ד', לכן קרא לר' אבא זה בשם ר' אבא סבא נגד ר' אבא האמורא מתלמידי ר' יוחנן שהי' בימיהם.

וגם זה עצמו שבחר ר"ש בר' אבא שיכתוב (לבד מה שנראה שהוא מפני שהי' הגדול בהם והבין הדברים על כוריהן) יש לומר מפני שהי' בבבלאה, שנזכר בזוהר דחברי בבבלאה היו רגילים להסתיר הסודות

הסוויות מהקבלה בלשון סתום וחתום כמ"ש במאמר דס"פ לך לך
הנ"ל ויגלן בבבל בניי חברייא כו' ואתכסיין מילין בגוויי' כו' ,
ובפ' ויחי רכ"ד ב' אר"ש כו' חברייא דבבבל כו' ואינון עיילון לון
בגושפנקא דפרזלא תקיפא סתימא מכל סמריין כו' , לכן בחר בר'
אבא שיכתוב הדברים בלשון ארצו חברי בבבלאה להצניע לפתום
הדברים , ואע"פ שבחיו של ר"ש , הי' רצונו שיאמרו הדברים בגלוי
וכמ"ש בפ' אחרי מות נ"ט ב' ובפ' האזינו רצ"ח א' כד אנן יתבין
קמי' דר"ש כלא איתמר קמי' באיתגליא . ומצינו בפ' אחרי מות
ע"ט א' שנענש ר' יוסא על ששאל בפני ר"ש בלשון נסתר ביעא
דקושטא כו' ע"ש , מ"מ אחרי מות ר"ש , שאמרו בפ' אמור ק"ה ב'
בחר דשכיב ולמכסה עתיק דחברייא מגמגמי ולא קיימי מילין
(והוא בלשון שהוזכר על משנה דבבליא בפ' ויחי שם שאמר ר"ש וכלתו מסתפי
למימר מלין אלין אלא לעאן בגמנומא כו') יש לומר שאדרבא הי' רצון
ר"ש עצמו בזה שיתכסו הדברים בלשונם לגנוז ולהצניע מפני שאינו
ראויין לכך כענין מ"ש בר"ס חוקת ק"פ ע"א וסראסניאו חייביא כו'
בגוונא אחרא לאתכסאה) . כי באמת חכמתו של ר"ש היתה ראוי' להיות
גנוזה ולא בגלוי , וכנראה גם מלשון הירושלמי פ"ק דסנהדרין ה"ב
שאמר לו ר"ע לר"ש דייך שאני ובוראך מכירין כוחך , כלומר ואין
ראוי שתתגלה חכמתך בעולם כמו של ר"מ שם (שהעלהו ר"ע קודם
לר"ש) שתורתו נתגלת 'ורוב סתמי המשנה כוותי' סתם רבי , ונקרא
מאיר פני חכמים בהלכה , שהי' אורו גלוי לכל . אבל של ר"ש
נשארה גנוזה ונעלמת ע"פ רובה . ולכן בחר שיכתוב ר' אבא בבבלאה
בלשון חברייא בניי בבל להנחיל הדברים לדורות , בצניעותא בסיפרא ,
וז"ש ר"ש לר' אבא בפ' פקודי (רל"ז ב') אבא אבא כו' סנפיד בקישר
ואפקיד בקולטך . שפירושו התיר ונענע קשורך שאתה קושר על גניזת
הסודות וקבל גם את זה הסוד לתוכך והפקידנו שם כשתקלטנו למקום
צניעותו) , והנחילו חברייא דבבבל מנהגם זה לדורות הגאונים
שאחריהם לחצניע ולהעלים הדברים עד מאד כמש"ל סוף ענף
ב' בס"ד :

ג ועתה אחרן אני בא להזכיר מ"ש תלמידי האר"י ז"ל על לשון
הארמי ולחזקו במסמרות מן המקרא ומן הגמרא
בס"ד להראות אמיתות , ידוע מ"ש תלמידי האר"י ז"ל (ע' פ"ח
שער הנהגת הלימוד בענין שנים מקרא וא' תרגום . ובכ"ס אחרים
שהתרגום הוא מדרגה תחתונה נגד לה"ק ובה מחזה ומראה
אחוריים וזכר לדבר שבלשון רומי תערגום . פירושו עורף ואחור ולא פנים)
ובה

ובה נדבר עם אותן שאין יכולין לקבל הנבואה אלא ע"י תרומה ע"ש, ולכן נכתב הוזהר בלשון ארמי ותרגום, להודיע שלא נמסר להתגלות הענינים לדורות כ"א מכוסה במראה ומלבוש אחוריים (ופניו הפנימיות ונמשל שלו לא יראו) במדרגות תחתונות, וכמ"ש הגר"א ז"ל בליקוט הנדפס סוף ביאורו לספרא רצניעותא וז"ל, עד שבדורותינו אין משיגים אלא בעקב עולם העשי' ולכן רבו המתפרצים כו' וכל שאנו מדברים בא"ק ואבי"ע הכל בעולמות התחתונים מאד שבכל עולם יש אבי"ע וכל הבחינות אלא שהן אחוריים דאחוריים ואינן מצוחצחין לכן מדברים דרך משל ואין מבגים כלל. עכ"ל.

והערה גדולה ליסוד זה. יש להבין מס' דניאל, שתחלתו לה"ק בדרך כל הנביאים, עד וידברו הכשדים למלך ארמית, שמשסולהלן הן הדברים שנדברו לפני המלך ודברי המלכים והחלומות לכן כתוב הכל ארמית כמו שנדברו (וכמו בעזרא ס' ד ה ו. שמפני דברי המלכים שהועתקו שם פתשגן דבריהם. נכתבו כל הענינים שם בלשון ארמית. וז"ש שם ס' ד' בתחלת הדברים. וכתב הנשתתון כתוב ארמית ומתורגם ארמית. שנ"ל פירושו. שבא לומר שהנכתב בכאן לשון ארמי. אינו מתורגם שנכתב תחלה בלשון אחר והועתק לארמית. אלא שהוא נכתב תחלה בארמית ומתורגם כמו כן בארמית. וכתב הנשתתון פירושו שהוא שוה בתרגומו פה כעיקר כתבו בלי שינוי), ואח"כ בסוף ס' דניאל סימנין האחרונים שהן דברי דניאל עצמו חזר לכתוב בלה"ק ככל הנביאים, ומעתה יפלא הדבר על ס' ז' שהוא סיפור חלום שראה דניאל לעצמו, ולא דברי המלכים למה נכתב בלשון ארמית, ומה נשתנה מן החלום שלהלן ס' ח' שלאחריו שנכתב בלה"ק, ולא ראיתי מי שהעיר בזה (*), ולדעתי מזה סיוע גדול למ"ש לעיל בשם תלמידי האר"י ז"ל, כי בס' ז' זה כתובים פסוקים מראה דניאל חוה הוית עד די כרסוון רמיו ועתיק יומין יתיב לבושי' כו' ושער ראשה כו', שכתב הגר"א ז"ל בליקוט שבס"ס ספר"צ הנ"ל שמראה דניאל ה' בראש עולם העשי' תחת' עולם היצירה ושם אמר עתיק יומין יתיב כו', והוא ה' בין הנביאים לדורות הבאים. עכ"ל. ולכן נכתב מראה זו (וכל החלום שבס' זה) בלשון ארמי, להודיע על מקומו ומדרגתו התחתונה

(*) טוב נדפס מחדש ס' מנן ולזה לסרב המקובל מוסרי"א אב"ד דסוואלסק זצ"ל ובכ" כ"ב ראיתי שהעיר בקלם דברים מזה, אבל לא ביארה להכליהם פ"ס.

התחתונה (ובזוהר ס' ואתחנן רס"ט ב' ופ' ויקרא י"א ב' אמרו ועל דא אשתמדען מילי מסוכא דנביאה כו' למיטר מלה מאחר' וכדין דהו ידעין אלין בני מדינותא מאן אתר תליא מלתא) אבל מסי' ח' ולהלן שלא הזכירו עוד מראות כאלה, לא הוצרכו לכתבן ארמית, ונכתבו בלה"ק.

זכיוצא בזה, לדעתי, מוכרחין אנו לומר הטעם, בבית קול של יוחנן כה"ג ושל שמעון הצדיק בכרייתא בסומה פ"ז (ל"ג.). ששמעו מבית קדשי הקדשים בלשון ארמי, כדתניא שם ובלשון ארמי ה' אומר, שהדבר נפלא מה נשתנו ב"ק אלו מכל הב"ק שבש"ס שכולן בלה"ק נאמרו ונכתבו [ולא נמצא בש"ס ב"ק בלשון ארמי כ"א שלשה. והן פ"ק דב"ב (ג:) בהורדוס. ושם פ' הספינה (ע"ג:) בנרנא דנפל למי. ובפ' חלק (צ"ו:) בנבזרארין. וכל אלו. מפני שהסיפור כולא עובדא נכתב בש"ס בלשון ארמי. אין חידוש שגם הב"ק נכתב בש"ס כן בארמית, ואיפשר עיקרו בלה"ק נאמר. ומתורגם כאן ארמית תוך הסיפור (ולבד זה י"ל. דהא דפ' חלק ה' לנבזרארין ונ"ג שהיו מספרים בלשון ארמי. וכן החיא דפ' הספינה י"ל ששאר האנשים שהיו בספינה שם עם רבב"ח היו מספרים בארמית ולא היו מכירין בלה"ק. וכן ההיא דהורדוס י"ל שהורדוס עבדא הדיום ה' וכל סיפורו ה' לשון ארמי). והדיא דספ"ק דסומה (י"ג:) דגרסינן לפנינו בכרייתא רא"א כו' וב"ק משמיע וימת שם משה ספרא רבא דישראל. הנה באמת בספרי ס"פ זאת הברכה ל"ג בה בדברי ר"א בלשון הב"ק רק וימת שם משה. ואח"כ גרסינן שם סמליון אמר וימת שם משה ספרא רבא דישראל. ואף לגי' שלפנינו דגרסי' לה בדרא"א. י"ל משום דלעיל נקטינן לשון זה במלתי' דסמליון שהוא אמורא ולא מלאך כפי' ב' של תוס' שם דא"כ קשה הא אין מלה"ש מכירין בלשון ארמי. ודוחק לומר שהוא שם מלאך הסמונה על הב"ק דלאשמועי' עבידא כדלקמן], ואם היינו מפרשים שהב"ק הזה נשמע לכל העם, ה' מקום לומר, שלכן ה' בלשון ארמי שיבינו הכל אפי' הדיוטות וע"ה. ולכאורה ה' איפשר לפרש מ' ש שם בגמרא שאני ב"ק דלאשמועי' עבידא, דהיינו דקאמר דלאשמועי' לכל העם שמספרין בלשון ארמי עבידא, אבל רש"י פי' לאשמועי' שגשגות לפעמים לאותן שאין מכירין בלה"ק, ומשמעות לשונו, דב"ק דכאן, לא נשלח לאותן שאין מכירין בלה"ק, והדין עמו, שבאמת לשון הש"ס משמע שהמה לבדם שמעון הצדיק ויוחנן כה"ג שמעו הב"ק ולא נשמע לאחרים (ומ"ש ישנו וכתבו וכיוונו אותה השעה. היינו כשספרו הם לפני אחרים). וא"כ ודאי צריך מעם למה היו ב"ק אלו משונים להשמיע בלשון ארמי, וגראה הטעם, מפני שב"ק זה שמעו מבית קה"ק בפנים והם היו כהנים גדולים, ושמעו בפנים

בפנים בקה"ק בשעה שהיו עובדים עבודה ביוהכ"פ, כדפרש"י (סי' במגלה תענית סי'א אי' דיו"ט ראשון של חג ה' . ולפי' לא בקה"ק שמעו . אלא בהיכל ששעו יוצא מבית קה"ק) . לכן מפני קדושת המקום, והשומע, והזמן, ה' מקום למעות בו, שהוא מין נבואה, ולכן דווקא באלו הב"ק, הוצרך להודיע שהן ממדרגה קטנה מאד, בזה שנאמרו בלשון ארמי (וב"ק ראלישע אחר שהביאו התוס' פ"ב דחגיגה (פ"ז). בשם הירושלמי . מאחורי בית קה"ק שמעו אלישע . ולא ה' מקום למעות בו שה' נבואה . לכן ה' בלה"ק) .

וממוצא דבר בענין מראה דניאל הנ"ל שנאמרה בלשון ארמי, נלמוד, עוד מעם בענין סדר הזוהר בלשון ארמי, כי הגה ספרא דצניעותא והאדרות רבא וזוטא, שהן יסוד כללי הקבלה (ולפ"ד הגאון אמיתי מוהר"ח מוואלאזין זצ"ל בהקדמתו לספר"צ שהבאתי לעיל סוף ענף ב' . הן כמו המשנה . והזוהר כמו התלמוד . בעניני הקבלה ע"ש) . התחלתם בתיקונים המוזכרים בדניאל שם עתיק יומין יתיב לבושי' כתלג חיור ושער ראשה כעמר נקא, לכן סדרו דבריהם ג"כ בלשון ארמי כלשון פסוקי דניאל בזה, ואנבן כל ס' הזוהר, ראו לשנותו בלשון הזה .

ונראה שהסכימו ע"י מן השמים, להיות דברים הנאמרים בעניני הקבלה, נשנים בלשון ארמי כס' הזוהר, וכמו ס' המגיד להב"י, שדבריו בדרושי הקבלה הן בלשון ארמי, כמו כן נראה בס' ברית מנוחה שכולו בלה"ק, רק הדברים הנאמרים משמ' דרשב"י (שציינתים לעיל בענף א' חלק ג' אות ב') כתובים בלשון ארמי, אשר אם לא נתפוס שהיו כתובים לפניו בס' הזוהר שה' בידו, אלא נתפוס כמ"ש הרח"ו בהקדמתו לע"ח בשם רבו האר"י ז"ל שספר ברית מנוחה נעשה ע"פ נשמת צדיק אחד קדמון שנגלה אליו אליהו ז"ל ולמדו, איפשר הן הן הדברים שנגלו משמ' דרשב"י ולכן הן בלשון ארמי (וכן ס' ברית עולם הגדפס בדורתינו (ווילנא תק"פ שנמצא בכ"י הרב ס"ז יצחק איווייער ז"ל . שלפי ההשערה (וכן שמעתי מפי רבים) שחובר ע"פ מגיד מן השמים (ולזה רמז תוך הספר באות ה' שער השני שכתב ז"ל : ואני המחבר מאוצר סתנת חנם חנני ה"ת בזה החיבור כו') . וזה נראה לעין . שעיקר דברי הספר שהן דברי המגיד נאמרים בלשון ארמי . ושאר דברים . וכן איזו שערים כשער הכולל שבסופו . נכתבו בלה"ק שהן דברי המחבר עצמם) .

ומצאתי בדברי המגיד משרים שאמר להב"י בישעי' סי' מ"ב וז"ל ,
 והא את חזי כו' דאיתיהיב רשו למללא עמך בהאי לישנא
 (ר"ל בארמית) ולא תימא דגריע הוא , דמריש הוי ממללי בלה"ק
 דההוא לשון לא הוי קדושה כולי האי דהוי כלישנא דממליל גבר
 עם חברי אבל האי לישנא הא ידעת דלית גבר דמשתעי עם
 חברי , בכין תרע דמעלמא עילאה קאתי , עכ"ל . ולפי נוסחא
 הכתובה , א"א לומר שכוונתו שח"ו יהיה לה"ק פחות במעלת קדושתו
 מן ארמית , שזהו דבר שא"א לשמוע , אלא צ"ל שהכוונה , שבארמי
 ניכר לרבים יותר דמעלמא עילאה אתי (ולא יחשבו השומעים שהן דברי
 הרב"י עצמו . כיון שה"י הדבור בפיו ובלשונו) שלא היו רגילים לדבר בו ואינו
 שגור וערוך בימיו כפי כל לדבר בו , משא"כ בלה"ק שהוא לישנא
 דממלל גבר עם חברי [ואין ר"ל שהיו מדברים אז בימיהרב"י איש עם רעהו
 בלה"ק שזה דבר ידוע שאינו . ולשונם לשון ספרדי כידוע . רק בכ"ז היו
 מדברים בכתב איש אל רעהו . ובחשובות ופסקים הכל בלה"ק . ועכ"ל הרי
 הוא חשוב לשון הרגיל לדבר בו איש אל רעהו . גם כי יבואו שנים שלשונם
 שונה זה מזה . כספרדי ואשכנזי (ובפרט הרב"י שידוע שהי' חתן הרב ר'
 זכרי' אשכנזי איפשר ה"י מדבר עמו ועם ב"ב חמיד בלה"ק עד שלמדו ספרדית)
 ידברו זע"ז בלה"ק ולא בארמית , שאין רגילים בה] , ואין ניכר כ"כ שהוא
 דיבור אלקי נשפע בפיו מלעילא , ואיפשר קרוב יותר שט"ס בלשונו
 וצ"ל דההוא לשון לא הוי הידושא כו' , במקום קדושה כולי האי
 וה"ו מבואר כמ"ש לפי גי' זו :

ד וראיתי להעיר פה קצת ע"ד ספר המגיד להב"י ואמיתותו ,
 אחרי שממנו נקח ראי' לאמיתות ס' הזוהר , אשר
 הזכירו המגיד כ"פ להב"י בשם "זוהרא קדישא" , ובפרשה אמור (ס"ח)
 אור ליום ז' כ' לתשרי) כתב וז"ל : וכולהו רמזי בזוהר אלא דלא
 מסתכלי בהו עד דיתגלי להון ואז ידעי למפרע אתר דרמזי להון ,
 דהא בהאי זוהר דבינינו רמזי כמה רמזין עלאין דלית להון חושבנא
 אבל בני נשא לא מרגישין בהון וכד יתגלי לון מרגישין בהון
 עכ"ל . ובפ' אחרי מות (בענין שעיר המשתלח ד"ה אבל רוא' כ' וז"ל :
 רוא דרוזין כו' ולא איפשר למיקם עלי' אא"כ יתמסר מפא"פ דקבלה
 שמי' והכי איבעי לקבלה לה מפומא כו' אבל שמעון בני רמזי
 קצת אבל לית ב"נ יכיל למיקם עלי' אי לא יתמסרון לי' עכ"ל
 (ונתכוין לדברי ר"ש באיורא) .

כי הנה המעוררים , מנקפים את הלב ג"כ על אמיתותו ,
 במענותיהם , שהב"י לא הזכיר ממנו בחיבוריו כלום .

רק נדפס אחרי פטירת הב"י, והנקל בעיניהם לחשוד, שאחד מהמקובלים המציאו וייחסו בזיוף אל המגיד להרב"י. אבל באמת המעיין המיב בדברי הספר, ישפוט במישרים שאין כאן ספק, שכנים הדברים יצאו מפי הרב"י, הוא ולא אחר, כי נמצא בו דברים רבים, שלא הי' איפשרי לאחר להיות נודעים לו מעניני הרב"י כלל, כמו ההיא דפ' וארא במיתת בניו, ודפ' בחוקתי מה שקרה לו בעברו על פתח התק"י ע"ש, ועוד הרבה דברים כ"ב, וכן אם אחר הי' הכותבו בשם הרב"י, ודאי לא הי' כותב בו דברי' שלא נתקיימו מהבטחות המגיד להרב"י, כגון זה שהגיד לו פעמים רבות שיוכה לאתוקר על קרושת השם, וידוע שהב"י מת כדרכו (ונראה). שלא הוצרך הדבר. כ"א שיוכינו תמיד המגיד ע"ז. ויקבל הרב"י על עצמו הדבר למסור נפשו כשיבא לידו בקרוב, ובוה יצא י"ח הכוונה של המגיד, או שהי' בזה טעם אחר שלא נתקיים), ועוד סיוע לזה ממ"ש בענין הרמב"ם בפ' ויקהל וז"ל: והא איתו (הרמב"ם) במדרגת צדיקיא, ולא כדאמרו הני חכימין דאיגלגל וכו' (כן נדפס בפנים כאן וכו') שלא פרסמו ענין הגלגול בפרטיות. (וכן להלן) דנהי דהכי איתגזר עלוי בגין קצת מילין דמליל דלא איתחזו, אבל אורייתא אגנית עלוי ואוף עובדוי טבין דמארי עובדי טבין הוה, לא אגלגל כו' אלא איגלגל בגלגולא ואיסתלק ויטיב בהדי צדיקיא. עכ"ל, שאם זה מעשי ידי הרב"י ז"ל מיושב הענין שלהכחידו תחת שפתיו לגמרי לא רצה, וכמו כן לגלותו בפרטיות לא רצה מפני יקרת כבוד הרמב"ם ז"ל עליו כידוע, אבל אם הי' מווייף מא' מהמקובלים, ודאי בכוונה הי' מפרסם ג"כ ענין הגלגול בזה, בכדי להתכבד. הקבלה בזה בעונש הנגזר על הרמב"ם.

גם המפורסם לרבים, הכתוב בס' של"ה שהעתיק מב"י הרב מוהר"ש אלקביץ אשר הוא הי' בעצמו מהמנויים שזכו לשמוע קול המדבר בפי הרב"י בליל א' של שבועות שבעה החברים, ובליל שני בי עשרה יחד דמפרסמא מילתא טובא, והרב של"ה הי' קרוב לזמנם (כאשר כתב שם בלשוננו) בערך ארבעים שנה, וקרוב הדבר שהיו חיים עדיין איזו מהחברים עדי רא"י ושמועה הדבר בעצמם, ועכ"פ כת"י הרב מוהר"ש אלקביץ המעיד על הדבר ודאי הי' ניכר עדיין לרבים בימי היות בעל של"ה באה"ק תובב"א, גם עצם הענין הי' מפורסם לרבים שם בימיו.

ועוד מצאתי שבימי חי' הרב"י ז"ל הביא הרמ"ק בפרדס שער סדר האצילות פ"ג דברי המגיד לרבו הרב החסיד בעל ב"י ששם

(ששמע מפי הרב"י עצמו בחייו, כי הרמ"ק נפטר קודם הרב"י כידוע), והן הן הדברי' הכתובים במגיד משרים ס"פ ויקהל לפנינו בארוכה ע"ש. וברם זכור אותו האיש לטוב חכם א' בדורנו ז"ל שהי' לבו נוקפו ג"כ אחרי המעוררין על אמיתות דברי המ"מ להב"י, וכאשר הראתי לו דברים אלו שהביא הרמ"ק בפרדס משמו, הודה ואמר, שעתה נתברר לו הדבר ויצא הספק מלבו, וכמו כן בדברי הרח"ו מוזכר כ"פ עניני המגיד להב"י שהיו מפורסמים בחיי רבו הארי' ז"ל שנפטר ג"כ קודם הרב"י כידוע.

ועתה זה חדשים מקרוב ראיתי נהפס בחיבור א' דברי תועה על חיבור המגיד משרים, ולא יכלתי מלעצור מלהציג פה סתירת טענותיו העיקריים, ומהם ידונו על השאר.

(ה) **מ"ש** במ"מ פ' ויקהל (כ"ז א' בד' זאלקווא תקל') עוד אמר לי אודהר מלמשתי ביומא דשבתא יותר מד' כוסות לבד כוס קידוש ובהמ"ז, ובב' סעודות של היום ב' כוסות בכל סעודה לבד כוס קידוש והברכה, ולפחות מאלו הכוסות הרשות בידך אבל להוסיף עליהם אודהר. עכ"ל, וע"ז פער פיו על ריבוי היין ו' כוסות כלילה וח' ביום בב' סעודות. והנה ראשונה אומר, שא"כ הי' לו לזעוק על דברי הש"ס בכתובות פ"ק (ח:) בעשרה כוסות שתיקנו חכמים בבית האבל ורצו להוסיף עליהן עוד ד' התחילו היו שותין ומשתכרין החזירו הדבר ליושנו, ופירש"י לעשרה כוסות וכ"כ הרמב"ם פי"ג מה' אבל וכ"ה פשמי' דשמעתי' כפירושם, דאלמא אף בעשרה כוסות בסעודה א' ליכא שכרות, ובע"כ צ"ל מעמא משום דיין שבתוך המזון אינו משכר כמ"ש בירושלמי פ"י דפסחים והביאו המפרשים ז"ל שם (וצ"ל שם"ס ביותר מעשרה. הי' שכרות אף תוך הסעודה. ועיי' בשיטה מקובצת שם שהרמב"ן בחדושי' ותלמידיו הקשו זה על פירש"י), מי' באמת אחרי שמצאתי שם בפ' צו (ל"ב: סד"ה אור ליום ג' של פסח) שכתב וז"ל: אודהר דלא למשתי חמרא אפילו בשבתות ויז"מ כ"א מעט מוער כי היכי דתיקן קמאי בקשימותא ולא תסמי לימינא ולשמאלא מפולחני. עכ"ל. שמבואר הדבר דמספר הכוסות הנ"ל שבפ' ויקהל, א"א לקרותם בשם מעט מוער, חזרתי לדקדק בדבריו שם בפ' ויקהל שכתב שם אח"ו, שא"ל כי סוד הכוסות האלו שעולין בג' סעודות ארבעה עשר הן רומזין י"ד יומין והן ד"י כי אין להוסיף עכ"ל, ולא ביאר מה הן י"ד יומין אלו, כאלו הן ידועים, מזה עמדתי על הכוונה, שהוא דבר הנלמד

תלמד מענינו, שמתחיל הדבור שם אור י"ג לאדר השני, והולך ודורש שם בענין פורים, גם אמר לו שם בתחלת הדיבור כי בימי הפורים מותר לשתות יין כל שירצה האדם ולהתענג בו, וילמד תחתון מעליון, שגם כאן בסוף הדבור הי"ד כוסות שא"ל לשתות בשבת, הי' רק לשבת שהוא שחל בו באותה שנה (ולא נזכר שם השנה בכדי שנוכל לבדד הדבר במציאותו) מ"ו של כרכים בשבת, והב"י הי' אז במקום שעושין פורים מ"ו כמו בירושלים או במכריא שקורין בב' הימים מספקא, וא"כ היו עושין משתה בשבת (וכדעת תלכ"ח שהביא ה"א ס' תרפ"ח סק"י שעושין הסעודה בשבת ע"פ ש"ס דידן, ואף לפ"ד הירושלמי שהביא בב"י שהסעודה בא' בשבת, ס"מ קצת משתה ושמחה ודאי נהג גם בשבת של יום פורים שלהם [לילו ויוצא] בכרכים), וזהו שאמר לו המגיד להרב"י, שאע"פ שלשאר ב"א אמר לו בתחלה שמותרין לשתות יין כל שירצה. אבל לו בייחוד סידר השתי' בשבת זו בסדר הזה ולא יותר, וכן מוכיחין הדברים שאמר לו ולפחות מאלו כוסות הרשות בידך, דפשיטא מהי תיתי יהא ס"ד שאסור לפחות, אלא ודאי משום דשמחת פורים הי', לכן ס"ד דלא יפחות ממספרם, שאם יפחות יגרע ממצות כמוצי בפורי'א, לזה הוצרך לבאר לו, שלפחות רשות בידו, ולא להוסיף, וכ"ז בשבת זו של פורים, הא בשאר שבתות, נשאר הדבר כמו שצוה לו בפ' צו הג"ל שלא ישתה כ"א מעט מועד, ומעתה י"ד יומין שהזכיר לו נגד י"ד הכוסות, ניחא שלא הוצרך לבאר לו מה הן, כי סתמן כפירושם י"ד יומין דאדר עד פורים (שעיקרו ב"ה) שריבד בהם שם למעלה בענין, ומעתה מוצל אותו צדיק הב"י ו"ל מלהיות ח"ו בסובאי יין כאשר מלאו לבבו של הכותב בחבור הג"ל, והרי בימי החול מפורש בפ' ויקהל שם שאמר לו שביממא לא ישתה חמרא (כלל) ובלילה רק כוס אחד, וכן כתוב שם באזהרות שבראש הספר שא"ל המגיד, ובשמואל ב' כתוב כ"א מעט ומוזג, ואף לרפואה כתוב בפ' ממוזג ומסעי שא"ל שלא ישתה רק כוס אחרון של סעודה (ומ"ש שם ס"פ בדר שא"ל ג' וד' כוסות מוזג הדבה. צ"ל או שהי' או צורך שעה לרפואה וכה"ג, או שהי' זה בר"ח שכתוב שם ר"פ ויקהל שבר"ח ניסן הרצ"ו חתיר לו ג' וד' כוסות).

ומה שהביא שם עוד המלעיג בזה, גם דברי הזוהר ס"פ נח (ע' ריש ע"ב) שאמרו שם שיעורא דמאן דשתי לי' חדאי לי' ועביד לי' ניחא דכתי' ונסכו רביעית ההין יין, וחשב שפירושו שזה רביעית ההין הוא שיעור שתי' לאדם דחדי לי' ועביד ניחא, ופער פיו על ריבוי

ריבוי השיעור (ג' לוגין י"ב כוסות של רביעית), הנה אף לפשוטו, שלא בהשגחה יפה, מיהר לשפוך בוז, כי מבואר שם בסמוך לעיל שזה מדבר במשל במין יין אחר המשמח ואינו משכר, וז"ל כי טובים דורך מין מההוא יין דמחדי ונהיר אנפין וחייבין עיינין ועביד רעותא ולא מין דמשכר ועביד רוגזא ואחשיך אנפין ולהטין עיינין יין דרוגזא עכ"ל, וידוע שיש בעולם הגשמי מיני יינות שונים, ויש שהם רפים ואין משכרין (גם בגמ' הזכירו לחלק בין יין ליין בפ"ו דערוובין (ס"ה.) יין האיטלקי שאני דמשכר מפי וברפ"ח דשבת (ע"ו.) אמרו יין השרוני (לחור דרפי), והמשילו דוגמא בעליונים מין יין המשמח ומצהיל פנים (כמ"ש ויין ישמח לבב אנוש להצהיל פנים וגו' ועיי' ס"פ ויחי ר"מ ע"א) וחייבין עיינין, ניכר בעינים חדרה כאלו חייבין (ונלמד מלשוננו רמז לדרוש בן מ"ש הכלילי עינים מין), ועביד רעותא, שמשמח ומניח דעת השותהו עד שהוא אז ברצון טוב להפק שואלו דבר (כמ"ש לשון טוב לבו אצל יין כ"פ), וביין זה הוא שאמרו שיעור הנסכים, אשר באמת מ"ש מאן דשתי לוי, אין פי' בתחתונים באדם השותהו, רק רומז לענין כוונתו, כשמנסבין היין הזה שיעור רביעית ההין שנקרא עד"מ שתי, אז הוא פועל במקומו למעלה חדרה ונתיחא (ועיי' לשון הזוהר בלק ר"ד א' וברית רובע איהו בשיעורא דמדירו דגופא כו' ומ"ש במאורי אור ערך רביעית ההין. ויובן ענין השיעורא דרביעית ההין עביר נתיחא וחדוה).

(3) על מ"ש במגיד מישרים פ' נצבים וז"ל: אע"פ שלפעמים אני מפרש שום פי' על פסוק שאינו כן, הלא לפי מאי דאיהו ברעותך אני אומר ומ"מ פירושא דאמינא קושטא הוא, ועלך רמז ליתובי לוי על פסוקא כדכתיב, והיינו דכתי' אכן רוח היא באנוש ונשמת שדי תבינם, כלומר לפום מאי דאית ברעותא דבר נש הכי מחוין לוי, ונשמת שדי תבינם כלומר אעפ"כ האי דמפרשי קושטא איהו ומיבעי דיבינון יתי' על קרא כדכתיב, והיינו דכתיב וביד הנביאים אדמה כלומר אע"ג דתחזי בקצת נביאה דלא הוי כלשון צח ואוף דאיהו בארץ משלים כנבואת זכרי', לאו מיני הוא, דאנא חזון הרביתי, אלא ממאי דסליק בדמיונות דנביאים אתו הנך משלים ולשון דלא צח עכ"ל, ולשון ברעותך, שפשט משמעו הוא "ברצונך", הביאו להכותב להרחיב פה, איך שכל דברי המגיד היו רק מה שהי' ברצון הרב"י ח"ו, אבל נראה לעין כל, מסיום הדברים, שמביא מהא דביד הנביאים אדמה, שהכוונה, שהמראה שמראין מן השמים להנביא, נראית לו, לפי דעתו ומחשבתו וצחות לשונו, ולשון ברעותך

ברעותך כאן ביאורה כדעתו, וקרוב יותר שט"ס הוא שנתחלף מן ד' לר' (אשר טענת וחלופים כאלו מצויין הרבה בדפוס בס' מ"ס) וצ"ל בדעתך, וגם לפי ערך השגתו אשר לכן היתה המראה בדמיונות ומשלים, וכן כאן בענין המגיד שאמר להרב"י ע"ד הפסוק דר"פ נצבים שאמרו בשיבוש כפי דעתו של הרב"י, הענין הוא, כמו ששמעתי בשם ש"ב הגאון אמיתי מהור"ח מוואלאוין וצ"ל, שאמר על מ"ש במ"מ שם (בדבור הנ"ל דס' נצבים) שלא לאכול בשר בר"ה ומאי דכתיב אכלו משמנים היינו שמן וחלב ולא בשר, ותמה הגאון ז"ל, שהרי משנה ערוכה היא ספ"ה רחולין (פ"ג.) שערב ר"ה הוא מארבע פרקים שמשחיטין הטבח בע"כ דהיינו משום י"מ של ר"ה, דאלמא שמצוה לאכול בשר לשמחת י"מ של ר"ה, ואמר הגאון ז"ל, שוראי מהרב ב"י הי' שכוחה באותה רגע המשנה ההיא, או היה לו ז"ל בה איזו רפיון בחזרה ועיין בה, אשר ע"י כן לא האירה כח משנה זו גם בהמגיד באותה שעה (ומ"מ הענין אמת למעשה. כמ"ש שם בתירוץ הראשון. שליחדי סגולה הוא שנא' שראוי להן להחמיר שלא לאכול בשר בר"ה ולקיים אכלו משמנים בשמן וחלב), וכי"ב הענין גם בכאן, שהי' באותו רגע פסוק זה במחשבתו של הרב"י נרשם כן לא כפי שכתוב, ולכן לא האיר ג"כ במגידו, והגיד לו הענין ע"פ השיבוש שהי' קבוע במחשבתו, ומ"מ הענין אמת, וזהו שאמר לו שעליו מוטל הדבר ליישב הענין על אפניו לפי מה שכתוב, כי על שסיבת הטעות הי' מצד הרב"י, לכן תיקן הדבר על בוריו. לא רצה המגיד לבאר לו, רק הטיל הדבר על הרב"י עצמו שיתקן הדבר על פסוק בדקיות.

ואחזור לענין לשון ס' הוזהר בס"ד, ע"ד סגנון ולשון שטרחו הנקדנין לתופשו, שנראה כדרך לשון האחרונים המחברים לא כלשון התנאים והאמוראים.

הנה אף במשניות, נמצא כי"ב לפעמים לשונות שאין מורגלין במשנה, רק בלשון אמוראים, וכזר יחשבו לעין רואה לולי ראינו וידענו שהם מהמשנה, היו המבקרים מחליטים ג"כ מפאת זה, שאין המאמרים מעיקרי המשנה, וכמו לשון כלומר, שלא נמצא במשנה רק בדברי האמוראים, ובכ"ז ספ"ו דסנהדרין (מ"ו.) נשנה במשנה ב"פ לשון כלומר, וכן לשון דאם כן שהוא לשון אמוראים ובכ"ז נמצא גם במשנה פ"ק דפסחים (ט.) , וכן לשון מאי שנא שהוא לשון תלמוד, ונמצא במשנה רפ"ב דמנחות (י"ז.) וספ"ק דכריתות (י"ז.) וכי"ב הרבה ענינים אחרים.

וכן נצאתי מובא מאמרים מלשון גמ' דמס' כלה (אשר הזכרתי בבאורי
לפר"א בקונטרס שה"א ס"א'. והערכתי מילין על אדוהי' בס"ד בהנהיגתי
לשה"ג ח"ב כערכת הספרים אות מ' ערך מסכתות קטנות ע"ז) ששוה ממש
בסגנון לשונו לסוגיות מדרש הנעלם, והנני מעתיקם בכדי שיהיו
מצויים לפני הרואה לשקלם בטאונים יחד :

(א) במנורת המאור לר"י אבוהב סי' ק"צ (ועי' סי' רע"ה) על
עובדא דר' מרפון עם ר"ע השנוי' במס'
כלה לפנינו, מסיים שם ואמרי' עלה בגמ', ור"מ פתח תפתח לית
לי, אלא אין הוי יהיב, אלא ר"ע אמאי אכפיי' אמר לך לפום גמלא
שיחנא, אול ר"ע יהב שליש לעניים ושני שלישים לדמתי ועסקי
באורייתא א"ל היכן אמונתך א"ל קניתי לך בהו א"ל ומהו
עיסקי' כלום מבא הוא א"ל מבא הוא שפיר עד דל"ל סוף עיילי'
לבי מדרשא א"ל היכן הוא א"ל גבי דוד מלכא דישראל הוא דכתי'
פור וגו' א"ל ואמאי עבדת הכי א"ל ולא ידעת שנקדימון בן גורין
בשהי' יוצא מביתו לבהמ"ד כלי מילה היו מציעין לו תחתיו ובאין
עניי ישראל ונוטלין אותו ואפ"ה משום דלא עבר כדמיבעי לי' איענש
א"ל הכי קאמינא לך אמאי לא עבדת מרעות נפשאי א"ל כלום
עבדינא אלא מדילך אלא שאני אומר גודל המעשה יותר מן העושה
שנא' והי' מעשה הצדקה שלום עכ"ל (ועי' בויקרא רבה ס"פ ל"ד
מעשה זו בקצרה) :

(ב) שם סי' רי"ב הביא ממס' כלה פרק בן עזאי, ת"ר בשעת פמירת
חכם כל העם חייבין בהספד שנא' ושמואל מת ויספדו לו כל
ישראל וכתו' וימת שמואל ויקבצו כל ישראל ויספדו אותו מדקאמר
כל ישראל לאו מכלל ש"מ נקבצו אלא שבכוהו בעיירות אמרו וכי
כבודו של שמואל שהוא הי' מהלך מעיר לעיר ושופט שנא' והלך
מדי שנה בשנה וגו'. אמר רב גדול שנתעסקו בשמואל יותר מבמשה
רבינו דאלו במשה רבינו כתו' ויבכו בני ישראל ובשמואל כתו' ויספדו
לו כל ישראל אפי' נשים ועבדים וקטנים, ת"ר כינוס לצדיקים וכו'
(כדאי' בסנהדרין) ובזמן שהצדיקים מסתלקים מהעולם רעה באה לעולם
שנא' הצדיק אבד ואין איש שם על לב וגו' דלא תימא אינשי ידי'
ידיעי לי' לחוד אלא כ"ע דכתי' ואין איש שם על לב וכתו' התם נשמה
כל הארץ כי אין שם על לב. א"ר אחא אין הצדיקים נפטרין מהעולם
אלא בעון בטול תורה דכתי' וזאת התורה אשר שם משה ת"ר מה
ראה ישעי' לומר הצדיק אבד ואין איש שם על לב ללמדך
שהצדיק נתפס בעון הדור כדבר אורין דאמר בזמן שהצדיקים בדור
צדיקים נתפסין בעון הדור :

(ג) **שם ס' ר"כ** בשם מס' כלה פרק כ"ד מרקרין, דרש רבא כל מי שיש בו ג' מדות הללו בידוע שהוא מורעו של א"א רחמן וביישן וגומ"ח, בשלמא ג"ח דכתי' תתן אמת ליעקב חסד לאברהם, ביישן נמי כדרש רבא הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את ולא עד עכשיו, אלא רחמן הא אברהם לא רחם על ברי', היינו רבותי דאברהם להודיעך חבתו בהקב"ה.

(ד) **שם ס' שכ"ד** ממס' כלה פ' דרכן, הביא מאמר ארוך כלשון מדרשים הרגיל ולא העתקתי רק סופי וז"ל ובאהרן כתי' יויבכו וגו' כל בית ישראל תני פ' אלפים בחורים הקרואים בשם אהרן יצאו אחר מסתו ממאן דהוי בעי לגרשה והדר איעברה (עיי' בארר"ן סי"ב).

(ה) **שם ס' של"ו**, על הברייתא דמס' כלה רי"א עז פנים לגיהנם כו' וכל מעשה דר"א זר"י שם עד הודו לר"ע בן יוסף, מסיים שם ואמרי' עלה בגמ'. מ"ט דר"י דכתי' העז איש רשע בפניו כיון שמעיו פניו נקרא רשע ורשע לגיהנם, ולר"י עשה תשובה מאי א"ל אין לעז פנים תשובה, ובשתי פנים לג"ע הניא כל שיש לו בשתי פנים כו' כדאי' בנדרים (כ'). ר"א אומר ממזר מאי ממזר מוס זר. אמרו לו לר"ע זר"ע מה"ת מנ"ל דכתי' בה' בנדרו כי בנים זרים ילדו ואין בנדרו אלא זנות דכתי' אכן בגדה אשה מרעה ואין זר האמור כאן אלא ממזר. א' גילה ראשו ש"מ גלוי הראש עוותא תקיפא הוא. נשבע בשפתיו ומבטל בלבו היכי עבד והכתי' או גפש כי תשבע לבמא בשפתים ולא בלב אלא משתבע לה כו' יוחנן דאמר לאלקי ישראל (לא מגליגא, ע' יוסא פ"ד) כך אמר מייתינא לך ואפ"ה מבטל בלבו. ובעלני שושביני מנא הוי תמן דתנן בראשונה היו השושבינין כו' כדאי' בכתובות (יב.) כדי למשמש את החתן זאת הכלה כדחוי בעל דנדה היא מיד פירש וכי קיימי שושבינין חשודין איהו סרחא עלוי. אמרו גדול הי' ר"ע כשהכחיש את רבותיו קרי להו חבריו וקרי להו רבותיו מעיקרא הוו רבותיו כיון דחוו דקא גבר עליי' קרי להו חבריו.

(ו) **בגנת אגוז להר"י** גיקמאליא ז"ל סוף חלק שני שער ביאור הגמטריא הנקרא חשבון (פ"ד ב' ב' ואלקוא שלפני) בתב ז"ל, ארז"ל במס' כלה, המצא שלום ניתן בשע"ו כי יש שע"ו באותיותיו מלמד שכל הרודף שלום אין תפילתו חוזרת ריקם, אלא מעתה עשו (סרסע) ה"ג שלום הוא, אמרי ומה בשעת שכתבו

שכתבו בו שלום הרעיש את המדינות מפני על חרבך תח' אם
 אינו מצוי עאכ"ו, אלא הא דכתי' עשו מלחמה, ומה התם שכתב
 בם מכון שלום כך בקשו להחריב את העולם ולהזדווג לאברהם,
 אם אינו כן עאכ"ו, אלא הא דכתי' אשר עשו את הדבר הרע
 הזה וסקלתם, אף התם כיון דסקלי' יצא שלום בעולם, עכ"ל,
 (ז) „בראשית חכמה" שער הענוה ספ"ז (ולפ"נ הוא ממנוח המאור
 של ר' ישראל שכתבא תמיד שהי' בידו כמה דרז"ל כ"י) הביא מבריייתא
 דמס' כלה וז"ל הוי באסקופה התחתונה מהבית, הבית הו' אם אין
 לה אסקופה נראית כחסרה וחרבה אף אתה צריך למהוי לך ענוה
 אפילו אתה מושלם בכל המדות אם אין כך ענוה אתה חסר דהכי
 אמרי בני נשא מה גברא רבא פלניא אלמלי גאווה, וללמדך כן
 אלא שירא אלקים יוצא את כולם, רבא אמר בשם שהאסקופה
 מכוונת הרלתות לנעול ולפתוח כך הענוה סייג לחכמה עכ"ל, אשר
 הגה, לו שקל ישקול המעיין באמת, סוגיות הלשון, והדרשות
 שבגמ' דמס' כלה הנ"ל, עם לשון וסוגיו' מדרש הנעלם, ימצאם
 כמעט שוין לדרך אחד:

תם.

(נשמת בהדפסה הראשונה בסוף הספר)

ואף מ"ש בפי' הרמב"ן עה"ת ס"פ ויצא (ע"פ כי דרך נשים לי) וז"ל וכמו שהזכירו
 רבותינו בבריייתא של מס' נדה תלמיד אסור לשאול בשלומה של נדה רב"א
 אפילו הדבור שיוצא מפיה ממא א"ר יוחנן אסור לאדם שיהלך אחר הנדה ולדרוס את
 עפרה כו' ואסור ליהנות במעשי ידיה, עכ"ל. לא נמצא זה בתוספתא דנדה. גם
 אין דרך דרמב"ן לקרות התוספתא בשם ברייתא אלא קוראה תוספתא כשמה. לכן
 נראה שש"ס הוא וצ"ל בבריייתא של מס' כלה. והוא מס' כלה שקראה בשם ברייתא.
 והוא מן כלה רבתי. (והא דר' יוחנן. אם הגי' מרוביית קרב שהוא מן הגמרא דמס'
 כלה. כי ר' יוחנן סתם תנא לא נזכר בבריייתא, עמ"ש בקונטרס המבוא לפר"א אות
 ר' יוחנן ס' כ"ז). ובכלבו בסוף הספר מובא מימרא א"ר חנינא אפילו תרוק של נדה
 שמרקות ודרסו בעלה או בני' נשמאין ע"ש וע' במאמרים שהובאו מס' המקצועות
 בסוף פי' תמיד המיוחס להראב"ד והביאו בקצרה הפר"ח בא"ח סי' קכ"ח וכן המאמרים
 שהובאו בכלבו (כל' תח"ג) סוף ה' נדה (והוא סי' קמ"ה לפי הציונים שלפניהם).
 [א"ה. וכן מלאכי ככ"י המתכזר ז"ל כתיב עוד כמה מאמרים מעמ' נלכ שכולו כס' כראשונים
 אף לאחר כבר זכינו גלור כמסכת שדפסס כס"ע וגם כס"ס פנדסס מחדש נדפס וזילנא.
 ע"כ לא ראינו לכוס"ס סס:]

תם במ"ד. בריך רחמנא דסייען :

פירוש מלות הזרות והקשות שבזוהר וז"ח .

שלקמתי

מקונטרס ויאסף דוד

מכבוד הגאון הגדול המובהק כו' כו' מוהר"ר דוד לוריא זללה"ה
הכולל ביאור כל שמות הערים והכפרים (בסימנם ומצדיהם). הנהרות והיאורים. וכל
מלות הקשות שבאו בתלמודים ומדרשים וזוה"ק :

אות א

אמרוניא . אחפס באמרוניא דמלכא , בשלח (סא). משמע פי' בבית משפט
ועונש המלך (אבל אין נראה לפרשו מענין עירוניא. ע"ע) :
אספוקא . (יתרו פ"ג:) כאספוקא דא דמליא מכלא . פי' בגיליון אולר :
וכן צפ' אח"מ (סס.) [ובז"ח פ' בראשית ז] :
אפותא דקונמא . בשלח (סא:) . פי' בגיליון חריות (כמו אופתא ע"ע) של
דקל , וע"ס שעי"ז נחבקע זיעה צפני החולה , וכמדומה
שזה ד"ח עם מיא דגרנדין שלפניו . ופי' מים שמגרנדין אפותא דקונמא :
אקוסמרא . וארא (לא:) חרין קמפורי דמליין אקוסמרא . פי' בגיליון
חולעים , ולא ידעתי לו מקום . גם לשון קמפורי אין מחויב
ע"ז . ולפי הענין פי' שני משאות וגלים מלאים כבלות מעופשים מהמתות בדבר :

אות ב

בוריירי . הורמט דבוריירי (מקן ר"ג סע"ב) . קמפירא דבוריירי (ויקרא
ס"ו:) . פי' בגיליון לשון ציוני פריזים ורקיס :
בזיקא . (יתרו פ"ו.) קמרא בזיקא צמפסא שכיתי . עמ"ס בגליון. ולדעתי
הב' מן עיקר המלה והוא מלשון בוזקין מלה . ופי' זריקה שקשרי המצוייר
נזרקין בדפוס ג"כ :
בלמ . (תשא קל"ב.) וצלמו בלמיהון . לא מלאתי חבר למלה זו (ורחוק למרשה
מענין בלמיהס שהב' שימושית). ואולי ז"ל ולבמו . או ז"ל
ושלמו בלמיהון :
בסימ . (וארא ל:) טנין בסימין קפיטין . פי' צמיקא הוא פנים (וע"ע
קפיטין) כמו שפי' באהרא בכ"מ :
בסים . (אמור ק"ב.) בסיס בקמפא דאלבצוי . פי' עכל . ואולי מלשון בסיס
בדס . פסמים (נג) :

אות ג

גִּילְדָא דְקִירְמָא . (חַיִּי שְׂרָה נַח.) . ע' פ' בְּגִלְיוֹן . וּבְמַעֲרִיךְ פ' בְּחוּךְ קָה
הַקֶּלֶב ע"ש :

אות ז

זָקָם . (וַיַּחֲרוּ פ.) זָקִיטָא זָקִיטָא כו' . ז' פ' בְּגִלְיוֹן . וּבְמַעֲרִיךְ פ' רַע
הַמֶּזֶל ע"ש :

אות ט

טַבְּרָקָא דְנוֹשְׁפִּיקָא . אֲדָר (קַמְא:). (לֹא מִלְּאֵהִי פ' ע"ז . וְנוֹבֵן מַעֲלָמוֹ) :
טוֹרְסִי . (וַיַּחֲרוּ ר"מ:) טוֹרְסָא דְקִירָא דְלִימָא . ע' בְּגִלְיוֹן . וְאַשְׁמֵר ל"ל טַקְסָא .
ע"ע טַקְסִיס . שְׁפִי סְדֵרִי . וְאַשְׁמֵר ל"ל טוֹרְסָא פ' שְׂכוּכָה ע"ע
עַרְס ה' :

טוֹרְסָקָא . (וַיַּחֲרוּ רל"ט:) דִּיתִיב בְּטוֹרְסָקָא כו' עַל הָיָה טוֹרְסָקִיא . ע'
פ' בְּגִלְיוֹן :

טוֹרֶק . (וַיַּחֲרוּ רל"ג:) בְּחוֹסְפָתָא . רַחֲמִיכָא טוֹרְקָהא אֲזִלִּין כו' . אֲפַשֵּׁר פ'י
לְתוֹת פַּתְחִי , אֲךָ יוֹתֵר נִרְאֵה לְפִי הַעֲיִין שֶׁר"ל בְּגִלְיָה וְאַשְׁמֵר :
[טוֹיַעָא . לְפַעֲמִיס פ'י עַרְבִי . וּלְפַעֲמִיס פ'י מַנְהִיג הַבְּהֵמוֹת אֲפִי יִבְרָאֵל
מַעֲרִיךְ] :

טִיפְסָא . (בְּרֵאשִׁית ל"ג:) טִיפְסָא דְשַׁקְלָא . פ'י הַכְרַעַת וְגִזֵּר הַמַּשְׁקָל ע"י לְשׁוֹן
הַמֵּאזְזִיגִים שֶׁבְּאֵמֶנֶע . וּבִפ' בְּהַר (קִיא.) טִיפְסָתָא דְמוֹתָא . פ'י גז"ד .
יֵבֶן בִּפ' וַיַּחֲרוּ (רִית.) קוֹפְטָרָא דְטִיפְסָא . מַשְׁמַע פ'י טוֹפֵס כְּחַב גז"ד וְכֵן
פ'י טוֹפְסָקָא דְמַלְכָּא שֶׁס (רַכ.) . אֲבָל שֶׁס (רַל.) טַפְסִי דְשִׁלְחוּבִי דֹאשָׁא .
מ' פ'י לְהַטּ וְלִהְיוֹת אֵשׁ וְשֶׁס (רַמְב.) כְּשִׁלְחוּבָא דֹאשְׁקֶשְׁרָא בְּטִיפְסָא . מְבוֹאֵר
שֶׁהוּא גִמְלַת שֶׁהִשְׁלֵכְתָּהּ קֶשׁוּרָה בּוֹ . וּבִפ' בְּהַר (קִיא.) טַפְסָא בְּשִׁלְחוּבִי מ'
מִין בַּע"ח כְּשֶׁרֶךְ מַעֲוֹפִף (וּבְמַעֲרִיךְ פ'י נַחַש שֶׁרֶף וְהוּא עֵרֹד דְר' חֲנִינָה) .
וּבִפ' יַחֲרוּ (עוֹ) לְבִי קָמִיט כְּטוֹפְסָא פ'י בְּגִלְיוֹן כְּדוּפּוֹס . אֲפַשֵּׁר ל"ל לְהִיט
כְּטוֹפְסָא וְכַמֵּשׁ חֲתוּלָה מֵאַרְיֵי דְרוּגָזָא . וְשֶׁס"ע א' וְכ' טַפְסִי דְקִיקִין . נִרְאֵה
פ'י מוֹשְׁלִים וְגַם י"ל ע"י דוּגְמָא ר"ל דוּגְמָא לְמוֹשְׁלִים לְעִילָא בְּקִדּוּשָׁה . וּבִפ'
וַיַּחֲרוּ (רִית:) כְּטִיפְסָא דְמַסְתַּלְקִי מְטוֹרָא . פ'י כְּאֹד שְׁחֹר מוֹלֵל מֵאֵשׁ . אִו
כְּפַחַס וְגַחְלָתָא . וְאַשְׁמֵר ל"ל כְּטִיפְסָא . וְהוּא גִלְחַת כְּבוֹי מֵהַאֲוֵר . וְכֵן יִתְפַּרֵּשׁ
מ"ש (שְׁמוֹת ו:) טִיפְסִי דְקִיקִין . נִיטְלִי אֵשׁ בְּגַחְלִיס דְקִיס וְהֵן פּוֹלְטִי דְטוֹרָא
שִׁילְחוּ לְהַכּוֹת שֶׁר מֵאַרְיס כְּדַמְפ"ו שֶׁס . וְז"ש לִימִינָא . שְׁמֵרִיס מִימִינָא וּבִימִין
שֶׁל א"י . וּבִפ' מְרוֹמֵס (קַמְא:) בְּטִיפְסִין דְטוֹרָא כו' כְּלַפִּידֵי אֵשׁ כו' . וּבִפ' יַחֲרוּ
(פו.) קֶשְׁרָא דְזִיקָא בְּטוֹפְסָא שְׂכִיחָא . פ'י ל' דְּפוֹס כְּלָשׁוֹן מַשְׁנֵה טַפּוֹס

זשס (פ.פ.) חמרך קטר זמפסא . פי' זגליון זאילן , ופ' משפטים (קכד.) דמפסאן זקטרייבו לקוטרא דכחלא . שזיו דופסיו לזורתס את לזשזיס לכסות פיהס . ואפשר אז דחמרך קטיר זמפסא . פי' זאיו דפס וזורס שזיס שס זסמוך לו :

זילקא . (זשלא סא:) . פי' זגליון כמו זיקלא . וזאז גלגל :
זסמוקא . (וזרז כו:) וזריי זי' זסמוקא דזרווייז . פי' זמק'מ כלי זכניט לזור :

זסירין . (שס כט.) זקלין זסירין מקרקרין כו' . פי' זגליון חזקיס . ואפשר ט"ס זוא ול"ל סמרין כדמפ"ו אח"כ קלין זכל סמרין . וזפ' יזרו (עו.) זמסירין עילאין . ופ' זרזשית (יח.) נשקו מתמן זסירין כו' זוקפין זסירין כו' וזס (כ:) זסירין דלחחא דלחחאך כו' ופ' וישלח (קעד.) זסירין זלא גופא . פי' זגליון רוחות . וזפ' פקודי (רמ.) גו זסירי דזוקבי ופי' זגליון חפירות ומחילות . נראה ל"ל זפסירי ע"ע זערטו :

זפסירי דחחות עזרא (ויחי רמז:?) . משמע פי' חפירות זעומק האדמה . ואפשר ל"ל זמספרי וזוא כמו זסורי שפי' אוזרות ע"ע . וזס"ס לך (לו:) זופסירי דלזך . פי' מחילות לזך . ר"ל מחשבות ניכרין זפניך . וזפ' וזרז (ל:) וזתיילידו זפסירין . פי' זפניס לפידי אס . נראה דגרסינן שס זפסין ע"ל זפסא . וזפ' זזעלותך (קכ.) ז' זפסירין . פי' זגליון זריס . וזמק"מ פי' זלהזיות . וזפ' זרזשית (כ:) זפשימו דמפסרין דקוטרא . פי' זגליון דהפזטות לזור קשר עליון . וזפ' וילא (קנו.) זופסרא דקמנין עקימין זאורחא . אפשר ל"ל דקמלין ופי' מחילות ומערות של רזחיס יז כאן ולכן עקימין זארחא וזמו לעילא כו' . [ז' זמעריך ע' זפסר] :
זפסירי . דקסטרז (ויחי רמז:) ע"ע קפסירא . וזפ' פקודי (רלז:) זתוספתא . זפסרז דקולמא . פי' זזדר"מ לשון זררס וממשלה ואפשר ל"ל קפסירי ע"ס :

זפקא . (זמור ל.) זופקא זאן זיזו . פי' זגליון כמו זקפא ע"ס וז"כ ספכא . פי' גזל :

זיצפין דלזזעז (זמור קכ.) . פי' זאחורי אלזעות :
זרוזזובלין (זשלא נה.) . פי' זמק"מ חופת חתנים :
זרזישא . (ויחי ריז.) וזדי לון זמרזישא . זגליון פי' זסלע מל' מרזין . וזעיקר נראה פי' זזשלכה חזקה :

זריקין . (ויחי רלז:) זזילי מריקין ופ' מזרע (כז:) . פי' מחזלים זושכים לשון מרק לי' זויא . אז פי' סוגריס שסוגריס זעזו מללחא . וזס (זפ' ויחי) מריקין זזירין . וזאי פי' זושכים זלזריס מלשון זיזרז דיומא . אזל זמה זמסייס שס נזירי זרעי משמע שסוגרין דזעזריס כדמפ"ו שס סתמין זרעין כו' :

מגפיר קטורך . פקודי (רלזו) :
 מורנא . אדר"ז (רפ"ח) . ענין מושל . כמו סרני חרגוט מורני :
 מורפי דקספתא . תזריע (נז) . פי' לשון טרף חצבא . והיינו ההכחות
 שמכדכדים בכף הקלע :
 ממקומא . פקודי (רלד) אחוון גליפין טמקוטאי :
 מטר . חטיטרי' דבר יוחאי . פי' חטת :
 מיחלא . תזריע (כ) מיחלא דעפרא . פי' המפרשים בחורי עפר או בחל
 עפר . ואפשר עיקר הגי' בטינרא (ופי' בלור) ועפרא או
 בעיקלא דעפרא . ופי' בגל עגול של עפר . ואפשר ל"ל בגו חלא ועפרא .
 פי' בחוך חול ועפר :
 מיקלא דמיו . אמור (קו) . משמע גבא של מים מעט . ובגליון פי'
 מקום מדרון של ים :
 מפטרי דמלכין . וישלח (קעח) . מלבושי מלכים . ע"ל מסמוקי :
 מקלי דערסא . אחרי מות (כס) . משמע ממות מולעות במלעות :
 מריקי מלכין דליישיין דדובשא ומשחא . תרומה (קעו) . מין מאכל . אולי
 כעין מרוקין . ע"ע :
 מרגשי . בראשית (לד) . אפי' חינון מדבי מרגשי . לפי הענין חנשים
 פחותים במלחכתן . ובגליון פי' מזיקין ומחרסים העולם כולם
 שמחים בו :

אות ב

בופסר . בשלח (סח) . רגלוי בכופסרין . משמע פי' בכבלים . וסווא כמו
 בכופטוי . פי' בקישורים :
 במל . בספרא דלעיותא פ"ד עמרא דכומלא . רחיתי כי בלשון ערע
 כמל פי' דבר הנגמר . כמו גמל בלה"ק . וי"ל שהן עמרות פירות
 גמורים (וכמו עמרות שבלים במס' סוכה) :
 בבילהא דמוקפא בזהרת כו' . תזריע (כז) . כ"ל פי' כעין כסלא לאוגיא
 פ"ק דברכות . ור"ל כהקפת כסלא לאוגיא כן הקיפו הלכות רבות
 לזהרת עזה :
 במפתא . שמח כספתא עאל לגו . פי' בגליון דרך על המפתן וסווא
 כמו סיפא . ואפשר ה"ל גרסי' חסיפתא . ומלת שמח פי'
 העביר רגליו ופשתן :
 כפר חגן . בזהר ויגש (רוז) ועוד ככ"מ ובמדה"ג וירא (קסו) שהיו שם
 הרבה חמנים . ע"ש :
 ברובי עינא . פי' עפעפים . ואפשר חין ברוב שם העפעפים רק על שם
 הדרשא דהיו הכרובים סוככים בכנפיהם קורא להם כרובי עינא
 ככ"מ בזהר ותיקונין ור"מ :
 לקינמא

אות ל

לקינמא דקסמא . קדושים (פא.) [ע' מ"ט צפי' נפש דוד על הזוהר . ש"ל] :

אות ס

סנמירא . במקומות הרבה מאד . הממונה לעונש (כמו ספקלמורא במדרשים) :
 סומרא . באל"ר (קל.) לית גבינא סומרא . פי' לשון כסוי והסתרה כמו סתרא :
 סוסטיפא קטירא . נח (עאז) : פי' בגליון מראה של זכויות שמתוללים
 בה ביחד קשור הרבה מראות :

סטייפי . מדה"ל וירא (קטז.) . פי' בגליון סיגי זהב :
 סטמיט . מסתמיט ספסינא גו קטרי נורא (וישלח קעז.) . פי' במקדש
 מלך מפזר בשמים על האש [וע' מעריך ע' סוספינא] :

סיסמרא . מין משי למלבושים יקרים . וישלח (קעח.) :
 סמיטרא . צמטון דסמיטרא למיבזרי עלמא (בראשית.) . מ"כ כמו סמנטרין :
 סנמ . פקודי (רלד.) מסינען בגלופי צאתגלויא [ע' מערוך ע' סנמ] :
 ספמא . ואלא (לז) ז' ארעאן כסופטא דא על דא . פי' בגליון מדרגות
 סולס . ועיקר הפי' כגלדי וקליפות כללים ז"ז .

ספסינא . וישלח (קעז.) . פי' בשמים למונמר :
 ספת . סיפתו ונזיק ליה (חזריע כז.) . פי' בגליון האספו . ועיקר הפי'
 התחברו . ע"ע ספת :

סריקתא דקוסטרי סומקא . וישלח (קעז.) . פי' פסולה של קוסטרי ע"ל
 שפי' מושל (ואפשר פי' לשון מאכל ועל שם מאכלו הדוס עדשים) :

אות ע

עומרא עומרא . ויחי (רימז.) במקדש מלך פי' לשון עטרה ממש . וכמדומני
 שפי' עתרת עשן עולה . ורמז על מה שהגיע זמן שריפת
 הלפור כדמפ"ו ושכבר התחיל העשן לעלות מן האש . הו' אפשר הוא לשון
 הסרה ע"ע עטר צ' . והוא רמז שהסירו והעדילו שלטנות הליפרא :
 עומרי . יתרו (פא.) שלהובא בעומרי קטורא דרחמי . נראה פי' בעומרא
 בסביב (לשון עומרים אל דוד) קשר של רחמים בו . וע"ש פ"ד ח' :
 [עמר . כל"י כשאדם נושא אשה קורין אותו מעומר . ובזה חבין כמה
 לשונות צוהר . מערוך] :

עורפילא . בהיכלות פקודי . נראה שגם הנזכר פ' בראשית (ית.)
 עורפילא דסיפסא הוא כמו עורפילא :

עמפירא בכתפוי' . בשלח (מה.) . ונראה ש"ס ו"ל קטפורה פי' משוי ע"ש :
 עסירמא . חרדמה עסירמא זוהר פנחס (רלד.) . אולי כמו מרמימא או
 דורמימא (שבמדרשים) :

וַיֹּאסֶף דָּוִד עַל פֶּקֶד

עֲרֻמוֹמָא . בִּרְאִשִׁית (כ"ז) . פִּי' בִּמְקֹדֶשׁ מֶלֶךְ עֲרֻצִּיָּא (וְהוּא כְמוֹ עֲרֻרָא
ע"ש) . חֲבֵל קֶרֶב דַּע"ס הוּא וְל"ל עֲרֻמוֹמָא וְכַדְמִסִּיָּס נִפְתָּל
וְעָקֶשׁ . וּמִשָּׁם דַּבְעָה"ד טו"ר כְּתִיב וַיִּדְעוּ כִּי עֲרוּמִים הֵם ;
עֲרֻמָּנָא . עֲרֻמָּנָא דָּבָר נָשׁ דְּמִיְהוּ דְּנִפְלָל בִּיתָא כו' . וַיְחִי (רנ) . לְפִי הַעֲנִין
פִּי' גַּל וְהַטָּוֶן חֲנִיסִים . וְאִפְשָׁר ל"ל עֲרֻמָּנָא . ע"ע עֲרֻמָּנָא וְהַטָּוֶן
בִּס"ד פִּי' ;
עֲרֻמִּיאוֹת . חֲד"ר (קלג) כְּמָה עֲרֻמִּיאוֹת מִהֶבֱאֵן לֵהוּא פֻּמָּא כו' ;

אוֹת פ

פּוֹסְקָרָא ר"י בְּקַמְפוֹי לְנוּ מִיָּא (אֲמוֹר קו:) . פִּי' בְּגִלְיוֹן נִשְׂרוּ וְנִתְלַכְלוּ
בְּגִדְיוֹ בְּמִים ;
פּוֹסְקָרָא דְקוֹטְפָא . וַיִּקְרָא (קו) . פִּי' בְּגִלְיוֹן מְמוּנִים עַל הַזִּיק ;
פּוֹלְקָא . רַע"מ אֲמוֹר (לס) . חֲשָׁא מִתְגַּלְגַּלָּא בְּפִלְקָא . פִּי' בְּגִלְגַּל צַעְנוֹל ;
פּוֹסִתָא . וְאֵרָא (כז) פּוֹסִתָא דֶּחֱשָׁא . פִּי' בִּמְקֹדֶשׁ מֶלֶךְ כְּמוֹ פֶסֶק יֵדָא ;
פּוֹסְמִירָא דַּחְדוּדָא . אֲמוֹר (ל"א) . פִּי' בְּגִלְיוֹן שַׁעֲשׁוּעִים שֶׁל שְׂמֵחָה ;
פּוֹסִידָא . ס"פ בְּשַׁלַּח (סו) וְאֵתָא פּוֹסִידָא וְאֶחָד לֵה . פִּי' בִּמְקֹדֶשׁ מֶלֶךְ
קוֹסְמִירָא הִרְוֵג וּמִפְסִיד . חֲבֵל הַעֲיָקָר נִרְאָה שְׂהוּא ב' הַיְבוֹת
פֶּסֶק יֵדָא . ור"ל יֵלָא יָד לַמַּעֲלָה וְקִבְלָה הַלְבָנָה לַמַּעֲלָה . וְכִיּוֹלָא בִּזְבִּית
ע"ש . וְכַדְנִיָּאֵל פֶּסֶק יֵדָא דִּי כְּתָב ;
פְּצִירִין . חֲפִירָה . ע' נח (סח) . וְכֵן פְּצִירִין שֶׁם ;
פְּרִדְשָׁקָא . בִּחֲד"ר וּבְסַפְד"ל . וְנִתְאֲמָרוּ בִּזְבִּיתָא פִּי' . וְהַעֲיָקָר כְּפִי' הַגִּרָּא
ז"ל בְּסַפְד"ל שֶׁם שְׂהוּא עֲמוּד חֲלוּל לֶכֶן מִתְשִׁילוֹ לְנִקְצֵי הַחוּסֶם .
וְעַמ"ש בְּבִיחֹרֵי לַעֲרוּךְ ע' פְּרִדְשָׁק חֲדָשׁ בִּס"ד ;
פְּרִקְטָם . וַיִּקְרָא (כד סע"א) . וְהוּא כְמוֹ פְּרִקְטָם . ע"ע שֶׁם וְכַע' פְּקִירָם
ב' בְּמ"ע שְׂהוּא מִיְנֵי מַגִּידִים ;

אוֹת ק

קִדְלָא . וְאֵרָא (כז) מִאֵן דְּשׁוּי קִדְלָא עַל חֲפְזֵי דְּתִינָא . אֵין מִיּוֹשֵׁב כְּאֵן
לְפִרְשׁוֹ לִשׁוֹן עוֹרֶף שְׂהוּא בִּכ"מ פִּי' קִדְלָא . וְאִפְשָׁר הוּא כְּמוֹ קִסְלָא
שְׁפִי שְׂרָשְׁתָּה זֶהב עַמ"ע וְכַדְמַפ"ו כְּד"א וְנִתְחִי הַחִיס כו' ;
קִדְתִּירָא דְקִמִּירָא עִילָאָה ; קְדוּשִׁים (עג) . פִּי' בְּגִלְיוֹן לִשׁוֹן כֶּסֶף כְּמוֹ
קִדְדָרָא . וְאִפְשָׁר ל"ל קִימִירָא . ע"ע קִימִירִין צַעְרוּךְ ;
קוֹמִימָא . בִּחֲ (לז) . נִרְאָה שְׂהוּא מַעֲטָן קִזְמִי שְׁפִי הַעוֹלָם . וְכֵן קִזְמִימָא
דְּמִלְכוּתָא

דמלכותא כח ענין שררה ומלכות כה"פ . וע"ז קומיקון . וכן נראה
 בשנה (ונו) שפי' ממעלה ומעלה :
 קולפא דקרייר . בראשית (כו) . פי' בגליון כדים (זמו גלוסא של חרס) :
 קונאריהא . (ז"ח בראשית) . מ"כ פי' יסוד :
 קוסמא כחלי . בהקדמי (קיד) . פי' בגליון קולי הכותל . וע"ל קוסמא דקפמורא :
 קוסמפא . פי' החיכה . ע"ז גרונא . ובפ' נח (עב) תחית קסמפין .
 אפשר פי' ג"כ כן :
 קורטא . ע"ז קרט ח' . פי' חוגר ומפירה תחת הארץ . ע"ז קרטימא .
 קרטימא . וחולי מזה קראו בזהר ותיקונים בכ"מ לקלע בשם
 קורטא . ע' זוהר בראשית (כה) . וש"מ :
 קזיפי דכתיבין תתאין . בראשית . וישלח (קסו) . מ"כ פי' נילוי זוהר :
 קזפירא דהכח . תרומה (קעה) . פי' בגליון שפירה . ובשעלותך (קנה) .
 בקזפירא דלעילא . פי' ברשות וכה עליון :
 קזפירא דקמרא . חיביר :
 קצפוי . חמור (קו) בקצפוי לנו חיל . פי' מלבושו או תשא שעליו :
 קצפין דזורדיין . אד"ר (קמג) :
 קיזפא . תרומה (קעה) שעלו דקיערי בקיזפא שקיעין . פי' כלי של מים
 וכן חקק (קשא) דמלו קיזפא רבא מיניה . ח"א (נג) בקיזפא
 דינין . מקיזפא מלכותא . פי' פיזור . וישלח (קסו) מקיזפא דמלכותא
 דלעילא ממערת :
 קיזרא . יתרו (פו) בקמירא דקיזרא התעטר . אפשר ל"ל דקזפירא . פי'
 בקשר של המעיין או ל"ל קיזפא כו' :
 קיסבא . יתרו (פי) כהן בקסבא מהכח עכ"ל . פי' במדה שמדד כמה
 בלחוס מהעש . ובפ' קדושים (פד) קסעין דבליסעראו
 ברחימותא . פי' בגליון סמדות של ח"י אהבה . לך לך (פב) קוסמונא .
 פי' מדת המכס :
 קלביטא . שלח לך (קסט) . פי' בפנים משער של חיה :
 קלדישין . מפתחות . ע"ז קלד :
 קלמא . פי' לשון מקלם להלניע שם דבר (כמו נכני ים בקולטוי ב"ר) .
 בראשית (ל"ג) קלמא דדינא . אפשר ל"ל טיקלא :
 קלמישין דאגפיה נהירין . בהעלותך (קנה) . פי' במקדש מלך בזהר פנים
 של מעלה :
 קממא . בראש חמור (פה) בקמורין בקוממא דהכח ב"ג . פי' בהקשרים
 יחד בקומץ אחד (שסן ד' היסודות כמ"ס בגליון שס) :
 קמור . בראשית (ל) בקמרי דקלטוי . כמו ביב קמור פי' מכוסה ומולגה .
 נח (סא) . קוסמפא דקימרא פי' בגליון קוממא מכסה ומלגה :
 קנדיסי

קנדימי גליפין . ס"פ בשלח (סו:) . פי' בגליון בארות חקוקים . וכמדומה
של' בקלדימי שפי' מפתחות ע"ש . ובחזרות (קלד.) קזיפין
דקורדימי גלפין נראה ל' קוזמטין דקלדימין גליפין :

קנמא . ע"ע אפתח בקמנמא . ובפ' בשלח (נו.) פורקנא דקינמא קנמ
ע' גליון . ואפשר ל' דקיסמא ופי' מלת אמת :

קנמורא דקיטפא . דיבוק של שרף קטף . שמוס (לח.) . ובאדרה קלטורא
דקטפא ע"ש צפי' המד"ל . וכן בחזרות (קעה.) דקרבגא

בקוטפיה הכה . פי' בגליון לשון דיבוק בחזרה . ובפ' קדושים (פ:) עיבורא
דקיטפא בקומרוי . פי' עטרה של פרחים קשורים יחד . בר"פ שלח (קנו)
פתקא דקוטפיי' באחמתא . פי' בגליון ובמקדש מלך קטפא ל' קיטוף וכריהה :

קנמירא . בקמורא דקנמירא קונמורי אנקמרתון (תרומה קעד:) . אפשר
ל' דקאנדימוס שהוא סכנה בלשון סורסי ויווני . ולפי גי'

השפר פי' לקשור אותו בקשרים (של כשופים או בממני דשינתא) אקמרתון
קשרתס (או נתעסקתס ב:) עלי :

קנמיתא . קשר ואיסור :

קסמא . כפר . כן פירש"י חגיית ספ"ג (כג.) . ומזה בזהר לך לך (שה.)
בקיסמורא דקוסמא . פי' במלודה של כפר .

קסטר . בר"פ אמור (פה.) קסטר בקטרין . פי' משל או סיבב . קוסמירא
דקוטרא (בראשית נה.) . אפשר פי' ממשלת הקשרים או מכלל

הקשרים . לפרא גו קסמירא (מקץ קלה:) . פי' במלודה . מקסטר
בקוסטופוי (וישלח קסח.) פי' בגליון מקושט במלבוש :

קסמרא דליהו נחשת זוטא . וארא (כד:) . לפנ"ש בערוך קסמרא בדיל .
לכאורה רחוק הוא מנחשת בגווי וכל דבר :

קסמרין דירוקא . נח (סד:) . משמע לפי הענין פי' מאכלים וחבשולים .
או הוא מין כלי שבו המאכלים . וע"ע סריהחא :

קסמא . אצגא בקסמא (ויחי ריו:) . פי' כאבן בק הקלע . ואולי
הוא כמו קסמא בלשון גמרא שפי' ארגז שמיחין בו

כספים . ע' ערוך :

קסרא . עוד לפרא בקסרא רמי (ויחי ריו:) . נראה כמו בקסמרא . פי'
במלודה ומכלל להפסה ולשמרה . וכן פי' בזהמי קיסרא שס

(רמב:) . ובפ' יצרי (עז:) בקסמירא דקולטא . פי' מלודה שנקלט שס דבר
הססול שמו"ר רשימין שכיחי לרמזעליה . בפ' אמור (לא:) בקסמרא דבי

מעוי . פי' באהל ומלודה עיר שהיס דר בו חמיו . ובפ' קדושים (פס.) כמה
קסמרין . פי' בגליון מקמרגיס . ועיקר פי' מושלים רעים בעלי מלודות :

קפמא . ויחי (רלו.) לתורא דעובדוי ביטון כו' איקונין דאריה בקופטיה .
פי' בגליון בחדר שסגור בו . או באבסו . ואפשר הוא כמו

בקופסיה

בקופסיה. פי' בחיבתו שאוכל ממנה. או ל"ל בקופסיה. ופי' במקום
ממשלתו ע"ל. ובפ' וארר (לו) בסיטין קפיטין בעשר דרגין. ואפשר הוא
כמו בפיתין. ופי' קשורים בעשר דרגין לחיוב ואזיל :

קפטולאי. ויחי (רמא:). נראה לשון ראשים ושרים כי בלי רומי קפוט ראש.
וכן מזה אמור (קב.) בקפטא דאלצבי. פי' בראשי אלצבותיו :
קפמר. ויקרא (טו.) קפמר ברישיה דחויא. אולי הוא קמפר שפי' הכה.
ע"ע קמפרם וכן בפ' ויקהל (רט.). קוסטא דקופטרא. ויגש
(רא ע"א). ויקרא (ו:) מקסטרא דקופטרא ע"ש. וכן פ' אח"מ (ס"ב:)
ליחב בקופטרא בלחודיה. פי' בגליון שלשלת. וכמדומה שפי' ממשלה.
כההיא דפ' ויחי (רית.) לית קופטרא דטיפסי שפי' ממשלת גזר דין.
וכן שם (ריט:) חוקידו דקופטורי מטא בדינוי. פי' ג"כ שריפת הממשלה
של הס"א שבה משל הלפור כדמפ"ו שם. ע"ל קפסירא. ובהחרי מות
(נט:) קפטורי דקלטא. פי' יריעות קשורים. ופ' בהר (קיא.) בקפטורא
דדא. פי' ג"כ לשון קשר. ובגליון פי' בע"א. וכן ויקרא (טו.) קטפורא
דבורייני. ובסבא דתזריע (מה:) :

קפטרא. פי' שלשלת. אמור (קב.) קפתרא חדא קסירא כו'. דיבוק :
קפסירא. ויחי (רמג.) נטל בקפסורי קסטא. כמדומה ל"ל בקפטורא
קסטא. ע"ל קסטא דקפטורי וכמו שפי' שם מדה ושלמת הממשלה.
ושם להלן (רמג:) הלשון טפסורי קסטרי. ופי' מושלים על הנלווים ע"ל
קסרא. ובפ' בהעלותך (קב.) ופסורי דעלמא. פי' בגליון שררה
ושלטונים. ומקדש מלך פי' ספרי זכרונות ד"ה. וישלח (קעז:) :
קרוספינא מפרוניתא. וארר (כב.). פי' אלונית מלשון קידום אדון :
קרופינום. ע"ע רופינום :

קטפורא. ויחי (ריז.) המקדש מלך פי' שעה מלשון קטף שהוא שרף.
אבל שם (רלח:) משמע שפי' משא מעונה על ההמור. ובפ'
וארר (כח.) קטפירא טסי גביה. פי' בגליון עוף שיש בו גווין נאים.
ושם (לא:) חרין קטפורי. פי' בגליון עופות. ועמ"ש ע' אקוסטרא.
ובפ' תזריע (נא.) לקטפורי דאבוי. אפשר לל לקטורא ופי' מקום ממשלת
אבוי ר"ל לביתו. ובראשית (לג.) בקטפורא דעלייתא. ויקרא (י:)
בקטפורא דמלחא דכלילין בקוטפא דגופיה. נכון לגרום קופטורא דג' ופי'
שלשלת כללעיל :

קרט. בהשמטות זוהר ח"ג (שו:) אחיא קרטינא. בלשון פרסי הכי אמרי
לב"נ יקירא :

קרטיטא. גזברא דקרטיטא עילאה (ויחי רמא.). הוא כמו קרטרוי שפי'
חולרות :

וִיאַסָּף דוּד ק ר ש ת

קרטיפא . באלד'ר (קמני) שית בקרטיפא חדא . אפער ליל קפירא ע"ס .
ושס (קמד:) בקרטיפא דעמרינ :

קרמס . צפ' יתרו (עה.) כ' פ קורממי . פי' בגליון גרעינין . ולא מלאמי
לו דוגמא . ואפער הוא ענין חתך . וכמו מקרמס עלה עלה .
ע"ע קרמס ב' :

קרמס . קורטיפא דנהמא (אח"מ עו.) . פי' מקדש מלך כמו סקריפא
לשון אסקריפון . ואפער פי' הרבה . כמו אולר . ע"ע קרמא
וקרטיפא :

קרניטי זכירין . הרומה (קעה:) . אפער מענין עמרה בלשון רומי :
קרפולין . (ויחי רמא:) שאר ימין הוו מהדרין קרפולין בימא דיליה . הכונה
נראית מעיינותיהן תחת הקרקע היו מחזרין לים הגדול של
זבולון :

קוהורנטיין . קונטיריסיין . קלמרוולסיין . מיני שררות . בשלח (נו:) :

אות ר

רופינוס . בכ"מ בזוהר מין שררה : והוא מענין תנפולין ורופס שהוצא
בערוך ע"ס . ובפ' יתרו (סת.) מלכא קרופיטוס דכל עלמא .
ע"ס וז"ל רופיטוס :

אות ש

שורמא . שורמא דקושמא בכחפך (תזריע נא.) . פי' בגליון קנים של
עלים . ופ' אחרי מות (סג:) שורמא דעל עינא . פי' גב העין :
שנק . ויקרא (כא.) אשתנקלו לחמרייהו . פי' בגליון נהנו כבלים . ומקדש
מלך פי' כמו אשקלו . פי' הכירו המשאות . וע"ס (טו.) אשתניק
ר"ש וקמפר ידוי כו' . משמע פי' כפפו קומהו וכן יתפרש כאן . ואפער
לשון סיגוק צסמ"ך שבש"ס שפירשוהו עיף . יתפרש ג"כ לשון כפיפה (שהוא
בא ע"י עייפות) . ויתפרש בטוב יותר לשון המסנק את העיט כו' ע' ערוך :

אות ת

תוקפא . בסבא משפטים (לו א' . ב.) בתוקפא דאמיה . משמע פירושו
בחיך אמת : סליק בס"ד .

מאמר

זהר הרקיע

ראיות והוכחות, מהגאונים והראשונים
על קדמות ספר הזהר הקדוש.

מאת הרב רבי ירוחם ליינער מראדזין

הוצאת "נצח" תל אביב

ניר-יורק, ה'תשי"א

תוכן הענינים

הקדמה. סקירה כללית על מזייפי ומהפכי התורה מדור דור.

א. תכונת ספר הזהר, כנויי שמות הזהר, ושמות שלשה עשר ספרים המקובצים בו.

ב. על דבר כתיבת ספר הזהר. שיטה חדשה מיסודו של הרמב"ם ורבי אליעזר ממין בדין כתיבת דברים שבעל פה.

ג. על דבר לשון הארמי של ספר הזהר. הערה חדשה מדברי רב שרירא גאון, גם במשנה יש לשון תרגום, תרגום השבעים וארמית.

ד. על דבר שמות האמוראים ומאמריהם המובאים בזהר. הערה מדברי רב שרירא גאון ורבינו חננאל.

ה. על דבר תפלת גשמת וקדושת כתר הנזכרים בזהר. הערות מרמב"ם והסור.

ו. על דבר הטעמים והנקודות הנזכרים בזהר. מקורות מחז"ל על קדמותם, גם חלוקת האל"ף-בי"ת לחמש מוצאות הפה, נמצאה בספר הנקוד לרב אשי.

ז. על הפסוקים המובאים שלא בדיוק בזהר. השוואה מרמב"ם.

ח. על שמות המקומות בזהר. ביאור נפלא מכ"ק דודי הגה"ק מראדזין ז"ל בדבר ים כנרת.

ט. על הנגודים והסתירות לדברי חז"ל בזהר, הוכחה מדברי רבינו בחיי. י. על הפלגת השבחים של רשב"י בזהר.

יא. מדוע אין הלכה כרשב"י.

יב. למה לא נזכר בתלמוד מדברי הזהר. הערה עם מרגניתא טבא מכ"ק דודי הגה"ק מראדזין ז"ל.

יג. מקורות הלכה ואגדה מזהר: בספרי הגאונים, רש"י, רמב"ם, ראב"ד, רמב"ן, רבינו בחיי, והרא"ש ז"ל.

יד. על דבר הספר מגיד מישרים למרן הקדוש הבית יוסף ז"ל. ראיות והוכחות על אמיתתו, ישוב נכון על קושית הגה"ק רבי חיים מוואלאזין זצ"ל והערות.

טו. הערות על "מאמר קדמות ספר הזהר" להגאון הרד"ל זצ"ל.

טז. על דבר ספר "מטפחת ספרים" להגאון יעב"ץ זצ"ל. ראיות והוכחות שלא היה לו שום פקפוקים בספר הזהר וכתבו לפניו מפני צורך השעה.

הקדמה

אמר רבי אלעזר ברבי שמעון, נומית
 לסופרי כותים זיפתם תורתכם ולא הועלתם
 לעצמכם כלום (ירושלמי סוטה פ"ז ה"ג).

רבותינו ז"ל נקראו סופרים, שהיו סופרים כל
 האותיות שבתורה, שהיו אומרים וא"ו דגחון חציין של
 אותיות של ספר תורה, דרש דרש חציין של תיבות,
 והתגלח חציין של פסוקים, יכרסמנה חזיר מיער, עי"ן
 דיער חציין של תהלים, והוא רחום יכפר עון חציין
 דפסוקים, ולא זזו משם עד שהביאו ספר תורה ומנאום
 (קדושין ל' א'). ומיום שניתנה התורה בכל דור ודור
 עומדים עליה להשכיחה ולהעבירה, ובמזימות ותחבולות
 שונות, צוררים אותה שונאינו בנכליהם לעקרה ולבטלה.
 הכותים לפנים ולמראות עין את ה' היו יראים,
 ושמרו התורה והמצוות, ודקדקו בהם עוד יותר מישראל,
 אבל סופריהם זייפו אותה הוסיפו וגרעו ככל אשר עלה
 על רוחם, הם שמרו את המועדות, אבל השתדלו ברמאות
 להטעות את ישראל לקלקל את המועדות, ובמרמה
 וכחש השיאו משואות בעת קידוש החודש להטעות
 את ישראל בחשבון קביעות החדשים, כמו שאמרו
 חז"ל בראשונה היו משיאין משואות משקלקלו הכותים
 התקינו שיהיו שלוחין יוצאין (ראש השנה פ"ב מ"א).
 וסופם שנעשו כגוים גמורים.

רבותינו ז"ל ספרו ומנו האותיות והתיבות,
 והפסוקים. ואמרו מסורת סייג לתורה (אבות פ"ג
 משנה י"ג). שלא לגרוע ולהוסיף ולהחליף האותיות, ושלא
 להפריד התיבות ולחברם, וכן הפסוקים. וכמו שאמרו

חז"ל, מאי קוצותיו תלתלים, על כל קוץ וקוץ תילי תילים של הלכות כו', אם אתה עושה חי"ת ה"א אתה מחריב את העולם כו' ה"א חי"ת, דל"ת רי"ש, בי"ת כ"ף, כ"ף בי"ת תחריב את העולם, ואם אות אחת כך, כל שכן התיבה כולה לכך נאמר קוצותיו תלתלים (מדרש תנחומא ריש פרשת בראשית).

יש שאמרו לפנים שמאמינים בתורת משה, אבל כחשו בנביאים וכתובים, שספרי הנביאים אינם דברי נביאים ומאוחרים הם ונכתבו אחריהם, כמו שאמרו חז"ל, פושעי ישראל אומרים שהנביאים והכתובים אינן תורה, ואינם מאמינים בהם שנאמר (דניאל ט' י') ולא שמעו בקול ה' אלהינו ללכת בתורותיו אשר נתן לפנינו ביד עבדיו הנביאים, הרי שהנביאים והכתובים תורה הם (מדרש תנחומא פ' ראה סי' א'). וחז"ל בקבלתם מסרו לנו סדרן של נביאים וכתובים ומי כתבן (בבא בתרא י"ד ב').

יש שהפכו דברי אלהים חיים, וגילו פנים בתורה שלא כהלכה בפשטים משובשים ומעוותים לדעתם הכוזבת. כמו שאמרו חז"ל על הפסוק פנים בפנים דבר ה' עמכם (דברים ה' ד') אם יאמר לך ברא דזנותא תרין אלהים אינן, אומר ליה אנא הוא דימא אנא הוא דסיני (פסיקתא רבתי פ' כ"א עשרת הדברות סי' י'). יש שכפרו ואמרו אין תורה מן השמים, ורק משה מפי עצמו אמרה, ועליהם אמרו חז"ל, שאפילו אמר כל התורה כולה מן השמים, חוץ מפסוק זה שלא אמרו הקדוש ברוך הוא, אלא משה מפי עצמו, חוץ מדקדוק זה, מקל וחומר זה, מגזרה שוה זו, זה הוא כי דבר ה' בזה (סנהדרין צ"ט א'). ובפירוש המשנה להרמב"ם שם היסוד השמיני כתב שחושב שיש בתורה לב וקליפה, ושאלה דברי הימים והספורים אין תועלת בהם ושהם מאת משה רבינו ע"ה.

יש שאמרו שמאמינים בתורה שבכתב, אבל חלקו על תורה שבעל פה, הקבלה המסורה לנו מדור דור, ופירוש התורה המקובל מפי הגבורה ועוזבים מקור מים חיים, וחוצכים בורות נשברים, על פי תרגומי הגוים וביאוריהם, ופירושי הקראים ושבושיהם. כמו שאמרו חז"ל, צפה הקדוש ברוך הוא שאומות העולם עתידין לתרגם את התורה, ולהיות קוראין בה יונית, והם אומרים אנו ישראל כו', אמר להם הקדוש ברוך כו', מי שמסטורין שלי אצלו הם בני, ואיזו הוא זו המשנה שניתנה על פה, והכל ממך לדרוש (מדרש תנחומא פ' תשא סי' ל"ד).

על יסוד תרגומי אומות העולם מכחישים וכופרים בתורה שבעל פה, ואפילו איזו עלה בלוי'ה, שנמצאה במרתף ועליה, לאמת יחשבות. השערות ודברי חלומות עושים ליסודות והנחות, ודאות וברורות, להכחיש את שתי התורות. וכמו שכתב הרשב"א בתשובותיו (סי' י"ד) „שמומכין על ארסטו ואפלטון, כסומך על הפלטון ולוקח מן הסימון, ואם יחוק אדם להם חקקי און ודברי שקר בספר, ויקראו אותם באזניהם בשם ארסטו וחבריו לא יהרהרו אחריו, ויחתמו ויאמרו אמת מודעת זאת בארץ, והפתי השוקד על דבריהם יקרא חכם, ועל חכמי התורה יאמרו לא הבין חכם חכם". ותשובתם כבר אמר רבי יוחנן בן זכאי לאותו הבייתוסי שהיה מפטפט כנגדו, שומע ולא תהא תורה שלמה שלנו כשיחה בטלה שלכם (מנחות ס"ה ב'). וזה דרכם כסל למו וכמו שכתב הרמב"ם ז"ל בסוף הלכות צרעת: „וזה דרך ישיבת הלצים הרשעים, בתחלה מרבין בדברי הבאי, כענין שנאמר וקול כסיל ברוב דברים. ומתוך כך באין לספר בגנות הצדיקים, כענין שנאמר תאלמנה שפתי שקר הדוכרות על צדיק עתק. ומתוך כך יהיה להן הרגל לדבר בנביאים ולתת דופי בדבריהם, כענין

שנאמר ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים ובוזים דבריהם ומתעתעים בנביאיו. ומתוך כך באין לדבר באלהים, כענין שנאמר ויחפאו בני ישראל דברים אשר לא כן על ה' אלהיהם. והרי הוא אומר שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ, מי גרם להם לשית בשמים פיהם, לשונם שהלכה תחילה בארץ.

ובשעה שזכינו להתגלות ספר הזהר הקדוש והאיר לעולם, ונתמלא כל העולם כולו בשמים, וכל גאוני וקדושי ישראל הלכו לאורו ושתו בצמא את דבריו, וכל הפוסקים, והמקובלים והמפרשים והחוקרים שמוהו ליסוד מוסד ואבן פנה, ונתקבל ונתקדש בכל תפוצות ישראל, עמדו גם עליו המכחישים והמהפכים המזייפים. ומה שאירע לתורת הנגלה אירע לתורת הסוד, יש שכפרו והכחישו שאין זה תורת רבי שמעון בן יוחאי כלל ואמרו שכן ספרה אשה אחת ששמעה מאשת הר' משה די ליאון ז"ל והספור הזה שמעו איזו אנשים על ידי השתלשלות עד מפי עד, ורק שהר"מ די ליאון כתבו בעצמו על ידי שם הכותב, ואפילו אם אמת הדבר שהנשים אמרו כך הרי זה פטפוטי נשים.

יש שהפכו דברי אלהים חיים, וכמו הנוצרים שהפכו הכתובים לדעתם הכוזבת, כן באו כת השבתאים ימ"ש, ועוותו ושבשו מאמרים להסית ולהדיח את ישראל. ועל כולם אמרו חכז"ל, תאלמנה שפתי שקר (תהלים ל"א י"ט) יתפרכן, יתחרשן, ישתתקן, הדוכרות על צדיק עתק הדוכרות על צדיקו של עולם, דברם שהעתיק מכריותיו, בגאווה ובוז, זה שהוא מתגאה בו ואינו אלא מבזה, א"ר יוסי בן חנינא המתכבד בקלון חברו אין לו חלק לעולם הבא המתכבד בכבוד חי העולמים לא כל שכן (ירושלמי חגיגה פ"ב ה"א).

שלומי אמוני ישראל המאמינים בה' ובתורתו, וקבלו את התורה הכתובה ביד משה, ואת התורה

המסורה על פה ביד משה, קבלו את תורת הקבלה והסוד
המסורה מאת התנא רבי שמעון בן יוחאי.

ומרן האריז"ל הקדוש יסד כל יסודי הקבלה שלו
על ספר הזהר וכתב פירושים עליו. וגאון עוזנו קדוש
ישראל ופארו מורנו ורבינו רבי ישראל בעל שם טוב
זלה"ה, אביהם של חסידים שהאיר לעולם בתורת שערי
החכמה והתכונה והדעת, בנה יסודי החסידות על ספר
הזהר הקדוש וספרי האריז"ל. והוא ותלמידיו הקדושים
אחריו למדו את צנועים חכמה בביאור דברי הזהר הקדוש.
ורבינו הגר"א ז"ל אשר היה כאחד מהראשונים
מלא בכל פנות התורה, וכל רו לא אנים ליה, וכל חדרי
התורה היו פתוחים לפניו במלא הקיפם, והגיה כל ספרי
חז"ל ברוחו הגדול וברוחב בינתו, כתב פירושים על
הזהר הקדוש, והאדרא רבא קדישא, והספרא דצניעותא
והתקוני זהר. ובביאוריו על השלחן ערוך, מביא מקורות
מדברי הזהר. עיין בביאור הגר"א ליורה דעה (סי' פ"ט
ס"ק ו') ובביאוריו לאבן העזר (סי' קס"ט בסדר החליצה
ס"ק פ"ג) ומי כמוהו רב גובריה.

ובדורות שלאחריהם כשצצה המינות ופרחה
הכפירה בארץ אשכנז, קמו פושעי הדור, ובזיוף, צביעות
וערמה מבחין, וכפירה מכפנים, וכתבו ספרים על
„חכמת ישראל" לסמא את העינים ולבלבל את המושגים,
על פי „חקירה מדעית", ולצודד נפשות, בקרדום של
בקרת, להכחיש בשתי התורות. בהשערות אשר באויר
פורחות, ובפלפולי הבלים ושקרים על יסוד תחו ואבני בהו.
מארץ אשכנז נפתחת הרעה לעקור את תורת
ישראל, ועתה בימינו אלה נחיתה לארץ הדמים, להשמיד
להרוג ולאבד, את כל ישראל, וברשעות נוראה, הרגו
מיליוני יהודים במיתות משונות ואכזריות, וכל הקהלות
הקדושות במדינות אירופה, שהיו סלתה ושמנה, ורוב
בנין של עם ישראל, נעקרו ונאבדו מן העולם, אוי לנו
שכך עלתה בימינו ארץ ארץ אל תכסי דמינו, ואל

נקמות דם עבדיו יקום וינקום לעינינו נקמת דם עבדיו
השפוך.

וכל תמימי דרך הולכים בתורת הזהר ומאמינים
בו, וכמו שכתב הרמב"ן ז"ל, "כמדומה לנו שפירושנו
יכריח כל מודה על האמת לתודות בו ואין אחריות
עקשים עלינו" (מלחמות פרק במה מדליקין). ואם ישאל
השואל למה לנו ראיות והוכחות, הלא המאמינים
לראיות אינם זקוקים, והכופרים על האמת אינם מודים.
אבל ראיתי להגאון הקדוש רשכבה"ג המהר"ל מפראג
שכתב ספרו באר הגולה, להגן על מאמרי חז"ל בתלמוד
מדבות ותלונות המכחישים דברי אלהים חיים, ובהקדמתו
כותב וז"ל: "ומעתה אם נחריש ימצא לנו חטא ואשמה,
כי נשמע דברי בזוי על חכמי עולם כו', הנה בזה החבור
נבוא לבאר דרכי תורה שבעל פה, ולהסיר לזות שפתים
מחכמי עולם, כי המבזה את החכמים הוא בכלל מי שאומר
"אין תורה מן השמים". וכן כתב בספרו דרך החיים על
מסכת אבות (פ"ב משנה י"ד) "שכמו שיש מצוה שילמוד
אדם ויקנה התורה שהוא תורת אמת, כך ראוי הוא לבטל
דעת השקר מן העולם, שאם יניח השקר בעולם, פוף
שיהיה השקר חם ושלום מאבד את האמת ולבטל אותו
כאשר השקר גובר בעולם ולכך הזהיר שאל יתן מקום אל
השקר רק ידע מה ששייב לאפיקורם".

והגאון הגדול רבי דוד לוריא הרד"ל זצ"ל כתב
בשעתו את ספרו הבהיר, "קדמות ספר הזהר" להגן
על הזהר, לכן כתבתי בעניי דברים אחדים, אשר
בינתי בספרים, ולקטתי אמרים, להציל את הספרים,
ספרי הזהר הקדושים מהקושיות והשאלות, והתרת
הספקות, על יסודות, כראוי מוצקות.

כן ראיות והוכחות על אמיתת ספר מגיד מישרים
ממרן הקדוש הבית יוסף ז"ל, וביאורים על איזו דברים
שכתב בספריו וגם הערות על מאמר קדמות ספר הזהר

להרד"ל, וקדאתי את מאמרי בשם זהר הרקיע.
 והודות לה' כבר זכיתי להדפיס „הערות על ספר
 הזהר" להראות מקומם בחז"ל. וכמו שאמר אדוני אבי
 זקני הגאון הקדוש רבי מרדכי יוסף זללה"ה מאיזביצא
 ב"ס מי השלוח על התורה ב"ח (הובא בספר דובר צדק
 (דף מ"ז א') לתלמידו הגאון הקדוש רבי צדוק הכהן
 ז"ל מלובלין), ליכא מידי בזהר הקדוש דלא רמיזי בתלמוד.
 ועל ידי אמונתינו בתורתנו, נזכה לגאולתינו ופדות
 נפשנו במהרה בימינו. וממרום יערה ה' את רוחו עלינו
 ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכמים. ואפריון
 נמטיא לרבי שמעון. וזכותו יעמוד לי ולזרעי ולזרע זרעי
 עד עולם, ויהי ה' אלוהינו עמנו כאשר היה עם אבותינו אל
 יעזבנו ואל יטשנו אמן. וסימנא מילתא שהשלמתי מאמרי
 ביום ההילולא דרבי שמעון.

אור יום ה' לסדר בהר סיני, ח"י ימים לירח זיו, ל"ג בעומר תשי"א
 ברוקלין, ניו-יורק.

ירוחם ליינער בהרה"ק מראדזין זללה"ה

מאמר זהר הרקיע

א

תכונת ספר הזהר

ספר הזהר הקדוש מהתנא רבי שמעון בן יוחאי, מיד אחרי שזכינו להתגלותו נתקבל תכף אצל כל גדולי וקדושי ישראל, ונתקדש תכף בקדושת חז"ל, וכל בעלי הלכה והקבלה, שמוהו לראש פנה, ולמשען ומשענה, ובחרדת קודש עטרו בכתר קדושה, הסודות הנסתרות, וההלכות הנגלות, ונקרא בשם הזהר הקדוש. הספר הקדוש הזה, עוד מקודם שזכינו להתגלותו היה מקובל ומסור מפה לאוזן, ולמכסה עתיק מדור דור מימות התנא רבי שמעון אצל חכמינו ז"ל בעלי התלמוד, ואחריהם בפי כל גאוני וקדושי ישראל, כמו שכתב הרמב"ם ז"ל בספר מורה נבוכים (פרק ע"א מראשון) "שסתרי תורה היו נמסרים מיחידי סגולות ליחידי סגולות כאמרם*" אין מוסרין סתרי תורה אלא ליועץ וחכם חרשים כו' ולא תמצא מהם אלא הערות קטנות ורמיזות, באו בתלמוד ומדרשות, והן גרגרי לב מעטין, עליהם קליפות רבות, עד שיתעסקו בני אדם כולם בקליפות ההם וחשבו שאין תחתם לב בשום פנים".

ושלשה שמות נקראו לו אצל הראשונים

א' מדרש רבי שמעון בן יוחאי, רבינו בחיי על התורה בפרשת בראשית (א' כ"א) והוא בזה"ק בראשית (מ"ו ב'), ובפרשת משפטים (כ"א כ"ג), והוא בזה"ק (משפטים קי"ד א') ברעיא מהימנא. ומכאן תשובה לאותם שרוצים לחלק בין הזה"ק והרעיא מהימנא, שהרי הרבינו בחיי קורא שניהם בשם אחד בשם מדרשו של רשב"י.

ב' מדרש יהי אור. בספר יוחסין (ערך רשב"י) ובס' מנורת המאור לרבי ישראל אלנקוה.

ג' אמת. רמב"ן בנמוקי תורה בראשית (י"ח כ') מקבלי

האמת, והוא בזוה"ק (וירא ק"ה ב') רבי טודרוס הלוי בספר אוצר הכבוד, במס' ברכות (ס"א א') על הגמרא רבי אבהו רמי כתיב זכר ונקבה בראם וכתיב בצלם כו' מקבלי אמת, והוא בזוה"ק (בראשית י"ד א' ל"ז ב') ובפ' פקודי (רל"א ב') ובפ' במדבר (קי"ז א'). רבינו בחי' פ' מטות (ל' ג'), חכמי האמת, והוא בזוה"ק משפטים (קט"ו ב') ונראה שמהם נהגו לקרא לקבלה חכמת האמת.

כן מובאים הרבה דברים בספרי הגאונים והראשונים מבלי הזכרת שם הזהר אבל שאבו מקורם ממנו שהיו מקובלים בעל פה, וכן הרבה קונטרסים מהזוה"ק היו בידי הגאונים. שלשה ספרים נפתחים א' הזהר, ב'. זהר חדש, ג' תקוני הזהר. ספר הזהר הקדוש הנמצא בידינו, הוא על סדר הפרשיות של חמשה חומשי תורה ונחסרו לפנינו על הפרשיות מסעי, דברים, (וכפי הסכמת הקדמונים הינוקא מפ' בלק הוא הזהר לפ' דברים) ראה, תבא, נצבים, ברכה, גם על שלש הפרשיות עקב, שופטים, תצא, לא נמצא זהר רק רעיא מהימנא. כן יש לו הקדמה, כמו שיש במדרש, פתיחתא דאסתר, רות, ואיכה.

הזהר חדש הוא גם כן על סדר פרשיות התורה, ונחסרו פרשיות חיי שרה, וישלח, מקץ, ויגש, ויחי, שמות, וארא, בא, משפטים, תצוה, ויקהל, פקודי, ויקרא, שמיני, תזריע, מצורע, קדושים, אמור, בחקותי, במדבר, בהעלותך, שלח קרת, פנחס, מסעי, דברים, עקב, ראה, שופטים, נצבים, וילך, האזינו, ברכה, וגם יש זהר חדש על מגילת שיר השירים, ומדרש רות על מגילת רות, ומדרש איכה על מגילת איכה וזהר רות על רות ותיקונים.

התיקוני זהר הוא שבעים תיקונים שפירש רבי שמעון בן יוחאי בתיבת בראשית והתיקון הראשון נאמר מאת אליהו הנביא פתח אליהו, עם הקדמה.

ספר הזהר הקדוש נסדר שלוש מאות שנה אחרי פטירת רבי שמעון בן יוחאי (יוחסין מאמר א' ערך רשב"י) ועיין שם בהגזות יעב"ץ כי מה שכתוב שם ס' שנה טעות הוא, שזה קאי על המשנה וספרא וספרי וצ"ל ש' שנה, וכן כתב בעל סדר הדורות ערך רשב"י. ונקבצו בו שלשה עשר ספרים ואלה הם,

(א' מתניתין

(ב' תוספתא

(ג' רעיא מהימנא, דברים שנתגלן לרשב"י ותלמידיו מאת משה רבינו ע"ה, והוא רובו על טעמי המצוות, ותחלתו הוא בפ' וארא כ"ה א' ובפ' אמור צ"ב ב' יש הקדמת רעיא מהימנא, וקרוב לשער כי מה שיש בהקדמת הזוה"ק י"א ב' בראשית הוא פקודא קדמאה, ונחשבו שם ארביסר פקודין שזהו גם כן רעיא מהימנא.

(ד' מדרש הנעלם, נמצא בספרי זוהר על כמה פרשיות, וגם על המגלות.

(ה' סתרי תורה, על איזו פרשיות.

(ו' ספרא דצניעותא, והוא חמשה פרקים ומתחיל תאנא ספרא דצניעותא ספרא דשקיל במתקלא (פ' תרומה קע"ו ב'). הספר הזה נזכר כמה פעמים באדרא רבא קדישא "תנא בצניעותא דספרא" (נשא קכ"ח א'). ובאדרא זוטא קדישא (האזינו רצ"א א') ואע"ג דהאי מלה אוקמוה בספרא דצניעותא בגוונא אחרא התם באתריה שלים, הכא כלא שפיר.

(ז' אדרא רבא קדישא, והוא כנוס רשב"י וחבריא, ומגלה להם רזי דרזין, ופתח ר"ש עת לעשות לה' הפרו תורתך (פ' נשא קכ"ז ב').

(ח' אדרא זוטא קדישא, והוא רזי תורה שמסר רשב"י לבנו רבי אלעזר, ותלמידיו רבי אבא, ורבי יהודה, ורבי יוסי, ורבי חייא, ורבי יצחק קודם פטירתו, וצוה שר' אבא יכתב ור' אלעזר ברי ילעי ושאר חברייא ירחשון בלבייהו, ופתח ואמר לא המתים יהללו יה ולא כל יורדי דומה, וסיים דבריו בפסוק כי שם צוה ה' את הברכה חיים עד העולם ויצאה נשמתו בתיבת חיים, ואחר כך שמעו קלא דקארו ואמר אורך ימים ושנות חיים, וקלא אחרא חיים שאל ממך, ואח"כ מסופר מהכנסתו למערה, ושמעו קלא עולו ואתו ואתכנשו להילולא דרבי שמעון (האזינו ב' — רצ"ו ב'). ועיין בזהר חדש במדרש רות (דפוס ווארשא פ"ג ע"ד) מהלולא דרב חסדא.

(ט' סבא דמשפטים והוא בעניני הגלגולים (משפטים צ"ד א') ובראשו פתח רבי שמעון כו' אדהכי הא סבא נחת לגביה, ואח"כ (שם ע"ב) רבי חייא ורבי יוסי אערעו חד-ליליא

במגדול דצור כו' בחדא סבא טעייא דהוה שאיל לי כל אורחא, וגילה להם דברים בענין נפש רוח נשמה, ועניני הגלגול, ונשמתינ דגיריין, והזכיר שם ספר חנוך (ק' א' ועוד) ובסופו מסיים ואנא ייבא סבא קאימנא קמייכו, ומסיים בפסוק ועמך כולם צדיקים*).

(י' ינוקא דפ' בלק, (בלק קפ"ו א') והוא ספור מר' יצחק ור' יהודא שנזדמנו עם בנו של רב הימנונא סבא ברא חדא זעירא, והינוקא הרגיש בהם שאותו היום לא קראו את שמע, ושאלוה ברי במאי ידעית אמר להו ברוחא דלבושייכא כד קריבנא לגבייכו, ואמרו לו שאמת הוא, מפני שאותו היום היו עסוקין במצוה, והעוסק במצוה פטור מן המצוה. ואח"כ פתח ההוא ינוקא ואמר דברי תורה בעניני נטילת ידיים, ומים אחרונים וברכת המזון. ושוב יסופר (קפ"ח א') שר' אלעזר ור' אבא ור' יוסי הוו אזלי באורחא ואדכר ר' אלעזר מהאי ינוקא, וסטו

(*) עיין בשו"ת רלב"ח סי' ח' שכתב אמונת הגלגול עיקר מעיקרי התורה והביא דברי הרמב"ן בפירושו ע"ס איוב: „ואם תחפוץ להבין הסוד הגדול הזה לבך תשית לדעתי וכליותיך ישתונן, ועל חטא תתאונן, ותסיר מעל פניך הענן תראינה עיניך המלך והמלכה, ותצפה לגאולה, תראה שני עפרים תאומי צביה והגזרה והבניה". רמז במלת תתאונן לאונן, המלך והמלכה יהודה ותמר כלתו, תצפה לגאולה בועז שהיה גואל, תאומי צביה פרץ וזרח, הגזרה, מותנא דאתגזר' והבנויה, בנין היבום וכו', עיי"ש. ואני מצאתי מקור דברי הרמב"ן ז"ל בזהר חדש פ' תצא במדרש הנעלם (דפוס ווארשא ג"ט א') שכתוב על דבר הגלגול, ותו אוליפנא מאונן כו' ועוד ראייה אחרא ילד בן לגעמי, וכי לגעמי יולד והלא רות ילדתו וכו', עיי"ש. ועיין בהקדמת הגאון בעל סדר הדורות שכתב רמז לגלגול מחכמי התלמוד דאיתא בנדה פ' המפלת (ל' ב') שמשביעין הולד תהא צדיק וכו', שנאמר לך תכרע כל ברך, זה יום המיתה, תשבע כל לשון זה יום הלידה, הקדים יום המיתה ללידה וכו'. וכן בתרגום יונתן בן עוזיאל עה"פ יחי ראובן ואל ימות (דברים ל"ג ו') מותא תנינא. ובישעיה (כ"ב י"ד) עה"פ אם יכופר להם העון עד תמותו, מותא תנינא. ושם (ס"ה ו') עה"פ ושלמתי על חיקם, ואמסור למותא תנינא ית גויתהון עיי"ש. בפסוק האחרון נאמר מפורש ית גויתהון שקאי על מיתת הגוף.

מאורחא ג' פרסא ומטו להתם ונשקוהו, ואמר להם בריחא דלבושייכא חמינא דעמון ומואב מתגרן בכו, ואמר להם ד"ת והזכיר מדברי חנוך (קפ"ט א') ובירך ברכת המזון. ושם (ר"ד ב') מר' אלעזר ור' אבא שהלכו לבקר את ר' יוסי דפקיעין שחלה ונטה למות והוה ליה ברא זעירא, והתפלל עליו ובכה, וגם ר' אלעזר וחברייא געו בבכיה, ונתרפא ושמעו קול שהוסיפו לו כ"ב שנים, ואח"כ אמר הינוקא דברי תורה.

וראוי להעיר, כי באיזו דברים דומה הינוקא להסבא. הינוקא הרגיש ריח המלבושים, וגם הסבא גילה סודות מריח המלבושים כמ"ש כל אינון נשמתין קדישין כד נחתו להאי עלמא כו' ובמלבושא דא קיימו כו' וכד אשתאבן אינון מלבושין ממלין דהאי עלמא, אינון נשמתין קדישין אתזנן מריחא דקא אריחא מגו לבושיהן אלין כו' עיי"ש (משפטים צ"ח ב'). הינוקא מזכיר ספר חנוך וגם הסבא מזכירו (משפטים ק' א').

ומצינו עוד בזה"ק ספורים מינוקין בפ' נח (ס"ט ב') מינוקא עם ר' ייסא, ובפ' שלח (קס"ב א') מינוקא בריה דר' אלעי דנציבין ובפ' עקב (רע"ב א') ברשב"י וחברייא שהיו באכסניא והוה תמן ינוקא חדא ואמר לפניהם ד"ת בעניני סעודה. יא) היכלות ומדורין, בראשית (ל"ח א') ובפ' פקודי (רמ"ד ב').

יב) רזא דרזין, בסודות הפרצוף, השערות, היד, והשרטוטין, הנרמזים בפסוק ואתה תחזה (יתרו ע' א') ובתקוני זוה"ק תיקון ע' (קכ"א ב').

יג) אתוון גליפן, סודות האותיות, והשמות הקדושים, ונקודות וטעמים, (בראשית ט"ו ב'). ושם (ט"ז א') והכא שמא גליפא דתריסר אתוון דאתמסר לאליהו במערה, ושם (י"ז א') הכא רזא דשבעין ותריין אתוון גליפא דכתרא עלאה, ושם (י"ח א') הכא שמא גליפא דתמני סרי אתוון, ובפ' תרומה (קע"ד א') רזא דאלפא ביתא, איהו רזא דאתוון גליפן דנפקין בגלופי דתלתין ותריין שבילין, ובפ' חקת (ק"פ ב') רי"ש ודל"ת חד מלה הוא באתוון גליפן אנון ת"ח וכו'. ובפ' וילך (רפ"ה א') מיחסו לרבי אלעזר, כדאיתא שם ובאתוון גליפן דרבי אלעזר מאל"ף למ"ם וממ"ם לנו"ן. וכ"ה בפ' האזינו (רפ"ו ב') אמר

ר' אבא באתון גליפן דר' אלעזר, ובוזר חדש ריש פ' בראשית
נקרא סתרי אותיות.

ב

על דבר כתיבת ספר הזהר

על דבר כתיבת ספר הזהר, שהעירו האיך הותר לכתוב
שהרי דברים שבעל פה אי אתה רשאי לאומרם בכתב
ותנא דבי רבי ישמעאל כתב לך את הדברים האלה, אלה אתה
כותב ואי אתה כותב הלכות, (גיטין ס' א' תמורה י"ד ב')
ובימי רשב"י עדיין לא הותר הכתיבה, עד רבינו הקדוש
משום עת לעשות לה', ומצינו לרשב"י שצוה לרבי אבא
שיכתב אדרא זוטא (האזינו רפ"ז ב') ועיין בזה"ק משפטים
(קכ"ג ב') אמנם באמת הדבר נכון מאד שהרי מצינו שהיו
להם מגלת סתרים (שבת ו' ב') ופירש"י ז"ל שהסתירות מפני
שלא ניתנה לכתב, וכששומעין דברי יחיד חדשים שאינם
נשנין בב"ה וכותבין אותן שלא ישתכחו מסתירין את המגילה.
ובבא מציעא (צ"ב א') אמר רב מצאתי מגלת סתרים בי רבי
חייא פירש"י מגלה טמונה לפי שאסור לכתב הלכות, וכשהיה
שומע דבר חידוש וירא לשוכחו היה כותבו ומסתיר מן העין.
וכן מגילת יוחסין, תני שמעון בן עזאי אומר מצאתי
מגלת יוחסין בירושלים (יבמות מ"ט ב') ובירושלמי תענית
(פ"ד ה"ב) אמר ר' לוי מגלת יוחסין מצאו בירושלים, וכ"ה
בבראשית רבה פ' ויחי (פ' צ"ח ס"י ח'). וכן מגילת חסידים,
עיין בספרי פ' עקב (ס"י מ"ח) וכתוב במגלת חסידים אם
תעזבנו יום יומים אעזבך, וכ"ה בירושלמי שלהי ברכות,
ובמדרש שמואל (פ"א), ובילקוט עקב (רמז תתע"ג) הגירסא
מגילת סתרים.

ועוד מצינו שהיו להם ספרא דאגדתא (תמורה י"ד ב')
וירושלמי שבת (פט"ז ה"א) הרי שהיו כותבין את דבריהם,
וקשה האיך היו כותבין דברים שבעל פה, והתירו להם והלא
לא מצינו שום היתר עד רבינו הקדוש, וכבר נתלבטו בו רבים.
אמנם מתורת משה למדנו ביאור נכון וברור על זה והוא
מדברי הרמב"ם בהקדמתו ליד החזקה וז"ל: רבינו הקדוש חיבר

המשנה ומימות משה רבינו ועד רבינו הקדוש לא חיברו חיבור שמלמדין אותו „ברבים“ בתורה שבעל פה. אלא בכל דור ודור ראש בית דין או נביא שהיה באותו הדור כותב לעצמו זכרון השמועות ששמע מרבותיו והוא מלמד על פה „ברבים“ וכן כל אחד ואחד כותב לעצמו כפי כחו מביאור התורה ומהלכותיה כמו ששמע, ומדברים שנתחדשו בכל דור ודור בדינים שלא למדו מפי השמועה אלא במדה משלוש עשרה מדות והסכימו עליהם בית דין הגדול. וכן היה הדבר תמיד עד רבינו הקדוש והוא קיבץ כל השמועות וכל הדינים וכל הביאורים וכל הפירושים ששמעו ממשה רבינו ושלמדו בית דין שבכל דור ודור בכל התורה כולה וחיבר מהכל ספר המשנה, ושננו לחכמים „ברבים“ ונגלה לכל ישראל וכתבוהו כולם ורבצו בכל מקום, כדי שלא תשתכח תורה שבעל פה מישראל. ולמה עשה רבינו הקדוש כך ולא הניח הדבר כמות שהיה, לפי שראה שתלמידים מתמעטין והולכין והצרות מתחדשות ובאות ומלכות רומי פושטת בעולם ומתגברת וישראל מתגלגלין והולכין לקצוות, חיבר חיבור אחד להיות ביד כולם כדי שילמדוהו מהרה ולא ישכח וישב כל ימיו הוא ובית דינו ולמדו המשנה „ברבים“.

ומעתה יאירו עינינו. בודאי כל החכמים היו כותבים לעצמם ביאורי התורה והלכותיה, והסתירום לעצמם וזו לא נאסר מעולם ומה שאמרו דברים שבעל פה אי אתה רשאי לאומרם בכתב הוא ללומדם לרבים מתוך הכתב, וזהו שהותר אחר כך בימי רבינו הקדוש משום עת לעשות לה' הפרו תורתך ולכן נכתבו המגלות סתרים וספרא דאגדתא וזוהר הקדוש. ומצאתי מקור לדברי הרמב"ם בגמרא (תענית כ"ח א') א"ר יוסי זכי יחיד יכול לקרות דברי תורה על פה בצבור, אלא כולן נכנסין וקורין אותה על פה כקורין את שמע. הרי מפורש, דהא דדברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרן על פה הוא דוקא בצבור. וכן כתבו התוספות ישנים ביומא (ע' א' ד"ה ובעשור) בשם הרבי אליעזר ממין, שאם אינו מוציא את הרבים, מותר לימר על פה מגמרא זו, עיי"ש. ועיין בביאורי הגר"א ז"ל באורח חיים סי' מ"ט. וממילא הוא הדין לדברים

שבעל פה שאסור לאומרן בכתב הוא רק ברבים, שהלימוד הוא מפסוק אחד. מרומיא דקראי.

ג

על דבר לשון הארמי של ספר הזהר

על דבר לשון הארמי של הזהר, שטענו המערערים שבזמן התנאים היו כותבין דברי תורה בלשון הקודש כהמשנה והברייתא, ואם חברו רבי שמעון למה לא כתבו בלשון הקודש ועיין בקדמות ס' הזהר ענף חמישי מה שכתב בזה. אמנם טענה זו בטלה, שהתנאים הראשונים כשהיו מלמדים לתלמידיהם למדו אותם בכל לשון.

ואעידה לי עד נאמן הוא רב שרירא גאון שמסר לנו כל סדר הקבלה, וז"ל באגרתו (הנדפס בס' יוחסין מאמר ב'): „ושקטו רבנן ביומי דרבי משום רחימותא דאיכא בין אנטונינוס ורבי, ואסכים לתרוצי הלכתא כי היכי דליגרסו רבנן כלהו פה אחד ולשון אחד ולא ליגרסו כל חד וחד לישנא לנפשיה, משום דהנך ראשונים דקמי חורבן הבית לא אצריכו להכי, הואיל ותורה שבעל פה הוא ולא אתמרו טעמייהו בדברים ידועים, כגון תורה דכתיבא אלא ידעו וגמרי טעמיה בלבבהון, וכל חד וחד מגמר להו לתלמידיו כאדם המספר לחבירו „ומלמדו באיזו לשון שירצה“.

ותרגום אונקלוס שאמרו מפי ר' אליעזר ור' יהושע יוכיה, ואונקלוס גופיה תנא הוא. עיין בגמ' בבא בתרא צ"ט א', דתניא אונקלוס הגר אמר כרובים מעשה צעצועים הן. וכן תרגום יונתן בן עוזיאל (מגילה ג' א') בלשון ארמית.

וגם במשנה יש לשון תרגום, וגם תרגום השבעים. כלים (פ"ז מ' ט"ז), והאסל שיש בו בית קבול מעות, ופירש הערוך (ערך אסל) מוט. וישאוהו במוט מתרגמינן באסלא והוא בתרגום יונתן בן עוזיאל (במדבר י"ג כ"ג). הרי ששנה התנא בלשון המשנה לשון תרגום במקום שיש לשון המקרא ושם (פ' כ"ג מ' ב') וטפיטון של סוס, וכתב שם רב האי גאון בפירושו לסדר טהרות (הנדפס במשניות דפוס ווילנא) וז"ל: א"ד וטויטוואן כך פירשו שבעים זקנים חטובות אטון מצרים (משלי ז' ט"ז)

ופי' בטיית זילוי", וכן בריש פ"ב דעוקצין זתים שכבשן
 בטרפיהן, ופירש הר"ש והרע"ב, עלה זית תרגום טרף זיתא.
 והרבה מלות ארמיות נמצאות במשנה גסטרא (כלים פ"ד מ"ב)
 מלטימא (אהלות פי"ז מ"ג) ועוד, מפני שהיה רגיל על לשונם.
 וגם לשונות הכתובה והשטרות המה בארמית. בנין דכרין
 דיהוי לכו מנאי אינון ירתין כסף כתובות יתר על חולקיהון דעם
 אחוהון, בנן נוקבין דיהוין ליכי מנאי הויין יתבן בביתי
 ומתזנן מנכסי עד דתתנסבן לגוברין, את תהא יתבא בביתי
 ומיתזנא מנכסי כל ימי מיגר אלמנותיך בביתי" כתובות (פ"ד
 מ"י י"א י"ב), וכן בבבא בתרא (פ"ד מ"ב) אף על פי שכתב
 לו "עומקא ורומא". ובמגילה (פ"ד מ"ו) פוחח.

ועוד ראיא ברורה ממגלת תענית שנכתבה עוד בזמן
 הבית על ידי חנניה בן חזקיה בן גרון וסייעתו (שבת י"ג ב'),
 והיתה חשובה כמו מקרא כש"כ רש"י ז"ל (תענית ט"ו ב' ד"ה
 שאין) "מגלת תענית נכתבה בימי חכמים אע"פ שלא היו
 כותבין הלכות, והיינו דקתני כל הכתוב במגלת תענית כאילו
 היה מקרא" ונכתבה בארמית עיין בגמרא תענית (י"ז ב' י"ח
 א') וראש השנה (י"ח ב') וכתב רש"י ז"ל שם (ד"ה בתלתא)
 כך כתוב במגלה לשון ארמי. הרי שכל כותבי הלכות היו כותבין
 בלשון ארמית. ובעירובין (פ"ב מ"א) דיומדין.

וכן כתבו אגרותיהם בלשון ארמית כמו שספרו חז"ל
 מעשה ברבן גמליאל וזקנים שהיו עומדין על גבי מעלות
 בהר הבית, ויוחנן סופר הלך לפניהם, ואמרו כתוב לאחנא בני
 גלילא עילאה ובני גלילא תתאה, שלמכון יסגי, מהודעין אנחנא
 לכון דמטא זמן בעורא לאפוקיא מעשריא ממעטניא זיתיא,
 ולאחנא בני דרומא עילאה ובני דרומא תתאה שלמכון יסגי,
 מהודעין אנחנא לכון דימטון זמן לאפוקיא מעשריא מעומרי
 שיבולא, ולאחנא בני גלותא דבבל, ובני גלותא דמדי ושאר
 כל בני גלותא דישראל שלמכון יסגי, מהודעין אנחנא לכון
 דגוזליא רכיכין, ואמריא דעדקון וזימניה דאבובא לא מטו
 ושפר באנפאי ובאנפי חבראי ואוספנא על שתא דא תלתין
 יומין (תוספתא סנהדרין פ"ב ה"ב). ובגמרא שם (י"א ב').

וראיתי בשער הגמול להרמב"ן ז"ל שמביא ברייתא מרבי
 יהושע בן לוי כולה בלשון ארמית "ובאגדה אמרו אמר רבי

יהושע בן לוי כד משחנא ביתא קמא דבמדור גיהנם אשכחית בה כו"ל, וריב"ל נזכר במשניות (אבות פ"ו) ושלחי עוקצין, והרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשנה בסדר המקבלים פ"ב מנאו עם התנאים. ועיין ביוחסין בערכו מאמר א' ומאמר ב' ובסדר הדורות.

כן מה שלגלגו המלעיגים שלשון הזהר הקדוש אינו לא לשון תרגום, ולא לשון הבבלי והירושלמי, זוהי להג הרבה ופטומי מילי בעלמא, כי בודאי נשתכח ממנו הלשון הארמית המדוברת אז, והרי גם בלשון הקודש נשתכחו ממנו הרבה מלים וכמו שכתב הרמב"ם רפ"א דתרומות על המלה תרם שזה לשון עברי עיי"ש, כי אצלנו נשאר לשון הקודש רק לשון הנביאים בתנ"ך. והשאר נשתכח ונאבד מאתנו. וכמקרה אשר קרה ללשוננו הקדושה, קרה גם ללשון ארמית, שאצלנו נשארו רק לשון התרגומים והבבלי והירושלמי ובודאי היו גם הרבה מלים בארמית שאין זכר למו בתרגומים ובשני התלמודים ורק נשתכחו ונאבדו.

ד

על דבר שמות האמוראים הנזכרים בזהר

על דבר הזכרת שמות האמוראים ומאמריהם בספרי הזהר"ק, כבר האריך בזה רבינו הרד"ל (ענף ד' סי' ב'), וכתב שם א' שספרי הזהר נסדרו מתלמידי תלמידיו שהיו אמוראים, וציין לספרו מבוא לפרקי דרבי אליעזר עיי"ש, ושם כתב שבכל ספרי התנאים נמצאים מאמרים מדורות התנאים האחרונים והאמוראים, וגם בספרי הנביאים אמרו חז"ל יהושע כתב ספרו ואסקיה אלעזר, ושמואל כתב ספרו ואסקיה גד החוזה ונתן הנביא (בבא בתרא ט"ו א') עיי"ש בדבריו. וכבר כתבתי למעלה שספר הזהר נסדר שלוש מאות שנה אחרי פטירת רשב"י. כן כתב שהרבה הלכות ואגדות של האמוראים כבר היו ידועים בימי התנאים. והביא ראיה ממס' סוכה (כ"ח א') אמרו עליו על רבי יוחנן בן זכאי שלא הניח כו' דבר קטן היות לאביו ורבא, עיי"ש. ומי יגלה עפר מעיניך הרד"ל עכשיו שזכינו לפירוש רבינו חננאל על הש"ס לראות דברי רבינו חננאל בפירושו

שם וז"ל: "דבר קטן הויות דאביי ורבא, פירוש הקושיות שהיו נושאים ונותנים בה עכשיו אביי ורבא פשטות וסדורות היו ומכוונות ביד רבי יוחנן בן זכאי וכך היו מתעסקין בהן". ושנה דבריו עוד שם בגמרא (סוכה מ"ה ב') ואמר חזקיה א"ר ירמיה משום רבי שמעון בן יוחאי ראיתי בני עליה והם מועטין כו' אם שנים הן אני ובני הן, ומי זוטרי כולו האי, והא אמר רבא כו' ודמסתכלי באספקלריא המאירה מי זוטרי כולי האי והא אמר אביי כו' עיי"ש. והנה באמת קושיות הגמרא תמוהים מאד, מאי קמקשו מדברי אביי ורבא על דברי רבי שמעון, ואדרבא מהראוי היה לדחות דבריהם, מכח דברי רשב"י התנא. וראיתי בפירושו שם שכתב וז"ל: "והלא אביי ורבא דאחרונים הן לגבי רשב"י ואיך מקשינן מדבריהם עליו, אלא ללמדך המסורת שהיה בידם בדברי אביי ורבא כך היה בידי הראשונים בקבלה כהלכה למשה מסיני ואינם דבריהם שאלו הדברים וכיוצא בהן אי אפשר להאמר אלא בקבלה מן הנביאים ואלו הדברים שקבלו מרבותיהם היו מגידין".

וכן כתב רב שרירא גאון באגרתו, בתחלת דבריו, "דבר קטן הויות דאביי ורבא להודיעך דאפילו הויות דאביי ורבא לא מדעתייהו הוו אלא כלהון נהרין לראשונים".

ה

על דבר תפלת נשמת וקדושת כתר

על דבר הזכרת התפלות בזה"ק, כמו נשמת וקדושת כתר, הנה בודאי התפלות האלה עתיקות הן ונשמת נזכר במשנה בשם ברכת השיר (פסחים קי"ז ב') ובגמרא שם (קי"ח א') מאי ברכת השיר נשמת כל חי. ועיין בשו"ת תשב"ץ (ח"ב סי' קס"א) שהתפלות היו מתפללין בזמן הבית שהרי בפירוש אמרו בגמרא סוכה (נ"ג א') א"ר יהושע כשהיינו שמחים בשמחת בית השואבה לא ראינו שינה בעינינו, כיצד שעה ראשונה תמיד של שחר משם לתפלה, משם לקרבן מוסף, משם לתפלת המוספין כו' משם לתפלת המנחה. וכל הכתוב בנוסחאות התפלה היו כמו פסוקים.

ובגמרא (ברכות ד' ב') א"ר יוחנן מפני מה לא נאמר נו"ן באשרי כו', והמזמור בתהלים אינו מתחיל באשרי רק תהלה לדוד, ולמה אמרו באשרי. אמנם בסדר התפלה בפסוקי דזמרה הקדימו הפסוק אשרי קודם תהלה לדוד כמש"כ התוספות (ברכות ל"ב ב' ד"ה קודם) שתקנו בתפלה לומר זה הפסוק קודם תהלה לדוד עיי"ש ואמרו ע"ז חז"ל לא נאמר באשרי. וכן מצינו לחז"ל שכתבו שנאמר על ספר בן סירא (עירובין ס"ה א') שנאמר בצר אל יורה ועיין בתוס' שם באריכות, ובגמ' (בבא קמא צ"ב א') ומשולש בכתובים ועיין בתוס' שם.

ואעידה לי שני עדים נאמנים הרמב"ם, ורבי יעקב בעל הטורים ז"ל. בפרק י' מה' מתנות עניים ה"ג כתב הרמב"ם, והקב"ה קרוב לשועת עניים שנאמר שועת עניים אתה תשמע וכן כתב רבי יעקב בעל הטורים בטור יורה דעה סי' רמ"ז, ופסוק זה לא נמצא בשום מקום רק בתפלת נשמת בנוסח הספרדים, ושניהם כתבו זה בלשון שנאמר, וראיתי ברמב"ם דפוס ווילנא שם, שכתבו שצ"ל וצעקת עניים ישמע והוא פסוק באיוב (ל"ד כ"ח) וכבר קדמם בחידושי הגהות על הטור שם בזה. אמנם מלבד שהגהה זו דחוקה ורחוקה, שהרי יש בה חסר וא"ו, וחילוף והוספת תיבה, וחילוף אות, אבל מלבד זה הרי לפניך הרמב"ם והטור ובשניהם כתוב כך ואי אפשר לשבש שני הספרים באותן השבוישים בסגנונם, וברור שכתבו מנוסח התפלה של נשמת, ומה נפלא הוא הדבר שמצאתי בזהר חדש בראשית במדרש הנעלם סו"פ ג' (דפוס ווארשא דף י' א'), אמר ר' יוסי האי פסוקא שאול ואתה תשמע השמים מן השמים הוה ליה למימר א"ל רבי יוחנן מקרא חסר הוא כמו שועת עניים הי"ל למימר מן עניים וכן צעקת עניים וכן הרבה. הרי שמביא שניהם שועת עניים מתפלת נשמת והפסוק צעקת עניים. וברמב"ם בפירוש המשניות (זבחים פי"ד מ"ח) על המשנה באו לירושלים נאסרו הבמות ומביא שלשה פסוקים, כי בחר ה' בציון וגו' כי יעקב בחר לו יה וגו' כי לא יטוש ה' את עמו וגו' עיי"ש, ולפלא שהביא הפסוקים שלא כסדרן, כי הפסוק השלישי כי לא יטוש וגו' מוקדם לשני הפסוקים האחרים. אבל באותו הסדר המה בסידור התפלה בפסוקי

דזמרה בתפלת "יהי כבוד". וברור שהרמב"ם העתיקם משם.

ו

על דבר הטעמים והנקודות הנזכרים בזהר

על דבר הטעמים והנקודות וחלוקת האל"ף בי"ת לחמשה מוצאות הפה הנזכרים בספר הזהר. ועל זה ערערו המעררים שהמה מאוחרים אחר התלמוד, אבל ערעור זה אין בו ממש שהרי על הטעמים אמרו חז"ל (נדרים ל"ז ב') ויבינו במקרא זה פיסוק טעמים ופירשו הר"ן והרא"ש, כפי תנועת הטעמים כדאמר פרק קמא דחגיגה (ו' ב') נפקא מינה לפיסוק טעמא, ועיין ברש"י חגיגה שם וז"ל: "לפסוקי טעמים בנגינות אם תאמר שני מינין צריך אתה לפסוק הטעם של ויעלו עולות באתנחתא כמו שאנו קורין אותו, או בזקף קטן טעם שמפסיק הדבור ממה שלאחריו ואם מין אחד, היה צריך אתה לקרותו באחד משאר טעמים שאין מפסיקין כגון פשטא או רביע". ושם בנדרים, אמר רבי יצחק מקרא סופרים, ועטור סופרים, וקריין ולא כתבן וכתבן ולא קריין הלכה למשה מסיני, מקרא סופרים ארץ ארץ, ופירש הר"ן שם שכשיש בו אתנחתא נקרא ארץ בקמץ.

וכן על הנקודות אמרו רבותינו ז"ל במדרש רבה (במדבר פ' ג' אות י"ג) ובמסכת אבות דרבי נתן (פ' ל"ד) והובא בפסקי תוספות (מנחות ס' רל"ד): "כשכתב עזרא את התורה עשה נקודות, אמר אם יאמר משה למה נקדת אשיב הלא לא מחקתי" ובספרי בהעלותך (פיסקא ס"ט) מונה שם התיבות הנקודות שבתורה, ועיין בשו"ת הריב"ש (ס' רפ"ד). ובמדרש רבה (קהלת פ"ז א') ונשא אהרן את שמותם לפני ה', אלו היו חסרים אות אחת לא היו משמשי (ובילקוט שם וכן במדרש שמואל (פ' כ"ג) מכפריז) תני רב אושעיא אפילו נקודה אחת זברבינו בחי' פ' וארא כתב כמו שדרשו רבותינו ז"ל בספר הבהיר דמיין נקודתא באתוותא דאורייתא דמשה כנשמת דחיי בגופא דאינש. וכן אמרו במסכת מגילה ושם שכל זה הנקוד. הרי שהיה לו גירסא זו בגמרא ועיין במגדל עוז להגאון יעב"ץ (בית מדות עליית הכתיבה) שהאריך בראיות שהנקוד הוא מסיני.

כן חלוקת האותיות לחמשה מוצאות הפה, אחה"ע בומ"ף גיכ"ק דטלנ"ת זסשר"ץ הנזכרים בזהר הקדוש (פנחס רכ"ח א') הוא משנה בספר יצירה (פרק ב' מ"ג) והמה מימות התלמוד, כמו שכתב רב האי גאון בספר הקמיצה על משנה זו דספר יצירה הובא בפירוש הרב ר' משה בוטריל שם "וכל זה נודע הטעם בסוד הקבלה וכבר חבר על זה הסוד ספר הנקוד הגדול אשר חברו רב אשי בבבל והוא נמצא היום בישיבתנו".

ז

על הפסוקים המובאים שלא בדיוק

על דבר הפסוקים המובאים בספר הזהר שלא בדיוק, זוהי באמת הוכחה וראיה גדולה לאמיתותו של ספר הזהר כי לו היה זה ח"ו איזו זיוף, היה לו לכתב הפסוקים כצורתן, לבל לעורר עליו קושיות ושאלות, משינוים וערבובים, ועצם שאלת השינוים אינה צריכה לפנים, כי בכל ספרי חז"ל הראשונים ושני התלמידים והמדרשים, נמצאים כאלו למאות, כי חז"ל כתבו רק מה שאריך לדרשתם, וכמה פעמים קצרו אותם וגם הרכיבו איזו פסוקים כמו שכתבו התוספות במס' שבת (קכ"ח א' ד"ה ונתן) על הפסוק ונתן הכסף וקם לו, שדרך הש"ס לקצר ולומר בלשון אחר קצר עיי"ש, ובתוס' מגילה (ג' א' ד"ה וילן) שדרך הש"ס לקצר הפסוקים ולערבם יחד עיי"ש, וכן הוא גם בספר הזהר וגם בספר יד החזקה להרמב"ם נמצאים הרבה פסוקים שלא בדיוק וערבובי פסוקים, ובהערותי על הזהר (ויקרא כ"ג א') מה שמביא הפסוק (ירמיה ל"א) איש את אחיו ואיש את רעהו, העירותי שבפסוק נכתב איש את רעהו ואיש את אחיו וברמב"ם ה' תשובה (פ"ט ה"ב) העתיק הפסוק כמו בזהר, ועיין עוד בתוס' עירובין ב' א' ד"ה דכתיב.

ח

על שמות המקומות

בזוה"ק בשלח מ"ח ב' זבולן לחוף ימים ישכון והא ימא חד כו' וים כנרת הוה בעדביה, ומהכא ישתכח חלזון לתכלתא.

וכ"ה בפרשת בהעלותך ק"נ א' וכבר העיר בזה במטפחת (פ"ד צד 22). וכתב שכל זה תמוה והפך במציאות, כי תחום גינוסר שהוא כנרת, עלה בחלקו של נפתלי במזרחה של ארץ ישראל, ותחום עכו על יד הים הגדול במערבה הוא עלה לחלקו של זבולן. אעתיק בזה כאן מה שכתב מרן דודי הגאון הקדוש מראדזין זללה"ה בספרו מאמר שפוני טמוני חול (סי' א' דף י"ד ב') שהעיר ג"כ בזה בביאור מקום מציאות החלזון וכתב שם וז"ל: "אכן נראה כמו דאיתא בירושלמי מגילה (פ"א ה"א) וערי מבצר הצדים צר וחמת רקת וכנרת (יהושע י"ט), הצדים כפר חיטייא, צר דסמוכה לה, חמת חמתה, רקת טבריא, כנרת גנוסר, התיב רבי לוי והכתיב והערבה עד ים כנרת, מעתה שני גינוסריות היו או לא היו אלא שני אבטוניות כגון בית ירח וצינבריי שהן מגדלות כינרים ע"כ. וביארנו שם דהך וערי מבצר וגו' וכנרת אמור בגבול בני נפתלי, ולזה הקשה לו לרבי לוי מקרא והערבה עד ים כנרת האמור בחלקו של הראובני והגדי, ומסיק דבקושטא תרי מקומות נינהו, ותרווייהו נקראו כנרת על שם שהן מגדלות כינרים, והוא מין אילנות טובים וחשובים כהאי דמס' בבא בתרא (מ"ח ב') טאבא תלי לפאפי אכינרא, וכן בפסחים (קי"א ב') טולא דכנדא, וגירסת הערוך דכנרי, והיינו דכנרת אינה שם העצם אלא על שם הכינרים הגדלים שם, וגם שאר מקומות שמגדלים כינרים נקרא ג"כ כנרת, כגון בית ירח וצינבריי, וכן איתא להדיא בבראשית רבה (פ' צ"ח) אמר ר' ברכיה כל חוף ים של טבריא נקרא כנרת יעו"ש. ומעתה נראה דגם בחוף ים המערבי בחלקו של זבולן היו מגדלין כינרים והיה גם כן נקרא כנרת על שם זה עכ"ל. ועיין עוד בספרו פתיל תכלת (סי' א') שהאריך עוד בביאור הדברים וציין לזהר ויחי (רמ"א ב') זבולן לחוף ימים ישכון אע"ג דחד ימא הוה ליה באחסנתיה בתרין ימין שריא, שהוא היה שכן לים כנרת שדרומו של חלק נפתלי ששם ים כנרת היה פוגע בצפונו של זבולן. ועיין עוד מש"כ באריכות בספרו עין התכלת (סי' א').

על הניגודים והסתירות

על דבר הסתירות הנמצאות בספר הזהר הקדוש לדברי רבותינו ז"ל בתלמוד, הנה באמת זה הוכחה גדולה וראיה ברורה לאמיתיתו וקדמותו של ספר הזהר, שמחברו היה התנא רבי שמעון בן יוחאי, ואם ח"ו נחשוד שזה זיוף, למה היה לו להמציא לכתב דברים שהם היפוך מהגמרא ולעורר עליו חשדים ופקפוקים, והלא טוב היה לו לזייף הדברים כפי שנאמרו בגמרא, או שלא לכתבם כלל. ואין בזה שום תמיה כלל, שאם על רב אמרו חז"ל רב תנא הוא ופליג (עירובין נ"ו ב'), כל שכן שאין לתמוה על התנא רשב"י אם הוא חולק עליהם.

ומצאתי ראיה גדולה וברורה על זה בדברי רבינו בחיי עיין בזה"ק (ויקרא ט"ז א') צדיק כתמר יפרח מאי כתמר והא מכל אילני עלמא לית דמתערב לאפרחא כמו תמר דסליק לשבעין שנין עיי"ש. והנה בגמרא (בכורות ח' א') איתא שחרוב משעת נטיעתו עד גמר פירותיו שבעים שנה, ודקל הוא לשנים עשר חודש. וכבר תמה ע"ז הגאון יעב"ץ במטפחת פ"ד (דפוס לבוב 27), וכתב שם שזה הפוך בשני דברים שכתב שאין שום אילן מתעכב לפרוח שבעים שנה אלא הדקל עיי"ש. ומה נפלא הוא הדבר שמצאתי ברבינו בחיי עה"ת בפ' אמור עה"פ כפת תמרים, שכתב שזה ירמוז לשכר העולם הבא כשם שהלולב כו', וכשם שהלולב אין פריו אלא לסוף שבעים שנה כך שכר העולם הבא אינו אלא בסוף ימיו של אדם שכתוב בו ימי שנותינו בהם שבעים שנה, עיי"ש. הרי שנמשך אחרי דברי הזהר וביאר בזה רמזים אף על פי שבגמרא הוא להיפוך, ולא חש לזה, שכמה וכמה מדרשות חלוקות, ואלו ואלו דברי אלהים חיים, ואשתמיט מניה להג' יעב"ץ דברי רבינו בחיי אלו, וגם המשיגים עליו לא הראו מקום לדברי רבינו בחיי, והוא ראיה חזקה.

בודאי שמצוה וחובה לישב הדברים, כמו שיגעו חז"ל בכל הגמרא לישב הסתירות שבמשניות וברייתות וגם בתנא אחד מדברי עצמו על דברי עצמו, וזה נקרא שמוש תלמידי חכמים כמש"כ רש"י ז"ל בחולין (מ"ד ב') על הגמרא ושמש

תלמידי חכמים: „גמר לתרץ טעמי המשניות הסותרות זו את זו והיינו גמרא“.

ומה נפלא הוא הדבר, שרשב"י בעצמו אמר גדולה שמושה של תורה יותר מלמודה שנאמר, פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו, למד לא נאמר אלא יצק מלמד שגדולה שמושה של תורה יותר מלמודה (ברכות ז' ב'). ואולי רמז לנו התנא הקדוש במאמרו זה על ספרו הזהר הקדוש אשר יצק מים על ידי אליהו.

,

על הפלגת השבחים של רשב"י

על דבר השבחים המסופרים בזה"ק על תוקף גדלו וקדושתו של רשב"י, וגם הוא בעצמו ספר שבחו. אמנם באמת מצינו בחז"ל הרבה מאמרים וספורים על גדלו וכחו של רשב"י ושהפליגו בשבחו יותר מכל הנביאים, ושקלוה לאדון הנביאים משה רבינו ע"ה כאמרם עליו בסוכה (מ"ה ב') שהסתכל באספקלריא המאירה, שזהו רק מדרגת משה רבינו ע"ה וכל הנביאים לא זכו לזה כדתניא כל הנביאים נסתכלו באספקלריא שאינה מאירה משה רבינו נסתכל באספקלריא המאירה (יבמות מ"ט ב') ורבו רבי עקיבא אמר לו שאין שום אדם יודע את גודל כחו, ורק דייך שאני ובוראך מכירין את כחך (ירושלמי סנהדרין פ"א ה"ב).

ואמר יכול אני לפטור את כל העולם כולו מן הדין, מיום שנבראתי עד עתה ואלמלי אליעזר* בני עמי מיום שנברא העולם ועד עכשיו ואלמלי יותם בן עוזיהו עמנו מיום שנברא העולם עד טיפו. וכתב הרבינו חננאל שם: „רשב"י היה במערה

(*) וכתב כבוד דודי הרב הגדול החסיד ר' ירוחם מאיר ז"ל ליינער בהקדמתו לביאורו על סדר עולם (ווארשא תרס"ה) שפירש רש"י ז"ל, יותם בן עוזיהו צדיק היה ועניו יותר משאר מלכים, וזכה בכבוד אביו, ועליו נאמר בן יכבד אב. וגם רבי אלעזר ברבי שמעון קיים כבוד אב בהפלגה כדאיתא בזה"ק בחקתי (קט"ו ב') בן יכבד אב כגון רבי אלעזר, דאיהו אוקיר ליה לאבוי בהאי עלמא ובהוא עלמא.

י"ג שנה, ונראה לו בדרך מראות אלקים גודל כבודו והיה יודע בעצמו שהוא חסיד גדול והיה אומר יכול אני כו'". וכדבריו כתב רבי נתן בעל הערוך (ערך פטר).

וכן מצינו שהפליגו חז"ל בשבחו של רבי עקיבא והגדילוהו יותר ממשה רבינו כמ"ש בשעה שעלה משה למרום כו' אמר לו הקב"ה אדם יש שעתיד להיות בסוף כמה דורות, ועקיבא בן יוסף שמו שעתיד לדרוש על כל קוץ וקוץ תילין תילין של הלכות, אמר לפניו רבש"ע הראהו לי, אמר לו חזור לאחורידך הלך וישב בסוף שמונה שורות ולא היה יודע מה הן אומרים תשש כחו כו' אמר לפניו רבש"ע יש לך אדם כזה ואתה נותן תורה על ידי (מנחות כ"ט ב'). וכן אמרו דברים שלא נגלו למשה נגלו לרבי עקיבא וחבריו, וכל יקר ראתה עינו (איוב כ"ח י') זה רבי עקיבא וחבריו (מדרש תנחומא חקת ח').

וכן מה שהוא נצמו מספר בשבחו אין זה שום פליאה, והלא אדון הנביאים שהיה בתכלית הענוה ענו מכל האדם אשר על פני האדמה (במדבר י"ב ח') כתב בעצמו פה אל פה אדבר בו וכן ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה' פנים אל פנים (דברים ל"ד י'). ואמרו חז"ל על שמואל הנביא, אף שמואל רבן של נביאים, היה מתנבא ולא היה יודע, שנאמר (שמואל א' י"ב י"א) וישלח ה' את ירובעל ואת בן ואת יפתח ואת שמואל, ואותי לא נאמר אלא ואת שמואל, שלא היה יודע מה היה מתנבא, (מדרש שוחר טוב מזמור צ' עה"פ תפלה למשה). כי בעת ששרתה הנבואה על הנביא מסר הדברים כפי שקבלם והיה מתנבא ולא היה יודע. גם רשב"י הקדוש מסר הדברים שנאמרו לו ברוח הקודש מאת משה רבינו ואליהו הנביא כפי שנתגלו לו, וזהו תשובה גם על השבחים הנמצאים בספר המגיד למרן הקדוש הבית יוסף ז"ל, מאחר שנאמרו לו מפי המגיד.

יא

מדוע אין הלכה כרשב"י

מה שלגלו המלעיגים בטענה, אם אמת הדבר שרשב"י חבר ספר הזהר ונתגלו לו סודות מן השמים, למה אין הלכה

כמותו, טענה זו בשקר ותרמית יסודה, לעזור עיני ההמון, בלבישת אדרת של תמימות למען כחש, שואל שאלת תם, והוא מועד מתחלתו, וכי מי לא יודע כי התורה לא בשמים היא. ומעשה דרבי אליעזר ורבי יהושע יוכיח: שנעקר חרוב ממקומו, וחזרו אמת המים לאחוריהם, והטו כותלי בית המדרש ליפול, ויצאת בת קול מן השמים, שהלכה כרבי אליעזר, ועמד רבי יהושע על רגליו, ואמר לא בשמים היא, שכבר ניתנה תורה מהר סיני, ואין אנו משגיחין בבת קול, שכבר כתבת בהר סיני בתורה אחרי רבים להטות (בבא מציעא נ"ט ב').

ועובדא דרבה בר נחמני, בספק אם בהרת קדמה לשער לבן, או שער לבן קודם לבהרת, שהקדוש ברוך הוא אמר טהור, ורבה בר נחמני אמר טהור, ויצאת בת קול ואמרה, אשריך רבה בר נחמני שגופך טהור ויצאתה נשמתך בטהור (שם פ"ו א'). והרמב"ם פסק (בפרק ב' מה' צרעת ה"ט) יראה לי שטומאתו בספק.

ובירושלמי (ברכות פ"א ה"ב) יסופר ברבי שמעון בעצמו שהקפיד על אחד שעשה כמותו. רשב"י חמי חד מלקט ספיחי שביעית אמר ליה ולית אסור, ולאן ספיחין אינון, אמרו ליה, ולא את הוא שאת מתיר, אמר ליה, ואין חבירי חולקין עלי וקרי עליה ופורץ גדר ישכנו נחש וכן הות ליה. וכיוצא בו מסופר במשנה (עדיות פ"ה מ"ו), בעקביא בן מהללאל, שהעיד ארבעה דברים, ואמרו לו חזור כך, ונעשך אב בית דין לישראל, ולא רצה לחזור, וכדברי התנא קמא נדוהו ומת בנדויו, ובשעת מיתתו אמר לבנו, חזור כך בארבעה דברים שהייתי אומר, אמר לו ולמה לא חזרת כך אמר לו אני שמעתי מפני המרובים, אני עמדתי בשמועתי, והם עמדו בשמועתן, אבל אתה שמעת מפני היחיד ומפני המרובין, מוטב להניח דברי היחיד, ולאחוז בדברי המרובין. וכבר אמרו חז"ל על המחלוקת של בית שמאי ובית הלל, יצאה בת קול ואמרה, אלו ואלו דברי אלהים חיים הן (עירובין י"ג ב'). ועיין מה שביאר בזה המהרש"ל בהקדמתו לספרו ים של שלמה למסכת חולין.

ומה שמפספסין ומצפצפין מדברי המהרש"ל בתשובותיו (סי' צ"ח) עמש"כ בזהר הקדוש לברך ברכת תפילין של יד

בישיבה, שכתב, ואם היה הרשב"י עומד וצווח לפנינו לשנות המנהג שנהגו הקדמונים לא אשגחין ביה, אדרבא מדבריו ראייה גדולה וחזקה שספר הזוה"ק הוא מרשב"י, שאם לא כן היה לו לומר בפשיטות שס' הזהר אינו מוחזק אצלו לרשב"י, והרי מפורש שהאמין והחזיק שהספר זה הוא מאת רשב"י. ושם בתשובותיו (סי' ע"ג) בענין גוני"ן המנוזרין, בנה יסודו ע"ס הזהר. וכן בספרו ים של שלמה (חולין פ"ח סי' ו') אם מותר לאכול בשר אחר גבינה עיי"ש ובבבא קמא (פ"ד סי' י"א) כתב וארמוז לך מעט מזהר כו' ודי בהערה זאת למבינים.

והוא חיבר פירושים על ספר הרקנטי, וע"ס מערכת אלקות כמו שכתב אל הרמ"א ז"ל, וביאר ענינים עמוקים ונסתרים (שו"ת רמ"א סי' ו').

ומה שכתב שאפילו היה הרשב"י עומד וצווח לא אשגחין ביה, אין בזה שום תמיה, שהרי כן אמרו חז"ל גם על אליהו הנביא, שאין שומעין לו לשנות המנהג, כמ"ש אמר רב אם יבא אליהו ויאמר אין חולצין בסנדל אין שומעין לו, שכבר נהגו העם בסנדל (יבמות ק"ב א'). וכן אמרו האלהים, אלו אמר לי יהושע בן נון משמיה לא צייתנא ליה (חולין קכ"ד א'). ועיין באריכות מש"כ הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשנה בענין הנביא "שאין להוסיף ואין לגרוע במצוה על דרך נבואה בשום פנים".

יב

מדוע לא נזכרו דברי הזהר בתלמוד

כן מה שלגלגו למה לא נזכרו והובאו מדברי הזוה"ק בגמרא, גם זו היא טענה של רמאות. הלא חכמינו ז"ל צוו והזהירו הרבה להסתיר הדברים ולא לגלותן כמ"ש ולא במרכבה ביחיד אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו (חגיגה י"א ב'), ושם (י"ג א') אין מוסרין ראשי פרקים, אלא לאב בית דין, ולכל מי שלבו דואג בקרבו, אין מוסרין סתרי תורה אלא למי שיש בו חמשה דברים, כבשים ללבושך, דברים שהם כבשוננו של עולם יהיו לבושך, ושם א"ל ר' יוחנן לר'

אלעזר תא אגמרך במעשה המרכבה, א"ל לא קשאי*). ובגמרא פסחים (נ' א') סבר רבא למדרשה בפירקא א"ל ההוא סבא לעלם כתיב, ושם (ק"ט א') מאי למכסה עתיק זה המכסה דברים שכסה עתיק יומין ומאי בינהו סתרי תורה. ובזוה"ק אמור (ק"ה ב') כבוד אלהים הסתר דבר דלית רשו לבר נש לגלאה מילין סתימין דלא אתמסרא לאתגליא, מלין דחפא לון עתיק יומין כד"א (ישעיה כ"ג) לאכול לשבעה ולמכסה עתיק, לאכול לשבע עד ההוא אתר דאית ליה רשו ולא יתיר, ועכ"ד ולמכסה עתיק עתיק ודאי.

יג

מקורות הלכה ואגדה מהזוהר בספרי הגאונים והראשונים

ידוע ומפורסם שהגאונים והראשונים היו להם קונטרסים מספר הזוהר וגם מאמרים מקובלים כמו שכתב הגאון הגדול מוהר"ר אברהם בן רבינו הגר"א ז"ל, אשר ידע כל אוצרות וגנוזי מדרשי חז"ל בספרו היקר "רב פעלים" שבו פתח

(*) ובזה מקום אתי להביא מרגניתא טבא מכ"ק דודי מרן הגאון הקדוש רבי גרשון חנוך העניך זללה"ה מראדניץ, שביאר בזה את דברי הגמרא (ברכות ה' ב') רבי אלעזר חלש על לגביה רבי יוחנן כו'. חזייה דהוה קא בכי ר' אלעזר אמר ליה אמאי קא בכית, אי משום תורה דלא אפשר שנינו אחד המרבה ואחד הממעיט, ובלבד שיכון לבו לשמים, והדבר יפלא מאד שהרי חכז"ל ספרו מגדול התמדתו בתורה, ודרשו עליו הפסוק (משלי ה') באהבתה תשגה תמיד כגון רבי אלעזר בן פדת אמרו עליה על רבי אלעזר שהיה יושב ועוסק בתורה בשוק התחתון של ציפורי וסדינו מוטל בשוק העליון של ציפורי (עירובין נ"ד ב') והוא חשב שבכה על שלא למד תורה הרבה, ואמר שכוונתו על עובדא זו שלא רצה ללמוד ממנו מעשה מרכבה, ועל זה נחמו שאחד המרבה ואחד הממעיט וכו', כי לא היה יכול אז ללמוד כמו שהשיבו אכתי לא קשאי, וזהו ע"פ שאמרו חז"ל (קידושין ע"א א') שם בן מ"ב צ"ן מוסרין אותו אלא למי שצנוע ועניו ועומד בחצי ימיו כו', והוא עדיין לא הגיע לחצי ימיו וא"ל אכתי לא קשאי ודפח"ה.

והאיר מקורות מדרשי חז"ל מאין יצאו ולמי המה ואיפה מובאים בראשונים (ערך הזהר) שהראשונים היה בידם ספר הזהר כמו מגלת סתרים ולא רצו להזכירו בפירוש. וכן כתב הגאון הגדול הרד"ל במאמרו קדמות ספר הזהר ענף ב' והביא תשובות הגאונים שמקורם מספר הזהר. וכן כתב דודי הגה"ק רבי גרשון חנוך העניך ז"ל מראדזין בספרו הבהיר "פתיל תכלת" (דף ס"ז ע"ב) "כידוע שהרבה קונטרסים מהזוה"ק היו בידי הגאונים" והנני בזה להביא מקורות הלכה ואגדה מספר הזהר בדברי הגאונים, רש"י, רמב"ם, ראב"ד, רמב"ן ורבינו בחיי. והרא"ש ז"ל.

בשאלות דרב אחאי גאון כתוב, הנכנס לבקר החולה לא ישב על גבי מטה, ולא על גבי ספסל אלא לפניו ע"ג קרקע, מפני ששכינה למעלה ממטתו של חולה, ומלאך המות מעל רגליו, (פ' אחרי סי' צ"ג) והנה בגמרא (שבת י"ב ב', נדרים מ' א') נאמר רק ששכינה למעלה מראשותיו, והגאון הוסיף ומלאך המות מעל רגליו. אמנם כן הוא בזוה"ק (פנחס רל"ד ב') ובג"ד אוקמוהו מארי מתניתין המבקר את החולה לא ליתב למראשותיו משום דשכינתא על רישיה, ולא לרגלוי דמלאך המות לרגלוי. וכבר העיר בזה הגאון מהר"י פיק ז"ל בהערותיו על השאלות בראשון לציון שם.

בשו"ת הגאונים שערי תשובה סי' קכ"ב בשם רבינו שרירא ורבינו האי זצ"ל אין מוסרין סתרי תורה אלא ליועץ חכם חרשים ונבון לחש, לחש זה שראוי למסור לו סתרי תורה שניתנו בלחש, ולכן היו מוסרין חכמים אחד לחברו הכרת פנים וסדרי שרטוטין, שמקצתן אמורין בזה ספר תולדות אדם, ומקצתן בסדר פסוק שלאחריו זכר ונקבה בראם, לפי שאין מוסרין סתרים ורזים הללו אלא למי שרואין בו סימנין ראויין לכך עכ"ל, ועיין עוד שם בסי' צ"ט. ודברים אלו כתבם הרמב"ן בנמוקי תורה (בראשית ה' ב'). וכל הדברים אלו המה בזוהר הקדוש פ' יתרו (ע' א') ברזא דרזין והיו מקובלים להגאונים. ברש"י שבת קי"ח על הגמרא יהי חלקי מגומרי הלל בכל יום, הן שני מזמורים הללו את ה' מן השמים והללו אל בקדשו, וכתוב בספר רב פעלים לר"א בן הגר"א ז"ל ערך זהר גדול: "ונראה שלהראשונים ז"ל היה בידם ספר הזהר

כמו מגלת סתרים ולא רצו להזכירו בפירוש אבל הביאו דבריו, ראה אבי גם ראה שזה לא נמצא בשום מדרש רק בזהר פ' פקודי רל"ב א' וז"ל: הללויה הללו את ה' מן השמים וגו' ת"ח תושבחתא דא אמר דוד לקבל רזא דשמא קדישא דאיהו כללא דתושבחתא דכולא תרי תושבחן אינון כגוונא דרזא דשמא קדישא עלאה דאיהו כלל דתושבחתא דכולא ואינון דא ותושבחתא בתראה דאיהו כללא דתושבחתא דכולא דכתיב הללויה הללו אל בקדשו: עכ"ל, ועיין עוד בבית יוסף או"ח סי' נ"ב.

וברש"י סוכה מ"ה א' אני והו בגמטריה אנא ה' ועוד משבעים ושתים שמות הן הנקובין בשלוש מקראות הסמוכין בפרשת ויהי בשלח ויסע וגו' ויבא בין מחנה, ויט משה את ידו ושלשתן בני שבעים ושתים אותיות הן ומהן שם המפורש אות ראשונה של פסוק ראשון ואחרונה של אמצעי וראשונה של אחרון, וכן בזה הסדר כולן השם הראשון והו וי"ו של ויסע ה"א דכל הלילה וי"ו דויט ושם השלושים ושבע הוא אני אל"ף דמאחריהם ונו"ן ראשון דהענן בחשבון של מפרע ויו"ד דרוח קדים עכ"ל, ומקורו בזה"ק פ' בשלח נ"ב א', ובסוף הספר רס"ט ב' נפרטו כל השמות היוצאים מהפסוקים עיי"ש.

וברש"י תענית ח' א' על הגמרא מצדיקין עליו את הדין מלמעלה שנאמר אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף, ופירש צדקה אין כתיב כאן אלא צדק דמשמע דין, והוא בתקוני זהר הקדוש תיקון א' י"ז ב', איך אתנהיג עלמא בדינא וברחמי דאינון צדק ומשפט, ובזה"ק קדושים פ"ה ב', תרין דרגין אינון הכא משפט וצדק, מה בין האי להאי אלא חד רחמי וחד דינא ודא אתבסם בדא כד איתער צדק דאין דינא לכולא כחדא דלית ביה רחמי ולא ותרנותא.

וברש"י קדושין (כ"ה א') ד"ה אין גיטין (מ"ב ב') ד"ה בכלל בענין כ"ד ראשי איברים דאינון מטמאין משום מחיה, משום דלא קרינון ביה לכל מראה עיני הכהן שתהא כולה נראה כאחת והנה דרשה זו עה"פ לכל מראה עיני הכהן לא נמצא בחז"ל, ובתורת כהנים פ' תזריע פרשת נגעים פרק ב' משנה ח' ט' יליף לה מפסוק וראהו הכהן כולה כאחת מכאן אמרו כ"ד ראשי איברים כו', וכן פירשו הר"מ והר"ש והרע"ב בנגעים פ"ו מ"ז מכתוב הזה,

ומנין לו לרש"י דרשה זו, אבל מצאתי מקורה בזהר הקדוש בלק (קצ"ה ב') והכי גרסינן בנגעים כ"ד ראשי איברים אינון דלא מטמאין משום מחיה, וכהנא לא הוה אטרח אבתריהו והיינו דכתיב (ויקרא י"ג) לכל מראה עיני הכהן יותר דיכיל כהנא למחזי מכתשא באסתכלותא חדא ולא איצטריך למאכא גרמא ולארמא עינוי הכא והכא. ובודאי היתה דרשה זו מקובלת. וברש"י יהושע ט"ו ג' ועלה. כאן למדנו שירושלים גבוה מכל ארץ ישראל, ובגמרא קדושין ס"ט ב' שבית המקדש גבוה מכל ארץ ישראל וא"י גבוה מכל ארצות, ויליף לה מקראי, אבל לא נזכר שירושלים גבוה מכל א"י, אבל מקורו בזה"ק ויקרא ו' א', וארץ ישראל עלאה, וירושלים עלאה מכל ישובא. ובספר הפרדס לרש"י סי' י"ב כל פרשיות שבתורה נ"ג עם האזינו וזאת הברכה, ואין אנו קורין מהן בשבתות פשוטות וזלתי נ"א כי האזינו וזאת הברכה אחר ר"ה נקרינן עיי"ש וכל הרואה ישתומם כי מנין הפרשיות המה נ"ד, אבל מקור דבריו המה בתיקוני זהר הקדוש תיקון כ"ח (דף ע"ב ב') גן נעול כו' גן איהו אורייתא דבכתב דאיהו ג"ן סדרים דאורייתא, וכ"ה בתיקון י"ט (דף ל"ח א') ותיקון י"ג כ"ט ב'. ועיין בזה"ק ויקהל ר"ו ב' אסור ליה למאן דקרי באורייתא למפסק פרשתא או אפילו מלה חדא אלא דפסק משה פרשתא לעמא קדישא יפסוק ולא יפסוק מלין דפרשתא דשבתא דא בפרשתא דשבתא אחרא כו' חמשין ותלת רתיכין קדישין כו' וכל רתיכא ורתיכא מני ליה להאי רתיכא על פרשתא פלניא דשבת פלוני עיי"ש. ובנצוצי אורות שהקשה והלא נ"ד הם, וכתב בשם מהר"ם אבוהב משום דפרשת וזאת הברכה אינה בכלל שאינה נקראת בשבת בפני עצמה עיי"ש. ועיין בס' הפרדס סי' ל"א שכתב שם מנין פרשיות של תורה חמשים ושלוש והן נקראות על הסדר א' בשבתות שאין בהם הפסקת יו"ט חוץ מוזאת הברכה שנקראת ביום אחרון של חג עיי"ש. ועיין במבוא הפסיקתא לרבינו הרד"ל אות א' הערה ב' שכתב שם בפשיטות "ג"ן פרשיות התורה שאנו קורין להם סדרים" והאריך בזה ולא העיר כלום.

וגם הרמב"ם ז"ל כתב הרבה דברים שמקורם מספר הזהר הקדוש, ובודאי שהיו המאמרים מקובלים מדור דור, וכמו

שכתב מרן דודי הגאון הקדוש רשכבה"ג רבינו גרשון חנוך העניך זללה"ה בהקדמתו לסה"ק בית יעקב ע"ס בראשית לכ"ק אדוני אבי זקני הגאון הקדוש רבינו יעקב זללה"ה מאיזביצא באריכות להוכיח ולברר ששיטת הרמב"ם ז"ל מתאמת אל דעת חכמי האמת, והעיר שם הרבה מקורות לספר מורה נבוכים, מדברי הזוה"ק, וכן העיר מקור לדברי הרמב"ם בספר המצוות שורש השלישי, ובמנין המצוות במצות עשה מצוה ל"ד שישאו הכהנים את הארון על כתפיהם וכל המפרשים חתרו למצא טעם לדבריו, שלא נזכר בתורה רק ללוים. אבל מקורו בזוה"ק (ויצא קמ"ח ב') מכאן אוליפנא דמאן דאיהו בביתיה יסדר אורחיה ועובדיה כרעותיה כו', דהא דוד אחליף ליואי וסדר כהני וקוב"ה אוקים מלה כרעותיה. כן מה שחושב בפ"ב מה' יסודי התורה ה"ה, עשרה שמות שנקראו בהם המלאכים על שם עשר מעלות שלהם, דבריו מתאימים עם דברי זוה"ק פ' בא (דף מ"ג א') ורק שהוא חושב כרובים במקום אלים. ועיין זוה"ק פנחס (דף רל"ה א' ב') ומשם מוכח שענינם אחד. ובזהר חדש בראשית במדרש הנעלם (ו' ב') חושב ממש כסדר שחשב הרמב"ם ז"ל וחושב שם כרובים במקום אלים. וכן מה שכתב שם ומעלה העשירית שמעלתה קרובה לדעת בני אדם הוא שנקרא אישים והוא בזוה"ק פרשת לך (פ"א א') ומגו רעותא ומשיכא דנפשא כו' מאינן דרגין דאתקרון אישים כו' ובזהר חדש במדרש הנעלם בראשית (ו' ב') חושב נמי עשרה כתות מלאכים מתתא לעילא וחושב גם כן מדרגה התחתונה אישים. וע"ז מודה גם בעל מחלקותו רבינו טודרוס הלוי בספר אוצר הכבוד, כתב אמת שבזה כוון לאמת אכן התפלא מאין מצא לבו לכוון ולומר זאת.

כן מה שכתב בפ"ח מה' תשובה העולם הבא אין בו גוף וגויה, ועיין השגת הראב"ד שם, ומה שסיים (שם ה"ד) וחכמים קראו לה דרך משל לטובה זו המזומנת לצדיקים סעודה, דברים אלו כהווייתן הם בזוה"ק תולדות (במדרש הנעלם קל"ו א'). ובהמודעה*) שכתב בראש ספרו הביא דברי הזוה"ק בהקדמה דף (י"ג א') ומהאי גדפא אתפרשן לתרין אומין

*) המודעה נכתבה כלפי מבקר הספרים, כפי מנהגי המדינה שנהגו אז.

אחרנין דאינון קרבין ביחודא לישראל, וקאי על יון וישמעאל כדאיתא להדיא בזהר חדש (יתרו מ"ב א') על מלכות יון דלית בכל מלכוון דאינון קרבין לאורח מהימנותא כוותייהו, ובוהר ישן (יתרו פ"ז א') ובגיניה דאברהם כד אתגזר ישמעאל זכו דישוו מדוריה וחלקיה באתר דשליטא על כל אינון פנים רחיקון. ועיין במטפחת (פ"ד) שטעה בפירוש דברי הזהר וגם המשיגים עליו לא ידעו להראות מקור לדבריהם מהקדמת הזהר הנ"ל וכפי דברינו ברורים הם ומפורשים. עכ"ל.

ובהערותי לספרו זה*) הוספתי שם מקור לדברי הרמב"ם בפירוש המשנה (פרה פ"ג מ"ג) שכתב הנה אין הבדל בין איש שלא נטמא לעולם במת, ובין איש אשר נטמא כל ימיו, ואחר כך טבל והוזה עליו שלישי ושביעי, אלא שזה אשר הוזה עליו יותר גדול המדרגה בטהרה, לפי שהפסוק כבר שפט עליו שהוא טהור עכ"ל והדברים נפלאים, אמנם דבריו מתאימים עם דברי הזהר הקדוש (חקת ק"פ ב') ואסף איש טהור כו' במקום טהור דהא טהור לא איקרי אלא מן סטרא דמסאב בקדמיתא.

ועתה הנני בזה להוסיף עוד איזו דברים, עמש"כ הרמב"ם בראש ספרו במנין המצוות מצוה ז' להשבע בשמו שנאמר ובשמו תשבע, והראב"ד השיגו, וכן השיג עליו הרמב"ן בספר המצוות עיי"ש. ושנה דבריו בפ"א מה' שבועות ה"א כשם ששבועות שוא ושקר בלא תעשה כך מצות עשה שישבע מי שנתחייב שבועה בבית דין בשם שנאמר ובשמו תשבע זו מצות עשה. ולפלא על הראב"ד דשתיק ליה כאן ולא השיג עליו, ומקור דבריו המה ברעיא מהימנא (יתרו צ"א ב') פקודי י"ב לאומאה בשמיה בארץ קשוט כו' וע"ד כתיב ובשמו תשבע, וכ"ה בתוספות לזהר ח"ב (רע"ו א' סי' ט') בגין דשבועה משלמא אתיא, ועל דא ברזא דעשה ולא תעשה, וכמה דאיהו לא תעשה כד איהו לשקרא הכי איהו מצות עשה כד איהו באמת.

וברמב"ם (פ"ו מה' דעות ה"א) וכן אם היה במדינה שמנהגותיה רעים, ואין אנשיה הולכים בדרך ישרה, ילך למקום שאנשיה צדיקים ונוהגים בדרך טובים. וכל נז"כ לא העירו

מקורו, והוא ברעיא מהימנא (פנחס רי"ח א') אוף הכי בר נש דיתיב בקרתא דיתבין בה אנשין בישין, ולא יכיל לקיימא פקודין דאורייתא ולא אצלח באורייתא עביד שנוי מקום ואתעקר מתמן.

ובה' שבת (פכ"ד ה"ז), אין מלקין בשבת, ועיין במגן אברהם ה' שבת (סי' של"ט ס"ק ג') מש"כ בזה, והגאון מהר"י נגאר הספרדי בקונטרס שני לס' שבות יהודה העיר מקורו בתקוני זהר הקדוש (תיקון מ"ח פ"ה א') ובג"ד אמרו מארי מתניתין אין לוקין בשבת, ועיין בזה"ק פ' פינחס (רמ"ג ב'). ובהלכות יום טוב (פ"ו הי"ח), וכשהוא אוכל ושותה חייב להאכיל לגר ליתום ולאלמנה עם שאר העניים האומללים, אבל מי שנועל דלתות חצרו ואוכל ושותה הוא ובניו ואשתו, ואינו מאכיל ומשקה לעניים ולמרי נפש, אין זו שמחת מצוה אלא שמחת כרסו כו' ושמחה זו קלון היא להם שנאמר וזריתי פרש על פניכם פרש חגיכם, ומקור דרשה זו עה"פ הוא בזה"ק (פ' אמור ק"ד א'), ובעו למחדי למסכנא כו' וההוא דיתיב כו' ולא יהיב לון חולקהון כו' עליה כתיב (מלאכי ב') וזריתי פרש על פניכם פרש חגיכם ולא חגי.

ובה' יבום וחליצה (פ"ד ה"ו) וחולצת המנעל ומשלכת אותו לארץ, ואין לזה שום מקור, ובטור אבן העזר (סי' קס"ט) כתב שאינו יודע למה צריך להשליכו בארץ, ומרן הגר"א ז"ל בביאורו לשו"ע אהע"ז העיר מקורו, מדברי הזה"ק ריש פ' חקת (ק"פ א') ובעי לבטשא ביה בהאי נעל בארעא, לאחזאה דשכיב גופא דההוא מיתא, האי בטשותא דההוא נעל בידא דאתתא לאתחזאה דהא אתבני האי מיתא בעפרא אחרא בהאי עלמא כו' יעו"ש, וכן הוא בתוספות הזהר דברים (ש"ח ב'). ובסוף הלכות תמורה "ורוב דיני התורה אינן אלא עצות מרחוק, מגדול העצה לתקן הדעות ולישר כל המעשים" והוא בזה"ק (יתרו פ"ב ב') שית מאה ותלת עשר זיני עיטא יהיב אורייתא לבר נש למיהוי שלים במאריה.

וכן הראב"ד ז"ל היו לו מקורים מדברי הזה"ק כמש"כ מרן דודי הגה"ק מראדזין ז"ל בספרו הבהיר פתיל תכלת (פרט השמיני אות ה' דף ס"ז א') ע"ד הראב"ד בה' כלי המקדש (פ"ח הי"ג) שארגמן ארוג משני מינים או משלשה

צבעים עיי"ש. וכתב שם וז"ל "אכן באמת דברי הראב"ד יש להם מקור נאמן מדברי הזה"ק תרומה (קל"ט א') וארגמן דא כנופיא דכליל כל גוונים כחדא יעו"ש ובאידרא רבא קדישא (קמ"א ב') מאי ארגמן גווני דכלילן תלת גוונא יעו"ש ובתקוני הזהר (תיקון ע' קכ"ז ב') אית עיינין כלילן מכמה גוונים כגוון ארגמן וכן בזהר חדש (פ' יתרו) דא חשמל דאיתחזי בגווני כגוון ארגוונא ירוק אדום לבן, וכן הוא בפ' חקת בזהר חדש אלין תלת גוונים חיוור וירוק וסומק אינון לבושא דארגוונא יעו"ש. ונראה שהראב"ד ז"ל לקח מקור דבריו מהזה"ק כידוע שהרבה קונטרסים מהזה"ק היו בידי הגאונים עכ"ל. ובהערותי על הזהר הבאתי גם כן את דברי הראב"ן האשכנזי זקינו של הרא"ש ז"ל בספר מאמר השכל (דבור ראשון אנכי אות ו' דף ר"ג ב') שכתב וז"ל "אבל בעלי הקבלה אמרו ורמזו פליאה בענין התכלת ויהיה הדמיון בשם ובגוון, וארגמן ישובו לו כל המראות למשמרת לאות ועוד העמיקו בביאור השלמה בקבלה בער אנכי מאיש ולא ידעתי עד מה" עכ"ל וברור שכוונתו לדברי התקוזה"ק הנ"ל. ברמב"ם ה' כלאים (פ"ט ה"ח) אחד שור וחמור ואחד כל שני מינין שאחד טמא ואחד טהור כו' לוקה מן התורה. ועיין בכסף משנה שם שהביא דעת הרא"ש, שכל שני מיני בהמות לוקה עליהן מן התורה. וכדברי הרמב"ם מפורש בתקוני זהר הקדוש (ת' י"ד דף ל' א') רוא דלא תחרוש בשור ובחמור יחדו, שור איהו מסטרא דדכיו וחמור מסטרא דמסאבא דא איהו כלאים טב וביש. ומקורו מכאן.

ובה' תמידין ומוספין (פ"ג הי"ב) והדלקת הנרות הוא הטבתם. ועיין בכסף משנה ולחם משנה שם שכתבו שהאחרונים חולקים עליו שאין הדלקת הנרות אלא בין הערבים עיי"ש, ומקור דברי הרמב"ם הוא בזהר הקדוש ברעיא מהימנא (אמור פ"ח ב') לסדרא בוצינן ולאדלקא להון בכל יומא תרין זימנין, ובזוה"ק בהעלותך (ק"נ א') מאי שנא הכא בהטיבו ומאי שנא התם ובהעלות אמר ר' יהודה כלא חד מלה, ובפ' חקת (קפ"ג א') ומדידיה נטיל ההוא מנרתא דהוה דליק בכל יומא תרי זימני. ברמב"ן (בראשית א' ג') מלת אמירה להורות על החפץ כדרך מה תאמר נפשך ואעשה לך והוא בזוה"ק (ויקרא י"ז ב').

שם (ד' ז') אם תטיב שאת כי אתה הבכור בזוה"ק (בראשית ל"ו ב').

שם (ט' י"ב) ולכן נפרש הכתוב את קשתי נתתי בענן מיום הבריאה. ובכתבי קודש כת"י עה"ת מכ"ק דודי מרן הגה"ק מראדזין זללה"ה העיר מקורו מדברי הזוה"ק (בראשית י"ח ב') את קשתי נתתי בענן כו' נתתי מן יומא דאתברי עלמא, וכ"ה בפ' נח (ע"א ב') את קשתי נתתי בענן נתתי מקדמת דנא. כתב הרבינו בחיי ריש פרשת בראשית על השם אלהים, ועל דרך הקבלה השם הזה שתי מלות א"ל הי"ם והנה הנה פירש היו"ד וזכר את בוראיך מלא ביוד והמשכיל יבין, וכן הוא בתקוני זהר הקדוש (ריש תיקון מ"ה) בראשית ברא אלהים א"ל הי"ם ימא דאורייתא.

כתב הרבינו בחיי בפ' ואתחנן עה"פ ויוציאך בפניו בכחו הגדול ועל דרך הקבלה כו' ועוד יכלול הכתוב זכות האבות שבזכותם יצאו ממצרים בפניו זה יעקב שכן כתיב מבקשי פניך יעקב סלה, בכחו זה יצחק, הגדול זה אברהם, והוא בזוה"ק (ויקרא כ"ה א') ודא הוא דתנינן (דברים ד') ויוציאך בפניו בכחו הגדול ממצרים אליו אבהתא, ובזוה"ק (בשלח נ"ג א') ויוציאך בפניו בכחו הגדול ממצרים מאי בפניו דא יעקב דאעיל לכלהו תמן כו' מאי בפניו אליו אבהתא עיי"ש.

כן מביא לשונות ובטויים הנמצאים בזהר הקדוש בפ' תשא עה"כ ויעבור ה' על פניו ולפי דעת אונקלוס שתרגם ואעבר ה' שכינתיה יהיה הדבר שעבר "כבוד נברא" בלא ספק והיא השכינה שהוא כבוד נברא, ופסוק והיה בעבור כבודי מחזק דעתו, ועל פניו יחזור למשה והוא כמו לפניו ותעבור המנחה על פניו, והלשון הזה הוא בהקדמת תקוני זהר הקדוש ה' א' ואית כבוד נברא ואית כבוד נאצל וכ"ה שם ו' ב' ואית כבוד נברא כגוונא דכבוד נאצל עיי"ש.

כתב הרא"ש (נגעים פ"ג י"ב) כל אדם שנראה בו נגע בית דין כופין אותו לבא אל הכהן דמצות עשה הוא דכתיב והובא. והנה דין זה לא נזכר בשום מקום בחז"ל, וגם מוני המצות לא מנאוה ומנין לו להרא"ש ז"ל לחדש דין ומצות עשה, אמנם מקורו הוא בזהר הקדוש (פ' תזריע מ"ח א') כתיב באדם והובא אל הכהן, ובא לא כתיב אלא והובא דכלמא דחמי

ליה אתחייב ביה לאקרובי קמי כהנא. ובודאי שדרשה זו היתה מקובלת. והגאון הרד"ל בקדמות ספר הזהר (ענף ג' אות ב') העיר על הזהר הזה שזה דין חדש וחשוב זה לא נמצא בתלמודים ורמב"ם, ולא העיר מדברי הרא"ש אלו, ומדבריו ראייה גדולה על קדמות הזהר. ועיין עוד מקורים בסי' א' אות א' ג'.

יד

על הספר מגיד מישרים

על דבר ספר מגיד מישרים למרן הקדוש הבית יוסף זצ"ל, עיין בקדמות ספר הזהר ענף חמישי שהוכיח אמיתותו. והנני בזה להביא שתי ראיות ברורות על אמיתת הספר משני מאמרים הנמצאים שם, והמה נמצאים בספריו הבית יוסף והכסף משנה. בספר מגיד מישרים (פרשת ויקהל). בענין טבילה בנוטפים שרבו על הזוחלים כתב ומהשתא תנדע דאע"ג דרבו נוטפין על הזוחלין, יכול שפיר לכ"ע לכתחילה למטבל באתרא דמהלכא זוחלין מעיין כו'. דשפיר כוין נסים בחירי ודלא כמהרי"ק, ושפיר עבדת דדחית מילוי, וכן במאי דדחית מילוי דירוחם טמירי שפיר עבדת עיי"ש וכדבריו כאן כתב בספרו בית יוסף (יורה דעה סי' ר"א) ופוסק שם כדברי רבנו נסים וחולק על המהרי"ק ורבינו ירוחם עיי"ש. ומכאן ראייה גדולה על אמיתת ספר המגיד.

ועוד ראייה גדולה ממש"כ שם על ספר עמוס עה"כ נפלה לא תוסיף קום וגו' על גרים שנתגירו בימי דוד ושלמה, שמש"כ הרמב"ם שהדיוטות היו מקבלים אותם בימי דוד ושלמה, אין לומר לכם שיהא מותר לקבלם דהא אמרו מתניתין אנן הדיוטות אנן וכ"ש אתון, שהרי לא כתב הרמב"ם שבית דין של הדיוטות קבלו אותם, אלא הדיוטות סתם כתב לומר דהדיוטות בעלמא שלא היו לא חכמים ולא נבונים, אבל אתם חכימי דרא אין לכם לקבלה עכ"ל. ועיין ברמב"ם (פי"ג מה' איסורי ביאה הט"ו) שכתב ואף על פי כן היו גרים הרבה מתגירים בימי דוד ושלמה בפני הדיוטות, וכתב שם המגיד משנה שבית דין הדיוטות היו מגיירין אותם, וכתב שם מרן הכסף משנה על דבריו ולי נראה דמדכתב רבינו בפני

הדיוטות, ולא כתב בפני בית דין הדיוטות, דאנן אף על גב דהדיוטות אנן כדאיתא בסוף גיטין (פ"ח ב') על בית דין שבזמן הזה, מכל מקום אין מקבלין אותם בבית דין דידן, אלא שאם קבלו אותם גרים, הדיוטות שאינם בית דין הרי הם גרים. ואלו היה מדקדק הרב המגיד בדברי הרמב"ם לא היה כותב שבית דין הדיוטות היו מגיירים אותם עכ"ל. והמה דבריו כאן.

בקדמות ספר הזהר ענף חמישי אות ב' הביא קושיא בשם הגאון הקדוש רשכבה"ג רבינו חיים מוואלאזין זצ"ל, עמש"כ בס' מגיד מישרים למרן הקדוש הבית יוסף ז"ל בפ' נצבים שלא לאכול בשר בראש השנה, ומה שכתוב אכלו משמנים היינו שמן וחמאה וחלב אבל לא בשר עיי"ש. ותמה שהרי משנה ערוכה שנינו בסוף פ"ה דחולין פ"ג א' שערב ראש השנה הוא מארבעה פרקים שמשחיטין את הטבח בעל כרחו דהיינו משום יום טוב של ראש השנה ועיי"ש בדבריו מש"כ בזה. ואחרי נשיקת עפר רגליו, לפע"ד הקצרה דברי מרן הקדוש נכונים, דהנה בטעם שמשחיטין את הטבח בעל כרחו בערב ראש השנה כתבו התוספות בעבודה זרה (ה' ב' ד"ה ערב) וז"ל: "וראש השנה מפני שהוא תחלת השנה מרבים בסעודה לעשות סימן יפה, וכמה ענינים עושים בו לסימן יפה, כדאמר במסכת הוריות (דף י"ב א') וכריתות (דף ה' ב')".

והנה כל הדברים האלו המפורשים בגמרא שם לאכול משום סימן טוב, אנו אוכלים בליל ראש השנה ולא ביום, וכמבואר בשלחן ערוך אורח חיים (סי' תקפ"ג) דברים שנוהגים לאכול בליל ראש השנה עיי"ש, ואם כן שפיר משחיטין את הטבח בעל כרחו בערב ראש השנה, מפני שצריכין לאכול בשר בליל ראש השנה וכש"כ התוס' בעבו"ז משום סימן יפה, אבל ביום ראש השנה אין לאכול בשר, והקשה מהכתוב אכלו משמנים שנאמר על יום ראש השנה כמסופר בכתוב שם נחמיה ח' ב' י' ויביא עזרא הכהן את התורה לפני הקהל וגו' ביום אחד לחדש השביעי ויקרא בו לפני הרחוב אשר לפני שער המים מן האור עד מחצית היום וגו' ויאמר נחמיה וגו' היום קדוש הוא לה' אלהיכם אל תתאבלו ואל תבכו

כי בוכים כל העם כשמעם את דברי התורה ויאמר להם לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון לו כי קדוש היום לאדנינו ואל תעצבו כי חדות ה' הוא מעוזכם, וע"ז תירץ דמה שנאמר בפסוק משמנים היינו שמן וחמאה וחלב אבל לא בשר, וכמו שאמר לו מקודם להתענות בראש השנה וזה רק על היום ולא בלילה, ועל זה סיים ומיהו לא נהוג עלמא הכי כו', ומכל מקום איבעי דלא למיכל בהו בשרא כו'.

ענף ה' ע"ס המגיד משרים (אות א') ע"ד שתיית יין, עיין שם בגמרא (תענית ל' א') ערב תשעה באב לא יאכל כו' רבן שמעון בן גמליאל אומר ישנה, אמר רבי יהודה כיצד משנה כו' היה רגיל לשתות עשרה כוסות שותה חמשה כוסות, הרי מפורש שהיה המנהג לשתות עשרה כוסות.

בס' מגיד מישרים פ' ויקהל כתב והיינו דאמור רבנן חנוכה ופורים אינם בטלים לעולם כו'. במדרש משלי (פ') ט') איתא רק על ימי הפורים שאינן בטלין לעולם ועיין בשו"ת הרשב"א סי' צ"ג.

בפ' קרח. טלית לבנה ושבע חוטים לבנים רמז לו' ספירות דעלה וחוט אחד תכלת רמז במלכות, עיין בספר מאמר פתיל תכלת לדודי הגה"ק מראדזין זללה"ה (פרט הששי דף נ"ב ע"ב) שביאר דבריו שדעתו כדעת הרמב"ם ז"ל (פ"א מה' ציצית סוף ה"ו) ויהיה אחד משמונה החוטין חוט תכלת והשבעה לבנים. ועיין שם באריכות געימות דבריו הקדושים, בביאורו על הכסף משנה שם שכתב מקורו מספרי עיי"ש.

הערות על קדמות ספר הזהר

על מה שכתב בענף ב', סי' ג', אות א' בס' הפרדס הגדול לרש"י כו' בכל קודש לא תגע זה אישה זהו בס' רע"ד דף נ"א (דפוס ווארשא תר"ל), ועיין בספר פרי עץ חיים להאריז"ל שער ט"ז שער קריאת שמע שעל המטה בסוף פרק י"א, שכתב בענין דם טוהר ועם היותה טהורה לשאר דברים עכ"ז בכל קודש לא תגע, וכ"ז גורם לולד לנשות אחר התאוות גופניות

מצד הזוהמא של דם הזה עיי"ש, והדברים בלתי מובנים וע"פ דברי הפרדס האלו מאירין הדברים ומבוררים.

על מה שכתב בענף שלישי (אות א') ונתקשה בדברי הזהר פקודי רל"ז ב' דהא חיטא דא לא מסאב בר דאי אתחבר האי שערא ואתעביד כשעורה אבל פחות מן דא לא מסאב, והביא דברי המגן אברהם בסי' ל"ב ס"ק ס"א יעו"ש, ובהסכמת הגאון רבי יוסף שאול ז"ל נאטינזאהן האבד"ק לבוב על ספר סדרי טהרות מסכת כלים לכ"ק דודי הגה"ק רבי גרשון חנוך העניך זללה"ה מראדזין זללה"ה הביא בשם ס' שירי רז"ה דבאמת שערות אין מקבלין טומאה אפילו הרבה אא"כ מחוברין בגוף פירוש בעור ובשר ומטעם יד מטמאין וסבירא ליה להזהר שאין שער ראוי ליד אלא אם כן גדול כשעורה יעו"ש שהאריך בזה.

שם (אות ג') חד סאיב סהדא חד תרין תרי סהדי ודכיא וכו' לא נמצא דבר זה במשנה ותוספתא ותו"כ ורמב"ם, והחיד"א בנצוצי אורות פירש שזהו קאי על סימני טהרה ששער אחד שחור אינו מטהר ונשאר בטומאתו ושתי שערות שחורות מטהרין, וכן ההלכה.

שם (אות ה') פ' אמור צ"ב א' בענין אותו ואת בנו דא"ר יהודה אי משום צערא דבעירא, ניכוס להאי בביתא חד, ולהאי בביתא אחריו, או להאי השתא, ולהאי לבתר, עיין בשו"ת הרשב"א (ח"ד סי' רנ"ג) שכתב עמש"כ הרמב"ם במורה נבוכים פמ"ח משלישי שהטעם של אותו ואת בנו הוא מטעם צער בעלי חיים, וכתב שטעם זה אינו מספיק אם שוחטין זה שלא בפני זה, ודבריו מפורשין כאן. ועיין בספר תפארת ישראל להגאון הקדוש המהר"ל ז"ל מפראג (פרק ו') מש"כ בזה.

שם (אות ו') בפ' נשא (קכ"ד א') ושחט אחרא ולא כהנא דכהנא אסור ליה בדינא, ד"ז לא נזכר בשום מקום, ואדרבא מצינו ברפ"ה דברכות (ל"א ב') דהוה מהדרי בתר כהן, וא"ל שמואל שחיטה בזר כשרה אבל לאסור בכהן לא שמענו. עכ"ל וכבר העיר בזה במטפחת פ"ד. ובס' תולדות אדם מהגאון ר' זלמן מווילנא זצ"ל תמה עוד ממשנה מפורשת שהיו מפיסין מי שוחט עיי"ש. ובהערותי על הזהר, העירותי עוד סתירה בדברי הזהר הקדוש בעצמו בהשמטות לס' בראשית

(רנ"ט ב'), אבל מוסף דשבת ליכא לקרבא כו' וכהני מסטרא דחסד נכסין יתיה בצפונא דמזבח ואפילו ישראל יכלון למיעבד, וטוטר דברי עצמו, וגם יש מקרא מלא בדברי הימים ב' (כ"ט כ"ד) וישחטום הכהנים, ובגמרא (כתובות ק"ו א') ת"ח המלמדין הלכות שחיטה לכהנים נוטלין שכרן מתרומת הלשכה. וראיתי בפירוש הרקאנטי עה"ת פ' תצוה שהביא דברי הזהר אלו, והביא ראייה שבכל מקום תמצא וסמך ושחט. ופירש הלבוש בביאור לבוש אבן יקרה שם דמשמע שהסומך שהוא הבעל והוא ישראל, הוא שוחט ולא הכהן. וכתב הרקאנטי שם אך קשה לי קצת שהרי ביומא מצינו, שהיו הכהנים מפיסין עליה מי שוחט מי זורק ואולי יש לחלק בין קרבן צבור לקרבן יחיד עכ"ל. ומעתה אין שום סתירה בדברי הזהר"ק דשם מיירי בקרבן מוסף שהוא קרבן צבור ולכן צריכה כהן.

שם (אות ח') שם קמ"ו ב' ובצניעותא דספרא תאנא, לוי דאתקדש כהנא על ידוי בעי הוא לאתקדשא בקדמיתא, ודין זה לא נמצא עכ"ל. עיין בזה"ק בראשית (נ"ג ב') ועל דא לא יטול ידוי בר נש ממאן דלא נטיל ידוי. ושם (קפ"ד ב') ובגין כך לא יטול אלא מן ידא דאדכי בקדמיתא דכתיב (במדבר י"ט) והזהר הטהור על הטמא יעו"ש, ולפענ"ד יש להביא ראייה מדברי הגמרא ברכות (נ"א א') אמר רבי ישמעאל בן אלישע שלשה דברים סח לי סוריאלי שר הפנים אל תטול חלוקך בשחרית מיד השמש ותלבש, ואל תטול ידיך ממי שלא נטל ידיו כו' עיי"ש. והנה גבי נטילת חלוק מיד השמש אמר לו "בשחרית" וגבי נטילת ידים לא אמר לו בשחרית ומשמע שבכל מקום שצריך ליטול לידים, אם נוטל מיד אחר, לא יטול ממי שלא נטל ידיו.

ענף ה' אות ג' ע"ד לשון תרגום עיין בס' לקוטי תורה להאריז"ל (פ' לך) עה"פ ותרדמה נפלה על אברם שכתב תרדמה גימטריא תרגום כי בלשון תרגום מדבר עם הנביאים כו' ולזה במחזה שהוא לשון תרגום כדפירש בזהר עיי"ש.

על הדינים חדשים הנמצאים בזהר שכתב הרד"ל, הנני בזה להוסיף עוד אחד שכתב כ"ק דודי מרן הגאון הקדוש רשכבה"ג רבינו גרשון חנוך העניך זללה"ה מראדזין בספרו על הזהר הקדוש תפארת החנוכי (פ' אמור נ"ו ב') שהוכיח

מדברי הזוה"ק בפ' אמור צ"ד ב' בענין סעודה שלישית א"ל רבי אלעזר והאיך עבידנא דלא לסדרא סעודתא דמלכא לאושפיזא כו' א"ל הכי אמינא דאי הוא אושפיזיה יכיל לסלקא ליה ואי לאו לא סלקא ליה, זכתב שם נראה מכאן דערב שבועות שחל להיות בשבת (כי על פסח נתבאר וערב יום טוב אחר אי אפשר לחול בשבת) אין לדחות סעודה שלישית עכ"ל. כן הנני להוסיף עוד דין אחד שלא נזכר בשום מקום. והוא בזוה"ק (פ' בלק קצ"ה ב') דהא תנינן אסור ליה לבר נש לארמא ידוי לעילא בר בצלוי ובברכאן ותחנונים למאריה. וכ"ה בזוה"ק (פ' יתרו ס"ז א') ובפ' נשא (קמ"ה א'). ומצאתי ברמב"ן פ' בשלח (פ' י"ז י"א) עה"פ והיה כאשר ירים משה ידו, שכתב ורבותינו אמרו במדרש כו' אלא אסור לאדם לשהות שלוש שעות כפיו פרושות השמים. הרי שאפילו בתפלה אסור יותר משלוש שעות, ועיין בס' באר שבע בשו"ת שבסוף הספר (דפוס ווארשא דף קי"א) שכתב ובגמרא אמרו חז"ל אסור לאדם לעמוד שלוש שעות כפיו פרושות השמים, ולא מצאתי זה לא בגמרא ולא במדרש, אבל הוא בספר הבהיר לרבי נחניה בן הקנה (סוף סי' מ"ט).

טז.

על ספר מטפחת ספרים

הגאון ר' יעקב ישראל, בן הגאון רשכבה"ג רבי צבי אשכנזי החכם צבי ז"ל, המכונה יעב"ץ, היה גאון וצדיק ומקובל, חכם וסופר חוקר ומבקר, קנאי בן קנאי, גודר¹ ועומד בפרץ, כמו שכותב בתשובותיו «ואבי שבשמים גזר עלי, לגדור גדר על בית ישראל, ועתה מברך אני בכל יום ברוך שלא עשני אב"ד לעם הזה, ואין בידי מקל ורצועה למחות ביד עוברי עברה» (שאילת יעב"ץ ח"ב סי' ס"א). אבל למרות היותו מקובל עצום, והיה לו יד ושם בחכמת הקבלה, כתב הספר «מטפחת ספרים», ובו מעורר חששות ופקפוקים על מאמרים בספר הזהר, שאינם מספר הזהר, רק הוספות מאוחרות, מפני הקושיות ותמיהות שהקשה עליהם. נגד ספרו זה, כתב הגאון רבי ראובן כהן ראפאפארט ז"ל מטארנאפאל ספר עטור סופרים להשיב

על השגותיו, ונדפס ביחד עם הספר מטפחת ספרים, גם ר' משה קוניץ חבר ספר גדול "בן יוחאי", תשובות על כל השגותיו. גם נמצאים תשובות על השגותיו מפוררים בספרים רבים.

אמנם באמת הוא בעצמו האמין בספר הזהר והקדישו והעריצו, ובנה הרבה יסודי הלכה עליו. כמו שכתב בספרו שו"ת שאילת יעב"ץ (סי' מ') והשריש הדין במקום שהזהר חולק עם הגמרא, וז"ל: "שגדר המחלוקת הוא שחולקים יחד איש פני רעהו, ר"ל שראה האחד דברי חברו וחלק עליו, שעדיין המחלוקת במקומה עומדת, אפילו שראו אותן הפוסקין דברי הזהר והמקובלים לא חזרו בהן אלא מורין מתוך משנתן, על פי ההכרח אשר מצאו וראו בדין ההוא מדרך שיטת התלמוד שהוא מסורת לישראל שעמודי ההוראה נכונים עליו, וכן יפה לנו ולא נטוש תורת אבות, ואין לחוש בהיות דברי המקובלים בהיפוך, מטעם שאין לנו עסק בנסתרות, להכריע על פי הסוד בדין מן הדינים, שהרי אין ספק שאלו ואלו דברי אלהים חיים. כולם ניתנו מרועה אחד, ולכל אחד יש פנים בתורה, בנגלה ובנסתר, ולא בשמים הוא, שאפילו בבת קול אין משגיחין לקבוע פסק הליכה, על כן אין לנו לילך כי אם דוקא אחרי דעת המרובין שהיא המוסכמת בתלמוד, או מתבארת על פי דרכיו ומהלכיו וסוגותיו. והדעת הנמצא ההיפוך במקובלים אע"פ שמראה פנים לדבריו בסתרי תורה לא חיישינן ליה למיעבד עובדא כוותיה, דכיחידאי דיינינן ליה, כאלו נשנה ברייתא דלא מיתניא בי רבי חייא ורבי אושיעא. וכמו שהוא אצלנו גם בדברים שחלוק התלמוד הירושלמי משלנו. וכמו שתאמר שהדבר האמור בזהר שלא בתלמוד שלנו, הוא מדברי רבי שמעון בן יוחאי שהחבור הקדוש ההוא מיוחס אחריו, והעולה משיטת התלמוד, הוא על פי דעת חבריו החלוקים עליו, וגם להם טעמים עליונים על פי הקבלה הקדושה אלא שאין בתלמוד מקום ביאורם ובשביל זה אין חוששין בשום מקום שהזהר חלוק להדיא על תלמוד שלנו והוא פשוט ומבואר.

אמנם דוקא באופן זה כשאין לנו לנטות ממשעול המחלוקת ואין אנו יכולים להשוות בין התלמוד והמקובלים שעל כרחינו אנו צוייכים אז להחזיק במחלוקת כזו שהיא לשם שמים שסופה

להתקיים. ובענין כזה אין ספק שגם בעל הזהר עצמו דרב גובריה, לא עשה מעשה כדבריו כמבואר במקומות הרבה מהתלמוד ואין צורך להאריך בזה. וידוע שאין ענין הספר הקדוש שהוא רק לבאר דעתו על פי הסוד ולא לקבוע הלכה במקום שחולקין עליו חבריו.

מה שאין כן במקום שדברי התלמוד סתומים וחתומים, וסובלים פירושים שונים. והמפרשים נדחקו אל קיר הבנתם לפרשו על פי סברתם, ולא ידעו מהזהר כלום. וזכינו שראינו הזהר מפרש פירוש אחר בדברי הגמרא, ולא כחולק אלא כמפרש לשון הגמרא הסתום, למה יגרע חלקו ומה חסרון בחקו, מכל המון המפרשים הלבועבור שדבריו דברי קבלה, נדחם בשתי ידיים, דל קבלה מהכא, מכדי שקולים הן, ולמה לא נשמע לראשונים ולפירוש הקדמון, אפילו לא היה ראייה לזה יותר מזה, הלא יש לנו לעשות בזה כדברי הזהר, אחר שאינו חולק, וכדמשמע ג"כ מלשון תשובת א"מ הגאון ז"ל, והרדב"ה, וספר יוחסין, ואחרון חביב, הרב בית יוסף באו"ח סי' כ"ה לענין סח מברך שתים וע"ש ביחוד, כי ממנו סיוע ברור למש"כ. שמדברי כולם נלמוד שאין להתריס נגד הזהר, ולעשות מעשה שלא כדעתו אלא דוקא במקומות שברור לנו שהתלמוד חולק, וראוי והגון להשתדל בכל מאמצי כחננו, להשוותם אם אפשר, כמצווה עלינו בכל מקום להטיל שלום, בפרטות בין תלמידי חכמים המרבים שלום, אבל במקומות שאין הדבר ברור לפנינו שחולק, ואלו היו הפוסקים מחולקים אם חולק, או אינו חולק, יכריעו דברי המקובלים כדברי האומר שאינו חולק, וכש"כ וכן בדין כשמפרש בו פירוש אחר שלא כדעת המפרשים, שאחר שלשון הגמרא סובל פירושו, יותר יש לנו לקבלו מדעת המפרשים, זהו דבר שאין לספק בו לדעתי, ועוד שאותן המפרשים עצמן אלמלי ראו הזהר אולי לא פירשו לנו כך, ולא עוד שאצלי אין ספק שהיו חוזרים מפירושם.

וגדולה מזו ידענו בהנחת תפילין בחול המועד, שהכריח הרא"ש עמוד ההוראה משיטות התלמוד אשר אלצוהו להורות להניחן בחול המועד, וכן היו נוהגין בכל מדינות ספרד על פי דעתו.

וכשנתגלה ספר הזהר הניחו מנהגם וחזרו לדעת הזהר

וכן היה מנהגו של א"מ הגאון ז"ל. כמו שאולי ידעת עם שהדברים בתלמוד מטיין כדברי הרא"ש ז"ל. מכל מקום אחר שדקדקו ועיינו היטב, מצאו שאין ראיותיו של הרא"ש מופתיות, ולא מכריחות על כל פנים, גם בשיטת התלמוד, כמו שביאר היטב ענין זה הרב המקובל הרמ"ע ז"ל בתשובתו, חלקו כבוד להזהר ועזבו מנהגם הקדום והסכימה דעתם שלא להניחם בביטול מצוה גדולה וחמורה כזו. העתקתי לשונו להראות כמה חרד בחרדת קודש על ספר הזהר, וכתב בפירוש שהוא מאת הרבי שמעון בן יוחאי, ובמקום שאין פוסקין כמותו הוא משום שחבריו חולקין עליו, וכמו במקום שהבבלי מחולק עם הירושלמי. וגם בסידור התפלה שלו ובמגדל עוז, מביא הרבה מאמרי הזהר ורעיא מהימנא וזהר חדש. ומעתה יפלא מאד עליו, שכתב הספר מטפחת ספרים ואפילו אם תאמר שספר המטפחת כתב באחרונה וחזר בו מכל דבריו הראשונים לא היה לו לשתוק בזה, והיה לו לומר ברם דברים שאמרתי טעות הן בידי, ולא לעבור עליהם בשתיקה.

אמנם אחרי העיון וההתבוננות בספר מטפחת, באתי לידי החלטה שלא עלתה על דעתו של הגאון יעב"ץ, שום חששים ופקפוקים באמיתותו של ספר הזהר, אחרי שכתב דבריו אלו בתשובתו שאילת יעב"ץ, שהרי בדבריו שכתב שם, שבמקום שהזהר מחולק עם הגמרא הוא כמו שמצינו שחלוק הירושלמי עם הבבלי, הרי הוא בעצמו בטל חלק גדול מהשגותיו על ספר הזהר. וגם השגותיו קלושים וחלושים מאד. וכל הקורא דבריו בעיון והתבוננות יראה כי נאמרו רק לפנים ולמראות עין שהרי סותר דברי עצמו, שבתחלה כותב, "חס ליה לזרעא דאבא, לכתות בלי חמלה אפילו חלק קטן ממנו אף לא אות ומלה כי קדוש הוא הספר ומחברו". ואחר כך כותב "שלא נמלט מבא אל קרבו דברים אשר אין להם שחר. וגם אם נאמר שנתוספו בו דבר, הרי כבר אבד הספר חזקתו וקדושתו, ומי יודע מה אמת ומה זיוף, ולברור הבר מתוך התבן, ואי אפשר לקיים מקצת ולבטל מקצת".

וכל הקורא את ספרו בעיון והתבוננות, יראה ברור, שלא היה לו להגאון יעב"ץ חס ושלום שום חששים ופקפוקים באמיתת ספר הזהר בשלימותו למרות כל טענותיו וקושיותיו.

שבדאי כל קושיא יש לה תירוץ, וכמו שאמרו חז"ל אמר ליה ולא כבר איתתבת, אמר לי בגין דאיתתבת תיבטל (ירושלמי ברכות פ"ד ה"א). ועיין בשו"ת הרי"ף (סי' ש"ט) שכתב שכל מקום שאומר קשיא אינו דחוי, שקושיא אינו מוציא מידי הלכה. הרי שאפילו במקום שחז"ל בגמרא נשארו בקושיא, אינו מוציא מידי ההלכה, ועל אחת כמה וכמה שאין בידינו לדחות דברי התנאים והאמוראים מחמת הקושיות הקשים לנו. גם מה שכתב לראיה שמצינו בחזקיה מלך יהודה שכתב נחש הנחושת אין לו ענין כלל. דהנה באמת נחש הנחושת, אין בו שום צורך לקיימו וכבר הקשה המהרש"א בחא"ג (ברכות י' ב') יש לדקדק מאי שייך בזה והודו לו, דמאיזו טעם היה לקיימו שלא יודו לו עיי"ש, משא"כ ספר הזהר הקדוש שהוא תורה ואין לגנוזה. ומצינו לחז"ל, בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת, מפני שמצאו בו דברים שהן מטיין לצד מינות כו' שבא לומר מה יתרון כו' והלך בדרכו לבך ובמראה עיניך, ומשה אמר ולא תתורו אחרי לבבכם כיון שאמר ודע כו' יפה אמר שלמה (קהלת רבה פרשה א' פ' ג') הרי אף שחששו שיוכלו לטעות בו לבא ח"ו לידי מינות, לא גנוזו את הספר. ועיין באבות דרבי נתן (פ"א מ"ד) בראשונה היו אומרים משלי ושיר השירים וקהלת גנוזים היו (וגירסת מרן הגר"א ז"ל יגנוזו) כו' ועמדו וגנוזו אותם עד שבאו אנשי כנסת הגדולה ופירשו אותם כו' יעו"ש. וכן אמרו חז"ל על ספר יחזקאל ברם זכור אותו האיש לטוב וחנניה בן חזקיה שמו שאלמלא הוא גנוז ספר יחזקאל שהיו דבריו סותרין דברי תורה, מה עשה העלו לו שלש מאות גרבי שמן וישב בעליה ודרשו (שבת י"ג ב'). וכן אמרו חז"ל, בשעה שהיה משה כותב את התורה היה כותב מעשה כל יום ויום, כיון שהגיע לפסוק הזה שנאמר ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, אמר רבון העולמים מה אתה נותן פתחון פה למינים אתמהה אמר לו כתב והרוצה לטעות יטעה, (בראשית רבה פ' ח' אות ח'). וכן יש הרבה פסוקים בדברי נביאים שהפכו וסלפו הנוצרים לדעתם הכוזבת, כמש"כ הרד"ק בספרו תשובת הרד"ק לנוצרים. וכתב הרמב"ם בפתיחתו לספרו מורה נבוכים וז"ל: «סוף דבר אני האיש, אשר כשיצקהו הענין ויצר לו הדרך, ולא ימצא תחבולה ללמד האמת שבא עליו מופת אלא כשיאות לאחד

מעולה, ולא יאות לעשרת אלפים סכלים, אני בוחר לעצמי לאמרו, ולא ארגיש בגנות העם הרב ההוא, וארצה להציל המעולה האחד ההוא, ממה שנשקע בו ואורה מבוכתו עד שישלם וירפא". וכן כתב במכתביו "יאבדו אלף ואחד יבא לאמתת הכוונה". וחלילה לגנוז ספר קדוש מפני השוטים שקלקלו ורוצים להטעות

אמנם טעמו ונימוקו שכתב את ספר המטפחת, כי בימיו פרצה כת השבתאים ימ"ש, ואלו הפכו דברי אלהים חיים למצא רמזים על ש"צ שר"י, ותלו בוקי סריקי בספר הזהר הקדוש והרבה מישראל נלכדו בשחיתותם, ויצאו מן הדת ונשתמדו ר"ל, ורצה למנוע מבא עמהם בויכוחים, כידוע שהרבה נצטערו גדולי ישראל על ידי הויכוחים, לכן בחר בדרכו זה לסתום פיות שונאינו ומקטרגנו. וכתב ספרו והקשה קושיות על ספר הזהר שאם ישאלוך הרשעים הארורים, ויטרידוך בהבליהם אמור להם תשובה קצרה והקהה את שיניהם. כמו שכתב בראש ספרו מטפחת פרק א': "הנה כל עצם ספר הזהר, קדוש הוא כעצם השמים לטוהר, דבריו נכוחים למבין במקום שמדבר בסודות התורה בחידות עמוקות וברמזים של רזים עליונים לשונו וחתום באלף עזקאין, לא איתי אינש על יבשתא די מלת מלכא דעלמ"א (שהעלים מבריותיו) יכול להחזיק אלהן די רוח אלהין קדישין גביה. אך מאחר שנכשלו בו פושעים, וישבו אבני שיש טהור בקצת מקומות לאבני נגף אל העקשים החטאים ומתנקשים בנפשותם לילך אחרי ההבל, לקשור חבל בחבל לדלות מים מכזבים מי המרים המאררים מבאר צרה נכריה, וכו'. עתה אמרתי לא טוב הוא ספר הזהר מנחש הנחושת שעשה משה רבינו ע"ה להביט על ידו אל האלהים, ואחר שראה חזקיה המלך שיצאה ממנו תקלה לדורות שהביטו לנחש מוחש מוכתש עמד וכתתו להפיק רצון מאת ה'. והודו לו אף כי חס לזרעא דאבא (כונתו שהרי אביו הגאון רשכבה"ג החכם צבי ז"ל מביאו בתשובותיו) לכתות בלי חמלה אפילו קצת חלק קטן ממנו אף לא אות ומלה כי קדוש הוא הספר ומחברו". ונמשך בזה אחרי אביו הגאון בשו"ת חכם צבי (סי' ל"ו), בענין אם הזהר חולק על הגמרא הלכה כדברי הגמרא וכתב שם וז"ל: וזה יסוד תורתנו הקדושה, שאם לא כן נתת תורת כל אחד ואחד בידו, לילך אחרי הבנתו

בספר הזהר, הטובה היא אם רעה. ובעוונותינו שרבו, זה סבה לפרצות גדולות אשר עיני ראו ולא זר, כמה אנשים עברו תורות חלפו חק בהסמכם על דברי הזהר ורעיא מהימנא, וחס להו לבעלי הזהר ורעיא מהימנא, מעלות על דעתם, הדברים ההמה, ולא היה מן הצורך להעלות דבר זה על ספר, אלא להוציא מלבן של המתחכמים, להורות הפך דעת רבותינו הפוסקים ז"ל, על משענת קנה חכמת הזהר הקדוש, אשר דבריו סתומים וחתומים באלף עזקאין, כל קבל די רוח יתירא בהו לומר כי הם ירדו לסוף דעתו, וכל רז לא אניס להו, וה' הטוב יכפר בעד". וכן כתב הגאון רבי יחזקאל לנדא זצ"ל בספרו שו"ת נודע ביהודה (מהדו"ק חיו"ד סי' ע"ד) וז"ל: "והנה בדברי הזהר אין רצוני להאריך, ומה מאד חרה אפי, על אלו העוסקים בספר הזהר ובספרי הקבלה כו', ולא עוד אלא בדורותינו נתרבו המינים מכת ש"ץ שחיק טמיא, היה ראוי לגדור גדר בלימוד הזהר וספרי הקבלה".

הרי שכל זה היה רק צורך שעה, וכונתו רצויה להציל את ישראל מן המסיתים והמדיחים כת ש"ץ ימ"ש שהיתה אז, ועתה כבר בטלה ומבוטלה, שהרי כבר נעקרו מן העולם ונאבדה כל הכת, כן יאבדו אויבך ה'. וכן כתב הגאון חיד"א ז"ל בספרו שם הגדולים (ערך זהר); וכן אמר הגאון הרד"ל כמו שכתב ר"ש לוריא בתולדות הרד"ל.

ועוד ראייה על זה, ממה שכתב (פ"ד השגה רל"ו דפוס לבוב צד 34) על שמות הנקודות והטעמים הנזכרים בזה"ק, "בידוע ששמות הללות עלו בידינו מבבל בדורות האחרונים כי אין מהם זכרון לראשונים" יעו"ש, ובספרו מגדל עוז (עליית הכתיבה) האריך מאד לדחות דברי אליהו בחור האומר שהמה מאוחרים וכותב שם "ומה שלא נמצא בכל דברי רז"ל זכר נקודה או טעם אני אומר ותסברא כו' לא ימנע שהיה להם שמות מיוחדים כו', וזכרון לכלם בשם יקרא, ואם כן עדיין תפול הקושיא, מדוע לא בא זכרונם של ההברות בדברי רז"ל כו' אלא ודאי לא הוצרכו לכך, כו' ומה כי השמות מן הנקודות והטעמים רובן אינן לשון עברי רק לשון ארמי כו' לא ידע מקרא מלא בתורה-מלשון ארמי יגר שהדותא כו', שכך היו שמות הנקודות והטעמים גם בסיני ואולי גם לפני

סיני". ומעתה מה זה קושיא על הזהר, שהרי בעצמו הוכיח שהנקודות והטעמים מסיני, אלא ודאי כמו שהוכחתי, שהשגותיו המה רק לפנים ולמראית עין.

ועוד ראיה גדולה וחזקה לדברי אלה, הכל יודעים שספר מורה נבוכים כתב הרמב"ם ז"ל, ואין בזה שום הסוס ופקפוק כל שהוא, הספר הזה לא נתגלה באיחור זמן, והרמב"ם פרסמו בחייו, והרבה מגדולי ישראל בשעתו פנו אליו בשאלותיהם, והוא השיב להם באגרותיו, והרבה מהם שעמדו לימינו, והגיננו ולמדו סניגוריא על דבריו, להצילו מחצי השגותיהם, ובכל דור ודור עסקו בו כל חכמי ישראל. וכמה דיות נשתפכו על ספרו אבל אי אפשר לומר שאין זה מעשה ידי הרמב"ם.

והגאון יעב"ץ בספרו זה מטפחת ספרים כתב שגם הספר מורה נבוכים לא נכתב מאת הרמב"ם ז"ל: «אבל האמת אמרו ולדוגמא נאמנה כי לא שמרתי עצמי מלריב עם ספר מורה נבוכים, עם היותו לפי המדומה חבור הרמב"ם, הנודע שר וגדול בישראל קדמון כו' שהר"מ ז"ל הוא רבי מאיר עיני בהלכה, אלא גם בדעות אמוניות בכל מקום שראיתי כחו יפה כו', ואפילו במה שנוגע ליסודות חכמת האמת בענין כבוד גברא אמרתי שהשיג האמת מדעתו וכיון לדעת הזהר, אף על פי שחלוקין עליו הרמב"ן ובעה"ק שנעלמו מהם דברי ספר הזהר (גם מדבריו אלו יראה הקורא שכן הוא כמו שכתבתי, הוא מעריץ את הרמב"ם שכיון לספר הזהר, ואם אינו מוחזק מאי זו ראיה). אך לבעל ספר מורה נבוכים לא יכולתי לישא פנים, בזכרי רעדה אחזתני חלחלה מלאה מתני, על כן אמרתי בחפזי כל האדם הקורא בשם הר"מ על חבור ספר מורה נבוכים כחב שאינו המחבר הגדול בעל ספר היד החזקה. (מטפחת ספרים פ"א דפוס לבוב צד 3). ושם בחלק שני (פ"ח אות ל"ב צד 61) «ואיך אפשר לצייר ששני החבורים ר"ל ספר היד וספר מורה נבוכים יצאו מתחת יד מחבר אחד העקשים ונלוזים הנבוכים בארש ספר מורה נבוכים ולפי דעתם אין להאשימם כו', עליו בנו טורות כזב, ויש להם התנצלות, ואשמם בראשם כתיב, על כן אי אפשר ליחס ספר מורה נבוכים אל הר"מ. שזכה וזיכה את הרבים, וכל המזכה את הרבים

אין חטא בא על ידו תקלה כזו בספר מורה נבוכים שהכשיל רבים בתורה, בלי ספק בעולם, מי יודע כמה מאות ואלפים, יצאו מן הדת בסבת זה, והיא הסבה הקרובה לחורבן קהלות מישראל הרבות הגדולות ועצומות ועקירתן מארץ ספרד וצרפת בכלל, צדיק הוא ה' כו' וראוי לגזור עליו שרפה". ושם (אות ל"ז צד 64) "אכן אודות ספר מורה נבוכים אחת אמרתי חלילה לי להאמין על המחבר הגדול הנאמן לאלהיו כו', שתהא המכשלה הזאת תחת ידיו כו', אלא מחמת הלחץ זה הדחק אני אומר שהוא מעשה ידי פילוסוף אחד, שרצה להחנך ולתלות באילן גדול, כי אי אפשר להסכים דברי שני החבורים יחדו. וכי יוכל אדם אפילו להעלות על הדעת שהרמב"ם לא כתב ספרו מורה נבוכים, עם כל הקושיות שיש עליו, אין זה אלא מכחיש את המציאות ואומר על זהב שהוא אבן. אמנם הרואה יראה שכונתו רצויה, לפי שכמה מבני ישראל עסקו בפילוסופיא, ובאו לידי כפירה ר"ל. ועיין בשו"ת הרשב"א (סי' תיד—תיח) איסורים על לימודי הפילוסופיא. וגם המה תלו עצמם בספר מורה נבוכים ותלו בו בוקי סרוקי. ובשעתו התחילה לפרוח ההשכלה וצץ המינות כמו שכותב "וככה יש לי עם שאר פילוסופי בני עמינו המשולחים, ועם רודפי הפשט, אשר שלחו יד לשונם בדרז"ל ובאגדות הקדושות, נכנסתי בתגר הרבה, לא ידעו במה יכשלו, ולא לי הריב כי לה, סעפים שנאתי ותורתו אהבתי". (מטפחת ספרים צד 3). ולא רצה לבא בויכוחים עם אפיקורס ישראל, דכל שכן דפקר טפי (סנהדרין ל"ח ב') ולכן כתב שהספר מורה נבוכים אינו מאת הרמב"ם ז"ל, אבל אי אפשר להאמין שהיה כך בדעתו באמת, וכן היתה כונתו במה שכתב על ספר הזהר הקדוש. אבל באמת לא היה לו שום הסוס ופקפוק כלל.

השמטה לאות ג'.

וכן בבית המקדש השתמשו בלשון ארמית. כמ"ש ארבעה חותמות היו במקדש כו' וארמית כתוב עליהן (שקלים פ"ה מ"ג) ופירש הרע"ב שם "שרוב דבורם בלשון ארמי היה" ושם (פ"ו מ"ה) שלשה עשר שופרות היו במקדש וכתוב עליהן תקלין חדתין ותקלין עתיקין.

תיקון טעות להקדמה: הרשב"א בתשובותיו (סי' י"ד) צ"ל (סי' תי"ד)